

Sture Källberg

Stålan

Från arbetare till entreprenör, gangster och skulptör

Carlsson Bokförlag Stora Nygatan 31 111 27 Stockholm

© Sture Källberg 1994

Denna utgåva korrekturläst av författaren i juni 2007.

1

Hans Donald Yngve Ståhl kom till världen som nummer sju i en barnaskara som småningom räknade tretton syskon. Egentligen fjorton men en dog vid födseln. Erik var den siste i flokken och kallades Erik XIV.

– Jag är den i mitten, säger Donald. Hemma hade vi ont om mat ibland. Dom små brukade få först, sedan dom stora. Senare i livet sa jag till mamma, att när dom små fick räknades jag som stor och när det var dom storas tur klassades jag som liten. Så tyckte jag det kändes.

Det hände att vi fick lägga oss ett par timmar tidigare om kvällarna för att vi var hungriga och skulle somna ifrån det. Så jävligt kunde det vara för arbetsfolk på 30-talet.

– Ändå blev du stor och grov.

– I passet står det att jag är 182 cm. Jag väger 95 kg vilket nog är fem för mycket. Fast jämfört med min pappa är jag rätt liten. Han var två meter och vägde 125 kg utan att vara fet.

– En riktig björn va!

– En verklig rallartyp. Han hade faktiskt varit rallare många år när han träffade mamma. Det var när dom byggde ett stickspår till Fjärås bräcka i norra Halland för att ta grus som han kom till hennes trakter. Själv var han född i en statarkåk utanför Göteborg. Det var där Liseberg ligger nu. Förr låg en herrgård där. Skår hette den visst. Att det varit åkrar där återkom han ofta till.

Han var 36 år när han dansade med mamma första gången. Hon var bara 18. Jag tror det var på en dans hemma i Fjärås dom träffades. Det ligger strax söder om Kungsbacka. Hon var nog grann på den tiden och han också. Dansbana fanns inte utan ungdomen hade sitt lördagsnöje i en vägkrök. Någon tog väl dragspelet med sig.

Pappa kallades Lofoten-Kalle bland rallarna. Han var med och byggde malmбанan till Narvik och fortsatte sedan med vägbyggen ute på Lofoten. Men han hade jobbat på många andra platser också förstås.

Från början hette han Karl Johan Larsson. Han tog värvning när det var stor arbetslöshet kring sekelskiftet. Ett högt befäl gav honom tillnamnet Ståhl och det blev tydligt inregistrerat.

Han var inte värvad så länge, kunde inte underordna sig militärlivet. För att slippa loss hällde han en gryta ärtsoppa över ett befäl. Det blev buren någon månad och sedan avsked. Utstraffad kallades det och var inte ovanligt.

Pappa föddes i november 1876 och levde till 1967 då han skulle fylla 92. Mamma Hedvig Amelia och han såg antagligen varann första gången 1912. Själv är jag född i augusti 1925.

– Din pappa var statarunge säger du och i statarfamiljer brukade det inte vara något överflöd på köksbordet. Ändå blev han en jätte till karl.

– Hemma hos oss var det inget överflöd heller men vi blev ganska storväxta ändå. Mina bröder är längre och grövre än jag och systrarna är inte precis småväxta.

– Var din mamma också statarunge?

– Nej, hennes far var smed, av vallonsläkt. Hon hette Liljedahl före giftermålet.

– Hur bodde ni?

– Först i en stuga som mamma ärvt. Den bestod av ett enda rum som samtidigt var kök, och så en förstu, som vi kallade den. Där ställde vi vattnet och slaskhinken.

Det var trångt. Jag och två till låg skavföttes i en soffa. Titt och tätt fick man fötter i ansiktet. Över hela golvet låg det ungar. Mamma satt och sydde, ofta till långt in på natten.

Hon var sömmerska och duktig att sy klänningar och kostymer som bönderna beställde, dom som hade råd. Vi fick hjälpa till mycket i hushållet för symaskinen var igång nästan hela tiden. Pappa arbetade på byggen i Göteborg och kom bara hem på söndagarna.

– Varför skaffade dom så många ungar?

– Det skojade vi med pappa om när han fyllde 85. Vi frågade honom om anledningen till alla ungar som blev. Ja, sa han, ni vet mamma hon är lite religiös och det skulle så vara, det skulle bli barn jämt och ständigt. Då fanns inte heller dom där fina grejerna ni har, skyddsmedel och sådant. Och det blev mycket sprit om lördagskvällarna.

Så var det nog. Jag vet att mamma trodde på gud. Men hon gick aldrig i kyrkan. I princip tyckte hon illa om präster, en sak jag håller henne räkning för.

– Hur såg hon ut?

– Hon blev väldigt tjock. Jag vet att hon som ung var smal och fin, en vacker kvinna. Tyvärr finns det inte ett enda foto på henne som ung.

Graviditeterna slet naturligtvis hårt på henne. Jag tyckte mamma fick en unge mest varje år men så var det inte riktigt. Det är drygt 22 år mellan den äldsta och den yngsta, så det var ett och ett halvt år i genomsnitt mellan födslarna.

Mamma var den stora varma och snälla människan för oss, men samtidigt den som alltid hotade: vänta bara tills pappa kommer hem! Och när han kom fick vi sota för det sattyg vi gjort under veckan. Fast det var ju inte säkert vi gjort mycket heller.

Pappa drack hemskt mycket sprit och var sträng, särskilt mot oss bröder. Vi fostrades hårdhänt och fick stryk av livremmen han hade om magen. Jag anser inte att man ska fostra på det sättet men får erkänna att jag inte mått illa av det heller. Nog kan jag förstå att det kunde vara irriterande både för honom och morsan med så många i stugan.

– Men det var arbetet som spelade huvudrollen?

– Jag fattar inte hur hon klarade det. Hon var alltid först uppe och när vi lagt oss vid åttatiden på kvällen satt hon kvar i timmar vid symaskinen. Det kunde vara en beställd klänning eller annat hon skulle ha färdigt.

Vi ungar fick gå med söm, som hon kallade det, lämna till folk som varit hemma och provat tidigare. Sylönen var kanske två kronor och på hemvägen skulle vi gå och handla för pengarna hos någon av lanthandlarna, Larssons eller Antons som låg intill varandra.

Skulle vi till en snål bonde, det fanns många sådana, kanske vi fick äpplen istället för pengar. Dom kunde vi inte handla för. Vi hade redan alla äpplen vi behövde från fruktträd som stod vid övergivna torp och stugor. Mamma blev ledsen när vi kom hem med en påse äpplen i sylön.

– Protesterade hon inte mot sådan behandling?

– Nej det gick inte för sig. Det var vi för fattiga för. Fy fan som det var egentligen! Inte underligt att vi blev hatiska mot alla skitstövlar som hade det bättre ställt och trampade på oss.

– Hade ni några grannar där ni bodde?

– Ja en bonde som hette Elof. Han kunde vara riktigt elak mot oss ungar och vi var kanske inte så snälla mot honom heller. Han gav oss stryk när han kom åt och det berättade vi för pappa när han klev in i stugan på lördagskvällen. Ibland blev han ordentligt förbannad. Då gick han och klådde upp Elof.

– Blev det inga efterräkningar?

– Nej det hörde jag aldrig talas om. Det fanns fjärdingsmän som kunde ingripa men dom brukade bara jaga sådana som brände brännvin eller åkte två på samma cykel och annat småkrafs. Slagsmål anmäldes sällan, det var privata uppgörelser. En karl skulle tåla några smällar.

Fjärdingsmän var ofta hyggliga och satte inte fast folk i onödan. Blandade dom sig i slagsmål riskerade dom för övrigt att själva få på käften.

Det hände att pappa var glad och livad när han kom från veckans arbete. Då kunde vi få slantar av honom. Det var naturligtvis bara fråga om ören men det fanns ettöres kola på den tiden.

Visst var livet hårt för mamma men också för pappa. På måndagsmorgnarna gick han hemifrån vid tvåtiden för att hinna till jobbet i Göteborg. Dit var det drygt tre mil och han klev iväg som en älg på sina långa ben. Han följde järnvägen och gick på rälsen utan att vingla.

I Johanneberg, ovanför Götaplatsen, jobbade han. Arbetslaget han var med i byggde husgrunder av rektangulärt huggna granitblock. Bergssprängare kallade han sig helst, även när han knogade som stenarbetare.

Han brukade ta vägen om fiskhamnen och köpa 10-12 kg fisk billigt strax före stängningsdags lördag eftermiddag. Fisken bar han i en säck över axeln. Jag kan föreställa mig hur tungt det var att gå med den så lång väg. Självt blir man ju lång i armarna av att bära hem ett par kassar från Konsum.

Vi saltade fisken i två tunnor uppe på vinden. Det var räddningen för oss många gånger när pengarna tog slut.

Ibland är det teveprogram om hur fattigfolk har det i andra världsdelar. Då känner jag igen mig.

På vårarna åt vi många måsagg. Det var ett par tre kilometer att gå ner till havet där måsarna häckade. Vi brukade vada ut till en ö som heter Kalvö och plocka ägg med måsarna skrikande kring oss. Vattnet gick till midjan och det var inte varmt precis.

Äggen gjorde morsan omelett av eller använde till annan matlagning. Hon kontrollerade noga att det inte fanns början till måsungar inuti.

Både bittida och sent skulle vi bära vatten. Vi bar med ok i två hinkar. Det var ett evigt bärande. Brunnen låg inne på Elofs mark inte så långt från vår stuga. Vi hade servitut och rätt

att ta vatten där. Men Elof jävlades och gödslade åkern intill med kodynga vartenda år och spred extra mycket nära brunnen så vattnet blev otjänligt.

Det dröjde ett bra tag innan det blev drickbart igen. Under tiden fick vi bära vatten en hel kilometer från en kallkälla som låg utefter ett berg. Vi måste ta oss igenom fyra taggtrådsstaket också som spärrade stigen.

Pappa blev arg och Elof fick på käften för det där, men han gav sig inte utan gödslade likadant nästa år. Stryk tålde han tydligen. Ställningskriget pågick ända tills vi flyttade.

Det nya stället hette Lii och låg ett stycke närmare stationen och Duveheds herrgård. Stugan vi flyttade in i var större än det gamla rucklet, cirka 50 kvadratmeter skulle jag tro. Jag vet inte om kommunen hjälpte oss att skaffa bättre bostad. Det är inte otänkbart eftersom vi hade blivit så många.

En liten äng hörde till det förfallna hus vi lämnat. Det var ju mamma som ägde stället och en dag kom Elof och frågade om hans kor fick beta på den där ängslyckan som ändå inte användes till något. Jo det gick väl bra, tyckte mamma.

– Fick hon någon ersättning?

– Det var det aldrig tal om.

Elof hade ett papper med sig som han bad henne skriva på för att undvika framtida tvistigheter om betet. Det gjorde hon. Efter en tid fick vi reda på att den gamla stugan var borta.

Det blev bråk om det där och jag tror att hon själv gick till fjärdingsman och anmälde saken. Undersökningen visade att hon skrivit på en förbindelse som gav Elof rätt att riva huset. Hon var inte kunnig i sådant. Läsa kunde hon förstås men för sådana som hon var det bara att skriva under, så stora var klasskillnaderna.

Hon blev lurad helt enkelt. Stugan var väl inte mycket värd. Den var så dålig att ingen ville bo där sedan vi flyttat ut. Vad som hände med jordbiten vet jag inte.

Elof ville åt oss hela tiden och triumferade till slut.

Jag minns själva flytten. Moster och morbror bodde på ett ställe som hette Rygga och hade häst. Morbror körde vårt lilla flyttlass och jag gick bakom och bar en gammal blomkruka. Det växte en palm i den som mamma var mycket rädd om så jag gick försiktigt. Hon hade fått den av mormor som i sin tur fått den av sin mamma och den var kanske ännu äldre.

När mamma dog året efter pappa stod huset tomt en vinter. Palmen blev kvar där och frös ihjäl. Jag skulle så gärna velat ha den kvar eller att någon av syskonen fått den.

Det var så mycket som försvann då, mamma, barndomshemmet och den där gamla, gamla palmen.

2

När vi flyttade till Lii hade jag slutat småskolan och skulle börja i tredje klass. Det var 1934. Första och andra klass kallades småskola, från tredje och uppåt hette det storskola eller folkskola.

– Gillade du skolan?

– Vad jag minns hade jag bara glädje av den. Efter skoltimmarna skulle man hjälpa till hemma. Det var inte lika roligt.

Den sommar jag fyllde åtta år blev jag vallpojke. Det var hos en gubbe som hette Karl Larsson och bodde i Lygnersvik vid sjön Lygnern. Jag vallade hans kalkoner.

Gubben var så tjock att det var synd om honom. Han kom inte åt sina skosnören för magens skull. Jag gick till honom direkt efter skolan. Han var hemskt snäll. Kalkonerna följdes åt för det mesta och var lätta att valla. Jag hade ett långt spö att mota flocken med. Det var väl 25 stycken kanske.

Betalningen var ett par tioöringar eller en tjugofemöring som han gav mig när det blev kväll. Jag brukade få smörgås av honom men ingen lagad mat. Han hade några vackra påfåglar också. Vi beundrade tupparnas stjärtar och plockade fjädrar som dom tappat.

Året därpå hade han skaffat får som jag vallade i dikesrenar och skogsgläntor. Det var svårare. Dom örade in överallt på andras mark. Betalningen var densamma men jag fick ett mål mat också, riktig kalasmat tyckte jag, mat man blev mätt av.

– Kvällsmat?

– Nej vid fyratiden. Bönderna hade en måltid då som kallades merafta. Dom arbetade hårt och behövde mycket i magen för att orka.

– Hur gick det för dig i skolan?

– Jag hade nog lätt för allting utom välskrivning. Skriva är jag dålig på fortfarande, men sedan jag blev av med högra tummen i en olycka har jag åtminstone det att skylla på.

Räkning var jag bra på. Och geografi. Kristendom också, det handlade mest om vad Jesus och dom där killarna sysslade med på den tiden.

– Det som kallades Bibliska historien eller något i den vägen?

– Ja, så tror jag boken hette. I femte och sjätte klass hade vi något som kallades gymnastik. Då fick vi gå ut och läraren stod och skrek: Givakt! Höfter fäst och ögon böj ungefär.

– Slogs ni mycket?

– Inte så farligt, inga utslagna tänder och sådant. Vi arbetargrabbar och tjejer var inte så många. Bondungarna var fler, och större och starkare för dom hade mer att äta.

Många av våra uppgörelser ägde rum på stenmuren kring kyrkan. Där tog vi livtag och så försökte man få motståndaren över kanten. Den som ramlade ner hade förlorat. Det var ärliga tag, inga sparkar eller rackarknep som nu.

Dom starkaste höll sig kvar längst på muren och det var sällan vi. Flera av dom kraftigaste bondpojkar blev brottare. Senare i livet förstod man att det var fina killar.

– Det var tydligen klasskamp där på stenmuren.

– Vi var mycket medvetna om den. Uppdelningen höll i sig när vi slutat skolan och konfirmerats. Det var otänkbart för oss från arbetarhem att bli medlemmar i SLU – Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund, föregångare till Centerns Ungdomsförbund.

Lika otänkbart var det för bondeungdomen att gå med i SSU. Det enda därutöver att välja på var IOGT.

I skolan var det inte bara vi ungar som var elaka mot varann då och då. Läraren vi hade i femte och sjätte klass gav oss rätt mycket stryk med rottingen. När han hade upptäckt något fuffens man gjort skulle man sträcka fram handflatan och straffas med ett rapp som gjorde helvetes ont.

En som hette Gunnar brukade få stryk i rumpan; han var vild i överkant kanske. Självt fick jag smaka rottingen i handflatan många gånger. Det kunde vara för rätt oskyldiga saker, att man kastat en papperstuss på en tjej och liknande.

– Sköt ni med läskpapperstussar doppade i bläck också?

– Jadå, med slangbellor. Det blev blåa fläckar i taket, piaff! Blåa fingrar fick man också av att doppa läskpappersbiten i bläckhornet och skjuta iväg den. Blev det förhör och fingerkontroll låg man illa till.

I småskolan och i tredje och fjärde hade vi lärarinnor som var snällare. Fast vi gjorde nog inte lika mycket sattyg heller när vi var mindre.

Utöver dom tre skolsalarna fanns en slöjdsal där vi skulle hyvla en pinne tills den blev absolut rak och en annan pinne med ett par jack i att bära paket med. Och vi fick lära oss använda vinkel förstås. Slöjdundervisningen var i stort sett en parodi. Tänk om vi hade fått använda tiden till något vettigt istället.

– Hur många ungar var ni?

– Ungefär 20 i varje skolsal tror jag, omkring 60 sammanlagt. Läraren eller lärarinnan hade ju två klasser att undervisa samtidigt. Dom hann nog inte med att hålla ögonen på den enskilde eleven och hjälpa sådana som bäst behövde det.

– I min storskola utanför Västerås satt fyra klasser i samma sal men ändå var vi bara 20-25 stycken. Vi undervisades av en pensionerad farbror som faktiskt var en duglig lärare. Nyström hette han. Vi hade ett system med femdagarsvecka. Tredje och fjärde klass var lediga på onsdagarna, femte och sjätte på lördagarna. Då hade han bara två klasser att undervisa.

– Läraren vi hade i femte och sjätte i Fjärås hette Ordal. Jag fick bra betyg av honom för jag var rätt flitig, men delvis berodde det nog på att jag jobbade gratis i hans trädgård.

Jag fick aldrig några pengar av honom. Enda lönen var lite frukt om jag plockade hans äpplen och päron. Jag tyckte det var ett tvångsarbete att vara i hans trädgård och talade med mamma om det. Vi behövde ju pengar jämt. Men det var inte möjligt för oss att säga ifrån.

Böndernas barn kom regelbundet med ägg, ostar och annat till honom. Vi hade inget sådant att ge bort så det fick bli trädgårdsarbete. Att gåvorna var mutor med tanke på betygen visste alla. Det enda vi kunde åstadkomma var buketter med liljekonvaljer och andra vårblommor att ha med till skolan.

– Lärare var kanske inte så välbetalda.

– Jag vet inte. Men dom hade stor makt. Prästen och kantorn och lärarn styrde och ställde ihop med storbönderna. Fjärdingsman var väl också med på ett hörn om någon skulle straffas.

– När infördes fullmäktige, var det inte i slutet av 30-talet? Kommunalstämman som fanns tidigare kunde vem som helst gå på. Men vanliga dödliga yttrade sig sällan eller aldrig. Stämman var i själva verket inte särskilt demokratisk.

– Jag minns att det var kommunalval i Fjärås och att mina föräldrar röstade på en sosse som hette Rudolf Larsson. Han var den enda arbetaren i fullmäktige. Trots det fick han igenom vissa förslag, bl.a. om mjölktilldelning, berättade pappa. Fattiga familjer fick hämta några liter mjölk dagligen hos någon bonde på kommunens bekostnad. Det var inte så kul att hämta den där fattigmjölken.

Rudolf var järnvägare. Så småningom blev han politiskt anställd, fick betalda uppdrag så han kunde leva på det och hann inte längre arbeta vid järnvägen. Den vanliga tågordningen.

– Var dina föräldrar socialdemokrater?

– Pappa var syndikalist och höll tidningen Arbetaren som var daglig på den tiden. Egentligen var han nog rätt mycket anarkist också, en frihetsälskande människa. Mamma var inte medlem i annat än underklassen.

– Fick ni annat än mjölk av kommunen?

– Inte av kommunen men av snälla medmänniskor. Vi fick mycket kläder från familjen Hallberg. Mamma och fru Hallberg blev bekanta på sjukhuset när jag föddes. En av hennes söner, Bengt Hallberg, blev berömd som pianist senare.

En sak jag skämts för efteråt är hur vi ungar bar oss åt mot handlaren Anton Henriksson. Han var väldigt närsynt så honom vågade vi oss på.

Några rökte pipa redan i skolan fast det var förbjudet. Jag gjorde det inte men tjuvrökte cigaretter emellanåt.

Vi samlades utanför affärn där någon bolmade på sin pipa och blåste rök genom nyckelhålet tills det blev grått innanför. Anton kom först ut på trappan och viftade med armarna och skrek utan att kunna se vilka vi var. Han som alltid var så snäll mot oss behandlade vi som en fiende, honom utsatte vi för en massa ofog. Han var vår hackkyckling.

– Hade ni ingen sådan i skolan?

– Nej det förekom ingen mobbning av skolkamrater. Lärarna behövde aldrig stävja några sådana tendenser vad jag minns.

– Läste ni läxor när ni kom hem?

– Först skulle vi fullgöra olika sysslor. Systrarna höll till i köket med mat, brödbak, syltning och annat. Tvätten föll också på deras lott, utom när det var stortvätt. Den tog mamma hand om. Vi hade en stor bykgryta utomhus. Tvättstuga fanns inte.

Vi bröder skulle bära vatten och skaffa ved, med mera. Silverskiöld som ägde Duvshed, eller rättare sagt hans förvaltare, hade gett oss lov att ta torrgranar och döda grenar i skogen.

Godsförvaltarna var i regel hyggliga bara man gjorde något dom hade nytta av. Det är inte bra med torra träd i skogen. Dom drar till sig skadeinsekter vars larver angriper friska träd.

Vi fällde torrträden och bar hem och sågade och klöv ved till spisen och bykgrytan. Ett knep vi lärde oss var att kasta lasso och dra ner grova grenar som dött på friska träd, tallar mest. Det blev väldigt rent och fint i skogarna kring stugan vi bodde i. Vi eldade upp allting.

Efterhand fick vi gå ganska långt för att få tag i ved. Jag minns att vi bar från ett ställe som hette Ljusa lycka, där man brukade fira midsommar och ha andra fester förr i tiden. Därifrån och hem var det bortåt en halvmil att bära en stock på ryggen.

– Hade ni ingen kärra?

– Nej. Det fanns inga vägar heller för den delen. Vi fick kånka och bära. Man blev dödstrött och svetten rann men det dog man ju inte av.

Töre var vi ständigt på jakt efter, trä fullt med kåda. Vi späntade stickor av det åt mamma att tända i spisen med. Det var mest stubbar men kunde också vara stammen på en fura.

– Törved eller tjärved går att framställa. Det lärde jag mig av en museumskille i Bergen. Där finns en kungasal med enastående vacker takkonstruktion att beskåda inifrån. Han berättade att taket förstördes när en norsk motståndsgrupp sprängde ett tyskt ammunitionsfartyg vid kajen utanför under kriget.

Taket blev kaffevad men stenväggarna höll. Det dröjde till slutet av 50-talet innan takstolarna kunde byggas av törvedsvirke som tidigare. För att få det skulle utvalda furor stå med toppen avsågad i tolv år och fyllas med kåda. Sådant virke blir hårt som glas och ruttnar aldrig. I skogen händer samma sak när blixten slår sönder en talltopp eller när den skadas av en viss sorts trädsvamp.

– Mot slutet av 30-talet blev pappa arbetslös och fick inga fler husgrunder att bygga i Göteborg. Då gick han och gallrade i en bokskog hemma i Fjärås och högg meterved. Grenar som inte var tillräckligt grova fick vi grabbar ta hem till spisved.

Det var ett hemskt slöseri att hugga ved av grova bokstammar. Så fint virke borde ha använts till plank och bräder. Gamle Silverskiöld som ägde skogen gjorde vad som helst för att få ihop pengar till sitt supande.

– Fick du följa med din pappa någon gång när han arbetade i Göteborg?

– Aldrig. Han gick ju till fots för det första. Någon gång fick han kanske skjuts med en lastbil. Och det fanns ingen plats heller, dom bodde i baracker, hade väl var sin koj. En rätt eländig tillvaro. Fast tidvis bodde han visst hos sin gamla rallarkompis Smån i Landala. Varför han kallades så vet jag inte, han var kanske från Småland.

– Hade han matsäck med hemifrån?

– Nej dom lagade sin mat själva.

– Varför cyklade han inte?

– Vi ägde ingen cykel. Han kanske inte kunde cykla heller, fast han sa att han kunde. Jag såg honom aldrig på cykel. Folk gick mycket på den tiden. Vi gick till Kungsbacka när vi skulle dit.

– Din mamma också?

– Hon tog bussen. Den gick på fredagarna. Då kunde hon köpa tyg och annat och åka hem med samma buss. Hon var ofta havande och kunde inte gå så långt. Hennes fetma hindrade också, hon orkade inte.

När jag var liten och fick lunginflammation bar pappa mig i en filt till doktorn i Kungsbacka, det var sju kilometer. Och hem igen. Han var stark.

– Efter skoltimmarna skulle ni hjälpa till hemma eller arbeta hos andra. När läste ni era läxor?

– På kvällarna. Det såg mamma till. Vi hade två karbidlampor, en i köket och en i rummet. Elström var inte indragen.

Vi satt kring köksbordet hela flocken och läste och skrev, övervakade av mamma. Hon förhörde oss också, hon var väldigt noga. Det var som att ha en extra lärare.

– Med samma auktoritet?

– Vi hade stor respekt för henne. Bråkade man slog hon inte utan ryckte i håret framför öronen, uppåt. Det gjorde ont så vi höll oss i skinnet mestadels.

Tilltalsordet var alltid mamma, skulle mamma vilja hjälpa... Man duade inte sina föräldrar på den tiden. Vi fortsatte att säga mamma och pappa även som vuxna. Det ansågs inte värdigt att var alltför familjär med föräldrarna. Hör du Kalle, sa vi kanske någon gång till pappa, fast bara på skämt.

Mamma var bra på spökhistorier. När vi stökat undan läxorna och hon var på det humöret kunde hon sätta igång och berätta hemska saker. Vi blev skräckslagna. Skinnet knottrade sig på hela kroppen.

3

Den sommaren jag fyllde tio år började jag med jordbruksarbete, som mina äldre bröder före mig. Bönderna hade olika smeknamn. Jag hade tur och fick börja jobba hos Puddingkungen.

Hos honom fick man mycket mat och puddingar av alla sorter. Det var rena njutningen att jobba där. Betalningen var inte så värst men det viktiga var att kunna äta sig proppmätt varenda dag.

Puddingkungen bodde inte på gården han brukade utan i föräldrahemmet i Torpa en halvmil därifrån. Han kom cyklande varje dag och hade pakethållaren full med mat som hans systrar lagat till.

Artur hette han i förnamn. Han hade ingen dräng, bara oss.

– Jobbade du ihop med dina bröder?

– Då och då. Ibland jobbade dom hos andra bönder. Det var ont om billiga frilansare som oss så vi var ganska efterfrågade.

– Vad kunde en liten tioåring som du uträtta?

– Köra ut säckar med utsäde till åkrarna. Sätta potatis. Gallra kålrötter och foderbetor. Luka och rensa i rotfruktslandet. Hjälpa till med höbärgningen och skörden. Plocka potatis och ta upp rotfrukter på hösten.

Jorden i Fjäråstrakten ägnar sig ovanligt bra för pepparrotsodling. Många bönder höll på med pepparrot och hade skapliga inkomster av det. Vi fattigungar gjorde en god del av arbetet men tjänade inte så det störde.

På våarna la man långa rötter av pepparrot i fåror, ungefär som när man sätter potatis. När blasten växt upp ungefär en handsbredd, drog man upp bitarna ur jorden och skrapade bort alla rötter, utom dom i den smala änden. Där skulle rötterna, som kallades strålar, sitta kvar och växa sig fingertjocka och 25-30 cm långa för att bli utsäde till nästa år.

Den skrapade pepparrotten skulle sedan läggas tillbaks i jorden där man gjorde en ränna en aning snett uppåt med en hacka. Därefter täckte man med jord. Lägga om pepparrot, kallades det. Om rötterna fick sitta kvar i övre änden och på mitten växte sig pepparrotten inte tillräckligt tjock. Den skulle vara ett par cm i genomskärning när den togs upp på hösten.

Vi hade beting, så och så många rader per dag att lägga om. Men vi gnodde inte som galningar, ville inte bli färdiga för tidigt och gå och bada. Då missade vi den goda kvällsmat som för oss var en väsentlig del av betalningen. Vardagsmaten hos bönderna var bättre än festmat hemma.

Alla återstående sommarlov under skoltiden jobbade jag hos bönder. Slantarna som jag och mina bröder och systrar tjänade var viktiga bidrag till hushållskassan hemma.

– Behöll ni något själva?

– Ganska sällan. Vi var solidariska med mamma som behövde vartenda öre. Det var självklart för oss att hon skulle ha pengarna. Vi var stolta över våra bidrag till den gemensamma kassan.

Hade man någon sällsynt gång egna pengar var det inte karameller som hägrade utan en färsk brödkaka med smör i Karl Larssons affär. En rundkaka med hål i mitten kostade 15 öre och han tog bara en tvåöring extra för att breda smör på den.

Det var himmelens härlighet att äta en sådan kaka. I Antons affär fanns det förstås också brödkakor men inte med smör på. Han var nyare i bygden och förstod inte vår fattigdom lika bra som Larsson.

I liljekonvaljtiden på våarna steg vi upp tidigt och gick till Sjövik där det växte mängder med liljekonvaljer. Sjöviksfolket sov och såg oss inte, vilket var avsikten. Dom betraktade liljekonvaljerna som sina och våra föräldrar ville inte bli deras ovänner.

Mamma använde väckarklocka. När pappa blev arbetslös tog han hand om väckningen. Han kunde vakna när som helst utan klocka. Sa han kvart i fyra så vaknade han kvart i fyra och ruskade liv i oss.

– Plockade han blommor?

Hans väldiga händer var nog ivägen så han fiskade istället. Han brukade gå och låna Julle på Blåsens roddbåt till sina mjärdar och sin långrev. Det fanns en gubbe till på Blåsen som vi kunde låna båt av och han hette Gustav. Om kvällarna rodde vi drag ibland.

Anna vid Bäckén sålde våra konvaljbuketter på Kungstorget i Göteborg. En bäck från Kyrkmossen rann förbi där hon bodde, därför hette stället Bäckén. Hennes dotter Rut torgar fortfarande. Jag brukar hälsa på vid hennes stånd. Nu är hon Rut vid Bäckén.

– Om det var renrakat på liljekonvaljer kunde väl folk i Sjövik gissa att det var ni.

– Det var fler än vi som plockade. Många visste om ställen med gott om blommor.

En annan inkomst vi hade kom från lump. Varenda tygbit vi hittade tog vi hem. När det blivit en hög satte vi oss i köket en kväll och rafflade, drog loss trådarna ur väven så det blev en hög med trådstumpar. Det betalades bättre än trasor.

Skrot samlade vi förstås. Och buteljer. Uppköparen, Gottfrid Kindberg och hans hustru, var fina människor, inga skojare. Aldrig att dom försökte bluffa och ge järnskrotspris för mässing och koppar.

Patronhylsor plockade vi borta vid skjutbanan i närheten av bygdegården. Bästa stället att leta flaskor var i backen utanför bygdegården och i halmstackarna bredvid när det varit lördagsdans. Då gällde det att komma upp tidigt söndag morgon och hinna före Olofssons pojkar som också samlade tomma halvlitrar och sockerdricksflaskor.

Pappa väckte oss. Förtjänsten var god för det brukade komma flera hundra på danserna. Dom flesta hade sprit och groggvirke med sig, majoriteten av den manliga hälften vill säga. Flickorna smakade aldrig sprit, inte en droppe.

Det var roligt när Kindbergs kom körande med häst och vagn. Deras betalning var alltid rejäl. Annat var det med bönderna som gärna lurade oss på en del av betalningen. Kindbergs ansågs vara någon sorts tattare och därmed undermåliga, medan snåla och ohederliga bönder såg sig själva som präktiga. Dom tyckte dom hade rätt att lura oss på en timlön.

Kindbergs sålde också tyger som mamma köpte. Ibland blev det byteshandel, tyg mot skrot eller tompavor. Gottfrids föräldrar åkte också omkring med häst och vagn och köpte upp. Kindbergarna bodde någonstans i Kungsbackatrakten.

Bönder med större gårdar var dryga typer som vi tyckte allmänt illa om. Jobbade vi hos dom drog vi fötterna efter oss så mycket vi kunde. Värst var kommunalordföranden Brattström, högerman och en riktig översittartyp. Han kunde inte ens prata med sådana som oss.

Under kriget var han även kristidsnämndens ordförande och delade ut alla ransoneringskort. När ett par ungar hemifrån oss eller andra fattiga kom för att hämta kort med nya kuponger på, fick dom vackert vänta medan betydelsefullare personer hade företräde.

Kom t.ex. kantorn gick han rakt in på Brattströms kontor, oavsett vilka som väntade. Det fanns ingen nummerordning där inte, det var rangordningen som gällde. Eftersom alla andra var viktigare kunde fattigunger få sitta halva dagar och vänta.

Ett jobb vi pojkar i familjen hade var att köra ut Göteborgs-Posten om morgnarna. Jag gick kanske i femte klass när jag ärvde det efter mina äldre bröder som haft det i tur och ordning. Man cyklade till Fjärås station vid fyratiden och hämtade tidningsbunten. Vi hade tydligen en cykel i alla fall, fast inte pappa använde den.

GP höll oss med väska att ha fram till på styret. Den var vattentät med lock på så tidningarna inte tog skada av regn eller snö. Först körde man till gårdarna i Åskatorp och ända ut till havet som där kallades Kungsbackaviken. Alla hade förstås inte GP.

Därefter gick färden till Vallbytrakten, sedan Måå och Myra och över Hjälms till Rossared, en stor herrgård. Man fortsatte till folket vid kyrkan och till Tom och Torpa. Då var alla tidningar utdelade. Dags att trampa hem till Lu och äta frukost.

Det gällde ju att komma i tid till skolan, oavsett vad man haft för sig innan. Och håret skulle vattenkammats av mamma, det var hon noga med.

– Hur lång sträcka cyklade du?

– Jag vet inte så noga, ett par mil kanske. Vackra vårmorgnar var det ett skönt arbete, ja även andra årstider med fint väder. När det regnade var det inte lika kul.

Värst var vintermorgnar med snöstorm då man fick gå eller springa med cykeln och dra den. Vägen plogades inte så tidigt. Min yngre bror Elon brukade följa med i sådant väder. Det gick lättare när han satt på pakethållaren och hjälpte till att trampa.

Där vägen låg högt var långa sträckor renblåsta. I gengäld var drivorna höga på andra ställen. Isvinden skar genom mäg och ben, tänderna skullrade. Då var det rart att komma hem till frukosten.

GP hade enbart veckoprenumerationer. Fredag kväll skulle man inkassera avgiften. Då skulle man in i husen så den rundan tog längre tid än att dela ut tidningarna. När någon inte var hemma fick avgiften vänta till nästa fredag, men för det mesta var folk hemma. Jag hade sällan eller aldrig krångel med inkasseringen.

Pengarna skulle skickas till GP med posten på lördagen. En viss del fick man behålla, hur mycket minns jag inte. Vi bröder hade det där GP-jobbet alla år.

– Vad tog dina systrar för jobb?

– Under skoltiden arbetade dom också hos bönderna, hjälpte till med pepparrotten och rotfrukterna och allt möjligt annat. Efter konfirmationen tog dom plats, t.ex. på konditoriet och bageriet i Onsala. Där jobbade två av mina systrar efter varann.

Andra blev hembiträden hos bättre ställda familjer i trakten. Så fort dom kunde stack dom till Göteborg, träffade killar och gifte sig. Min äldsta syster Karla, hon är död nu, fick plats på ett kafé i Hagen utåt Långedrag och träffade sin blivande man Verner där.

Min näst äldsta syster Aina arbetade som hembiträde hos en fin familj i Göteborg. Hennes Gustav var sjöman när dom träffades.

Tredje systemen hette Majken. Hon blev servitris på Kafé Karla i träkåkarna vid Järntorget där Folkets hus ligger nu. Det fanns flera kvarter där med små verkstäder och andra verksamheter i baracker och skjul. Alltihop revs i början av 50-talet.

Lillasystemen Barbro som är 21 år yngre än Karla blev tvungen att bo kvar hemma för att hjälpa mamma och pappa. Bägge började bli gamla och oviga. Barbro jobbade på ålderdomshemmet. Min näst yngsta syster heter Kerstin. Hon stod i charkuteriaffär och gifte sig med en dansk, Ludvig Jensen.

Resten av syskonskaran är bröder: Bror som kallas Roland, Rune, jag, Leif, Egon, Elon, Ingemar och Erik.

Pappa jobbade ofta hos bönder i slutet av 30-talet. Vi hade skaffat hushållsgris och jag minns att han var hos Ambjörns Hugo där betalningen var gröpe av mald blandsäd åt grisen. Pappa hade räknat ut exakt hur länge han skulle jobba för en säck gröpe. Han var van att räkna.

Nu har jag jobbat färdigt, sa han och ställde ifrån sig grepen eller gaffeln. Palaver och ny förhandling. Sedan fortsatte han att arbeta för nästa gröpsäck att bära hem på ryggen till stian.

Ett tag hade han AK-jobb med att slå skärv till vägbyggen. Först sprängde han och sedan slog han sönder med slägga. Vägen byggdes med större sten i botten och täcktes med skärv. Efter skärvningen kom ett lager makadam och överst grus.

Kommunalpampen Brattström hade förstås hand om utbetalningen av statliga AK-pengar precis som allting annat.

Pappa sprängde brunnar också. Han var ju skicklig bergsprängare. Folk började dra in vatten när jordbrukskrisen var överstånden. Hos Lars i Stena stod kåken på en bergknalle. Pappa sprängde ett dike i berget för ledningarna in under huset till köket.

Det hände att man fick följa med honom någon dag på arbete, ett eftertraktat privilegium bland oss pojkar. Han undervisade oss och var väldigt snäll och rädd om oss.

Ett annat nöje man någon sällsynt gång förunnades var att åka med mjölkbil. John hette chauffören. Varje gård hade mjölkbord vid landsvägen och ett planterat lövträd som gav flaskorna skugga. Man fick hjälpa till att lasta mjölkflaskor på flaket. Mejeriet låg i Skene. Dit var det kul att komma.

Johns bror Gustav i Körkemossen, som vi sa, körde alltid med oxe, både i jordbruket och till affärn. Deras mamma Augusta bjöd gärna på kakor. Hon var mycket snäll men kakorna var gamla och luktade illa. Hon var inte så renlig av sig. Vi var inte bortskämda med godsaker men hennes kakor stoppade vi i fickorna och kastade efteråt.

Sossehövdingen i Fjärås, Rudolf Larsson, hade långt efter vatten och bad pappa ordna en brunn. En gubbe gick med klyka av al och tog ut vattenådern. Pappa grävde, kom snart till berg och sprängde sig nedåt. Till slut kom vattnet, iskallt och rent.

Han behövde fördjupa ett par meter för att säkra vattenförsörjningen. Trots att han hinkade undan stod han ändå ofta med vatten över stövelskaften när han borrade. Att borra för hand med slägga och stenbora tar tid.

Brunnen blev fin men pappa fick kallbrand i en stortå av kylan. Han hade kanske något sår på tån. Foten blev blåsvart på några dagar och han åkte till lasarettet i Varberg. Läkarna ville tala med någon anhörig och min storasyster Aina åkte dit.

Det var långt gånget med pappa. Läkarna var mycket bekymrade angående amputation. Pappa blev förbannad på att vänta och det hördes när han blev arg.

Om ni inte opererar åker jag hem, röt han. Läkarna blev sura, var inte vana vid att patienter sa ifrån. Bestämman ville dom göra själva och var väl också bäst ägnade för det.

Pappa hade inte informerats om hur allvarligt tillståndet var för honom. På den tiden pratade man inte med patienter på samma sätt som nu. Han fick i alla fall tån fimpad och i ilskan tog han sig till stationen samma dag och åkte hem.

Distriktssköterskan kom och skötte om foten varenda dag. Det blåsvarta som nått upp på halva benet försvann efterhand. Han blev fullt frisk fast det tog ett tag för honom att lära sig gå som förr. Han linkade och hade besvär med balansen men det gick snart över.

Hösten 1939 bröt andra världskriget ut. Pappa blev inte inkallad, han var för gammal, 62 år. Han fick jobb med anläggning av militärfort längs kusten, vid Åsa söder om Fjärås. Dit var det bara en mil att gå och för honom var det ingen sak.

4

IOGT var första föreningen jag blev medlem i. Då var jag 12 år och gick sista året i skolan. Nykter skulle jag vara, det hade jag bestämt mig för.

– Var det en protest mot din pappas supande?

– Troligen. Jag minns inte riktigt hur beslutet kom till. Det var kanske Ingrid. Hon och jag representerade ungdomen i godtemplarlogen, resten var äldre människor.

Ingrid och jag blev fanatiker. När SLU hade fest i bygdegården gömde vi oss i halmstackarna som fanns i närheten. Där låg vi och spanade och såg var bondpojkar gömde sina halvpannor.

Vi smög som andar för att inte bli upptäckta, hällde ut deras brännvin, petade tillbaks tombuteljerna under mossan eller halmen och gömde oss igen. Vilket liv det blev! Dom trodde förstås att någon annan hittat halvlitern och druckit ur alltihop.

– Var det aldrig någon som såg er?

– Jo, fast inte tillräckligt tydligt. Dom var väl rätt dimmiga i fyllan. Vi hann slinka undan och gömma oss inne i halmstackarna där vi grävt ut ett helt system med gångar och grottor, samma stackar där jag och mina bröder gömde oss ibland för att slippa stryk av pappas svångrem.

En sak vi ångrade när vi blev lite äldre och mera vuxna var att vi satte fast några killar som hade en hembränningsapparat. Det gick rykten om dom och många misstänkte att dom brände själva, eftersom dom drack mer sprit än dom hade råd att köpa. Den ena killen var mycket ung, dom andra båda lite äldre.

Vi hittade apparaten i en dunge ute på en åker och anmälde fyndet. Alla tre var ju arbetarkillar så vi borde hållit oss för goda att förfölja dom. Arbetarna hade det svårt nog och behövde hålla ihop mot överheten. Men vi hade blivit så oresonliga nykterhetsivrare att vi satte oss över solidaritetens bud.

Fjärdingsman var lyckligtvis en förständig man med båda fötterna på jorden. Han gav killarna en varning och så fick dom slå sönder sin hemliga anläggning. Därmed var saken utagerad.

– Kom det fram att ni anmält dom?

– Förhoppningsvis inte. Vi hörde inget mer om det.

Ingrid och jag fick senare en idé och tyckte att IOGT skulle släppa in killar som tänkte sluta supa. Då kunde vi hjälpa dom, även om dom tog något snedsteg ibland. En som hette Gunnar

blev medlem men efter ett par återfall bestämde dom gamla stötarna i styrelsen att det fick vara nog. Vi skulle inte umgås med sådana. Det var långt före länkrörelsens tid.

– Var du kär i Ingrid?

– Vi var enbart kamrater.

– När låg du med din första tjej?

– Nja låg, vi stod faktiskt upp. Det var i kyrkstallarna när vi gick och läste för prästen. Killar och tjejer gick inte och läste tillsammans utan på olika dagar. Men vi träffades ändå och det var då jag lärde mig det där.

Bondflickorna var ganska tillgängliga för samlag. Dom levde nära naturen, såg hur kor och höns och andra husdjur parade sig och tyckte inte det var så märkvärdigt. Men det var nog inte tillåtet.

Vi älskade stående, med avbrutna samlag. Det var den gängse preventivmetoden då. I varje spilta stod ett par. Det gick rätt öppet till, vi var inte skygga för varann.

– Bytte ni partner ibland?

– Aldrig. Paren höll ihop. Det hände förstås att någon blev av med sin tjej eller kille till en annan. Men vi var trogna så länge det varade. Skildes man var det på riktigt, inget schabblande fram och tillbaka.

– Vem beslutade att du skulle gå och läsa?

– Det var nog traditionen som bestämde. Alla gick och läste för prästen.

– Var det självklart för din pappa också att ni skulle göra det?

– Pappa var mycket diplomatisk ifråga om kristendom och det religiösa. Det får ni tala med mamma om, var hans kommentar. Han ville helst inte diskutera det, var väl lite rädd kanske.

Konfirmationskostymen fick jag av bondfolket jag anställdes hos som dräng ett halvår efter att jag fyllt 13. Kostymen beställdes från en postorderfirma och dom var snälla och betalade den. Själv hade jag inga pengar och inte mina föräldrar heller.

Jag hade inte råd att köpa konfirmationskortet. Det gjorde jag 25 år efteråt. Kostymen hade jag inte mycket användning för. Jag växte ur den. Vid konfirmationen var jag minst av alla, det syns på kortet. Ett halvår senare var jag en av dom längsta.

Mina bröders kostymer tror jag att mamma sydde. Och systrarnas konfirmationsklänningar förstås. Skjortor sydde hon också.

– Fick du någon konfirmationsgåva?

– Det hade vi inte råd med. Böndernas konfirmander fick klockor och några fick cyklar. Jag var inte avundsjuk för jag visste ju att världen är orättvist inrättad.

En gång var vi några unga arbetargrabbar som fick ett påhugg i Högsbomossen i Töle kommun på andra sidan Kungsbacka. Vi bar torv på ryggen i jutesäckar inåt kanten av mossen där det gick att hämta med häst och vagn.

Han som ägde den delen av mossen var bror till Vimar som vi kände. Vimar var fästman åt Astrid som körde lastbil. Det var högst ovanligt på den tiden och är väl så fortfarande. Hon övertog lastbilen från sin pappa när han blev för gammal. Gubben hette Frans.

Bära torv var ett riktigt slavgöra. Dom knöliga säckarna skavde skinnet på ryggen fast vi hade kläder på oss. På kvällen sa Vimars bror att vi jobbat så bra att vi skulle få sex kronor var.

För oss var det en väldig summa. Även den uppgjorda betalningen på fyra kronor var ovanligt mycket. Och så fick vi sex kronor! Glada som lärkor flög vi hemåt.

Astrid hade också övertagit grusgropen vid sjön Lygnern från Frans. En dräng brukade lasta grus på lastbilen som Astrid körde. Själv lastade hon inte, hon hade väl tillräckligt med att veva upp tippflaket vid avlastningen.

Drängen kallades Otto på Blåsen och arbetade för mat och kläder och fickpengar till tobak. Han rökte pipa jämt och ständigt. Blåsen var ett ställe på Fjärås bräcka. Bräcka betyder ås på den lokala dialekten.

Otto skötte det mesta på bondgården som Astrid övertagit samtidigt med bilen och grustaget. Ibland var en eller ett par av oss grabbar med och lastade flaket fullt med grus. Lasta grus var ett tungt göra.

Vimar skötte en del av Astrids affärer. När han skulle betala oss en gång för hjälp med gruslastning drog han av dom två kronor extra hans bror gett oss för torvbärningen.

Det fanns inget samband mellan dessa arbeten, men det fanns en sorts bondslug tradition i bygden. Vi var så undertryckta att vi inte tordes protestera. Dom två kronor han tog är en oförrätt jag minns fortfarande efter ett halvt sekel.

– Du flyttade alltså hemifrån före konfirmationen.

– Ja det blev lite mera plats i stugan med en mindre. Mina äldre syskon hade också gett sig av i ungefär samma ålder.

Jag blev dräng hos Johannes i Allatorp. Det var en lyckträff att få arbeta på ett sådant ställe. Där fick man mycket mat.

Min bror Leif blev också dräng. Han hade tur han med och kom till Gunnar Larsson, en släkting till Johannes. Egentligen var han inte reguljär dräng men han bodde där. Nu bor han i Australien sedan många år.

Allatorpsgården med 16-18 kor och tre hästar räknades som stor. Frun hette Karin och hade ärvt gården efter sin gamla pappa. Jag kom dit före vårbruket 1939 och när jag hade varit där en eller ett par veckor skenade hästarna som jag körde hem till stallet.

En av hästarna blev skrämmd. Den var lite folkilsken och bet mig i armen en gång men så småningom blev vi riktigt goda vänner. Jag var hemskt rädd för hästar och har respekt för dom fortfarande.

Karins pappa kom ut på stallbacken och lugnade både hästarna och mig. Jag körde ut på åkern igen och fortsatte att harva.

Det var Karin och jag som gjorde allt arbete på gården. Johannes var psykiskt sjuk och förmådde sällan göra något. Jag minns bara en enda gång han var med och det var i tröskningen.

Karin berättade att Johannes hade varit soldat i första världskriget och blivit illa tilltygad. Som ung hade han emigrerat till Förenta staterna. Han blev uttagen till armén när det blev krig och skickad till Europa.

I skyttegravarna hade han genomlidit fruktansvärda granatbeskjutningar och återupplevde ständigt detta helvete. Han kunde inte bli fri från upplevelserna, förklarade Karin. Själv berättade han aldrig någonting. Ibland kom han ut och talade om vad jag skulle göra. Han var vänlig och uppmuntrande.

Det var synd om honom. Han låg nästan jämt, gick bara upp vid matdags. Alla åt vid samma bord, även Karins pappa och hennes syster Oskaria. Systemen och pappan bodde på undantag, som det kallades. Den där systemen hjälpte aldrig till med något heller. Pappan var för gammal.

Det var Karin och jag hela tiden. Vi sådde och skördade, bärgade hö och mjölkade korna och gjorde allt annat. Jag lärde mig plöja. Det är inte så lätt som det ser ut. Tidigt upp och sent i säng. Jag åt som en oxe, mätte bra och växte mycket.

En kväll kom Karin och hälsade på i mitt rum. Jag hade visserligen sneplat på henne ibland men aldrig föreställt mig något mellan oss. Det var ålderskillnaden alltför stor till. Men hon förförde mig och det var något annat än att stå i kyrkstallet. Hon kom flera gånger och lärde mig mycket om älskog.

För mig var det en lycklig tid. Jag hade 40 kr i månaden utöver kost och logi. En cykel fick jag också. Den skulle dras på lönen med några kronor varje månad men det blev bara ett par avbetalningar. Fast det jämnade väl ut sig, jag jobbade ju dagarna i ända.

En kompis och jag cyklade till Göteborg på bio ibland om kvällarna. Bengt Nilsson hette han och vi höll ihop i många år. Det blev sju mil att trampa fram och tillbaks men vi var vältränade. Längre än till Göteborg hade jag aldrig varit, jo förresten, jag var på skolresa till Trollhättan och tittade på vattenfallet.

Det fanns inte mycket till nöjesliv i Fjärås. Mötena i IOGT var bedrövliga. Där satt bara gamla gubbar och suckade över hur ungdomen var. Jag gick med i SSU till omväxling. Helst hade jag gått med i SLU, för dom hade många ungdomar och pengar och en stor bygdegård. Men en arbetargrabb som jag kunde inte gärna bli SLU-are så det fick bli SSU.

– Vad tyckte dina föräldrar?

– Det var helt okej för deras del. Pappa understödde det. Han kritiserade sällan vad vi gjorde men skulle antagligen tagit illa vid sig om jag gått med i SLU. I allmänhet gillade han att vi fattade egna beslut.

Vi var ju grannar med sossarnas starke man Rudolf Larsson och det påverkade säkert också. Han hade sitt medlemskap kvar i SSU som stöd för klubben men deltog inte på grund av andra möten.

– Hur många medlemmar hade ni?

– Cirka 20 och så några äldre stödmedlemmar, som Rudolf. En obetydlig skara. När vi ordnade dans kom det aldrig några andra, bara gäng av bondpojkar som skrånade utanför och vägrade gå in. Efteråt blev det ofta slagsmål mellan oss.

Det var verkligen bondlandet där vi bodde. Bondpojkar var hyggliga och bra på alla vis när man jobbade ihop med dom på gårdarna men i flock reagerade dom klassmässigt, blev dryga och självgoa. SLU och SSU var som hund och katt.

Statarungarna på Duveheds herrgård hörde hemma i SSU. Vi hade studiecirklar i samhällskunskap och föreningskunskap, lärde oss använda en ordförandeklubba och leda möten. Talarkurs hade vi också fast ingen blev någon större talare, bortsett från en som senare blev kommunaldirektör någonstans i göteborgstrakten.

En studiecirkel i socialism höll vi också och försökte ta reda på vad socialism var med SSU:s mått mätt. Deltagarna var lätt räknade.

När jag tjänade hos Karin och Johannes hjälpte jag mamma ekonomiskt då och då. Jag köpte bl.a. en griskuling av Bror i Klockargården och cyklade hem med den på pakethållaren. Ligghöner skaffade jag också. Tidigare hade vi bara kaniner.

Kaninfoder fick vi ungar skaffa. Vi torkade en massa gräs till hö för vintern och packade det i säckar som stod i vedbon. Det var enda stället vi hade att förvara det.

Alla äldre syskon som kunde hälsade på hemma om lördagseftermiddagarna. Sällskapade man med en tjej var hon också välkommen. Systrarna tog hem sina killar. Det blev minsann trångt i stugan. På somrarna hade några tält med sig och slog upp i trädgården.

Mamma kokade soppa om lördagarna i en gryta som rymde 20 liter. Soppan var ofta på kaninkött och då gick det åt flera stycken. Potatis hade vi från potatislandet och grönsaker odlade vi också.

Fisk åt vi mängder av. Vi fiskade i Lygnern. Mest fick vi på långrev. Det gick åt mycket mask att agna långreven. Man la den på kvällen och vittjade tidigt nästa morgon.

Det finns ett par småsjöar som heter Agnsjön och Skärsjön och därifrån rinner en bäck till Lygnern. I den fick vi mycket ål i en bur vi byggde. Metoden blev senare förbjuden. Det fanns kanske risk för att ålen skulle utrotas. Ål åt vi ofta, det är läcker mat.

En som kallades Lärk-Axel var vida känd för sin kärra med fisk efter cykeln. Han gav oss och andra fattigfamiljer en massa fisk för att han tyckte synd om oss. Hans stuga låg mitt inne i skogen och där kunde han jaga och skaffa allt kött han behövde. Jag minns att vi fick älgkött av honom.

Kanske brände han sitt brännvin själv också. Han var alltid lite på snusen när han kom.

Ingen fick så mycket fisk som han och vi undrade hur han bar sig åt. Min bror Rune jobbade hos honom ett tag och fick avge tysthetslöfte men höll det inte.

Rune berättade för mig att Lärk-Axel kastade dynamitgubbar i vattnet på nätterna som sprängde eller bedövade fisken så att den flöt upp. Den mörka årstiden använde han ficklampa för att hitta fångsten. Dynamitfiske var givetvis förbjudet.

En gång när jag var liten kom han och gav oss ett stort stycke fläsk strax före jul. Senare fick vi veta att prästen, en riktig satgubbe som hette Block, blivit av med sin slaktgris natten innan vi fick fläsket.

Griskroppen hängde i ett uthus. Nästa morgon skulle den styckas och då var den borta. Alla misstänkte att det var Lärk-Axel men inget hände. Vi kunde ju inte säga något och ingen frågade oss heller. Om någon gjort det hade till och med mamma hållit tyst gissar jag. Lärk-Axel var en halländsk Robin Hood.

Gamla mamma fortsatte att koka lördagssoppa även sedan flertalet syskon flyttat hemifrån. Jag åkte hem på lördagarna så ofta jag kunde och det gjorde mina syskon också. Det var kring mamma vi samlades. När hon gick bort skingrades vi.

5

Julafton 1939 gick min äldsta bror till sjöss. Han var en kopia av pappa, lång, bred och tung, enbart ben och muskler. Bror hade han döpts till men kallades av någon anledning alltid Roland.

Båten han mönstrade på hette Axel Johnson. I land fanns inga jobb. Han kom tillbaks 1946, ett år efter krigets slut. Då var han gift och hade ett barn ihop med en flicka från London som var mulatt, en härlig böna. Familjen hade han med sig hem.

Jag knogade som dräng hos Karin och Johannes. Vi hade gjort upp att jag skulle stanna där ett år. Sedan hade jag andra planer. Jag ville till stan och lära mig ett ordentligt yrke. Det jag

siktade på var att komma till Mölndals stads yrkesskola. Namnet var missvisande för det gick nästan bara bohuslänningar där, plus någon enstaka från Mölndal. Inga göteborgare.

Blev det platser över kunde även hallänningar få gå på skolan, läste jag någonstans. Jag var ju aktiv SSU-are och hade väl lärt mig hur man tog reda på sådant.

Yrkesutbildningen kunde jag tyvärr inte börja genast, jag var för ung. Men jag slutade min anställning i Allatorp ändå, precis på dagen ett år efter att jag flyttat dit.

Jag ville för död och pina inte fortsätta som bonddräng. Vilket jobb som helst var bättre än det. Jag såg hur dom som fastnat i drängtillvaron blev. Deras ungarliv bestod av tungt slit, dom blev slöa och håglösa med enbart brännvin till tröst på lördagskvällarna.

I väntan på att bli gammal nog för yrkesskolan tjänade jag till brödfödan som frilansare. Jag skulle gå ut fortsättningsskolan också. Den var tvåårig och kallades sexveckorna.

Man slutade skolan det året man fyllde 13, med undantag för kvarsittare som fick gå om. I december samma år började fortsättningskursen. Vi höll till i storskolan och hade samma lärare som där. Under tiden var storskolans klasser lediga tre veckor före jul och tre veckor i januari.

Året därpå gick man också sex veckor. Vi höll på med naturkunskap och med modersmålet, svenska alltså. Lite bokföring ingick också, avsett för bondsönerna. Samt en del annat, jag minns inte så noga. Det var säkert inte mycket vi lärde oss. Killarna var mest intresserade av tjejerna och vice versa. Lärdomen kom i andra hand.

Jag bodde hemma igen fast det var trångt och jobbade mest hos bönderna. Man fick ta det som fanns. Ibland hjälpte jag pappa när han högg i skogen. Några gånger följde jag med honom och slog skärv.

Av och till var jag hos Ragnar Bengtsson som hade cykelverkstad i Fjärås. Hos honom lärde jag mig svetsa med gas. Han lagade cykelramar som gått sönder och jag tittade på. Snart fick jag börja öva själv. Jag fascinerades av att det gnistrade och sprakade.

Utanför järnvägsstationen stod en telefonkiosk. Jag tog mod till mig en dag och ringde rektorn för Mölndals stads yrkesskola, presenterade mig och frågade om jag fick komma och prata med honom.

Visst fick jag det. Hjärtligt välkommen! Rektorn var en glad och optimistisk människa. Gustaf Persson hette han. Vi bestämde en tid och jag cyklade dit och pratade om mina bekymmer. Jag minns honom tydligt. Min kompis Bengt Nilsson var också med.

Rektorn tyckte det var förståndigt att vi ville utbilda oss istället för att fortsätta på bondgårdarna. Helst ville jag bli elektriker eller radiomekaniker men där var väntetiden lång. Många ville ha sådan utbildning.

Alternativet var att jag lärde mig till svetsare och plåtslagare som inte var lika eftertraktat. Lite svetsning kunde jag ju redan. Men jag var fortfarande för ung. Man skulle vara 17 år för att få börja. Det var ett halvår kvar till dess och under tiden måste jag försörja mig på något sätt.

När Danmark och Norge ockuperades ett par år tidigare började myndigheterna i Sverige ta in folk till frivillig luftbevakning. Det var dåligt betalt men mat, logi och uniform ingick så man slapp slita egna kläder och skor.

Jag ville bli luftbevakare men var för ung för det också. Min bror Rune som är tre år äldre hade sökt dit och blivit antagen.

Försöka duger, tänkte jag och gick till kungs som det kallades på den tiden kungen satt ordförande på regeringssammanträdena. Jag skrev alltså till regeringen och begärde dispens. Den beviljades omgående så det var tydligen brist på luftbevakare. Jag fick biljett till Trollhättan där utbildningen skulle äga rum.

För mig var det fantastiskt. Jag skulle ut i världen, lämna Fjärås, bli något annat än bonddräng!

Utbildningen tog en vecka. Vi höll till uppe i ett vattentorn och lärde oss spana. Det fanns ingen radar då, inte i Sverige åtminstone. Höga torn av trä hade byggts med en plattform överst så man kunde se över trädtopparna. Vi fick lära oss skilja på olika flygplanstyper och rapportera vad vi sett.

Gevär utrustades vi också med. Var och en fick en gammal mauser. Vi tilldelades även skarp ammunition vad jag minns.

– Var du stolt?

– Det kan man nog säga. Men den enda vapenutbildning vi fick var vid en skjutbana. Var och en sköt några skott. Sedan ansågs vi tydligen kapabla att försvara oss om det skulle bli aktuellt.

Jag skulle till norska gränsen och ringde till rektorn i Mölndal innan dess. Han lovade höra av sig i god tid till min nya adress när det blev plats för mig på yrkesskolan. Uppsägningstiden i luftbevakningen var 14 dagar, det kände han till.

Platsen jag fick biljett till heter Näsinge och ligger i norra Bohuslän, nära norska gränsen. Det fanns en liten flygplats där. Bevakningstornet stod på Vätteberget. Det var ett evigt traskande ditupp där vi stod och spanade. Till vad nytta kan jag inte bedöma.

Vi såg tyska och andra utländska flygplan ibland och rapporterade allt vi upptäckte till något som kallades Luft Göteborg. Alla uppgifter per telefon skulle koda till siffror, exempelvis riktning 9.

Det fanns några cyklar vid baracken och ibland åkte vi till Svinesundsbron och tittade. Dit var det drygt en mil.

– Såg ni några tyskar?

– Nej bara svenska militärer. Tyskarna var på andra sidan. Vi fick inte gå för nära.

Luftbevakarna var ju bara småpojkar. Jag hade inte ens fyllt 17. Våra uniformer var för stora, vi såg ut som lumphögar. Killarna som stod på vakt skrattade åt oss. Dom tyckte väl inte att vi gjorde just någon nytta heller.

– Hur mycket fick ni betalt?

– Jag minns inte. Det var i varje fall omöjligt att spara något. Mina pengar gick åt till röka.

– Var inte tobaken ransonerad?

– Det minns jag inte heller. Jag fick kanske kuponger av äldre som inte rökte. Eller också bytte jag. Kaffekuponger var mest eftertraktade. För sådana kunde man byta till sig lite av varje. Den som hade kaffekuponger att ge bort fick t.ex. förtur på rum hos hyrestanterna.

– Vad gjorde du på fritiden uppe vid Vätteberget?

– Jag hade det fint där för jag träffade en tjej och höll ihop med henne hela tiden. Vi var våldsamt kära och byggde en koja i skogen. Där höll vi till på en bädd av mjuk mossor.

– Ingen platonisk kärlek alltså.

- Nej på riktigt.
- Visste hennes föräldrar om det?
- Vi gjorde ingen hemlighet av att vi sällskapade men sa förstås inget om kojan. Det var rätt vanligt att unga par byggde skogskojar för att ha någonstans att vara. Hemma i Fjärås hade vi en koja av granris som var riktigt fin inuti.
- Var ni inte rädda för att det skulle bli barn?
- Jovisst. Men vi klarade det med avbrutna samlag. Gummin hade jag knappt hört talas om. Jag vet inte om det fanns preventivmedel att få tag i 1942. Även om det funnits skulle jag inte haft mod att gå in och köpa en sådan sak.

Första gången jag köpte kondomer var på ett apotek. Jag vet inte hur många gånger jag var in där. Varje gång kom någon annan också och då gick jag ut igen. Till slut var jag ensam kund och fick köpt ett paket gummin.

- Var hon mödom när ni träffades.
- Ja. Men hon ville gärna. Det var så fint mellan oss. Jag hade ett stort foto av henne och hon ett av mig. Vi träffades dagligen.

När jag slutade som luftbevakare skrev vi långa brev och lovade varann evig kärlek. Eftersom vi inte träffades längre ebbade det ut förstås.

Några år senare bodde jag i Göteborg och var med i den kommunistiska ungdomsklubben Gnistan i Landala. Det var 1948 eller 49. En kille i klubben och i teatergänget vi hade sa att han sett mig på foto hos en tjej.

Hon var hans kusin och han berättade för henne om mig. Det var tjejen från Näsinga. Han arrangerade ett möte men vi kände oss ganska främmande för varann. Det enda vi kom på var att gå på bio. Efteråt träffades vi aldrig mera.

6

I november 1942 kom jag in på yrkesskolan i Mölndal. Staten bidrog med 40 kr i månaden. Pengarna gick till avgiften som skolan skulle ha, bl.a. för mat och hyra.

Jag bodde i en trerumslägenhet på Bergmansgatan ihop med åtta andra killar, tre i varje rum. Matsalen låg intill Åby travbana. Dit var det en bit att gå så vi måste upp sex på morgonen för att hinna kaka frukost och komma i tid till skolan.

Undervisningen började klockan sju och man fick på inga villkor komma för sent. Jag var ju van att hoppa ur slafen tidigt så det var inget problem. I hela mitt liv har jag vaknat senast sex oavsett när jag slumrat in.

Efter skoldagens slut klockan fyra gick vi till matsalen och åt middag. Vi var där på lunchrasten också förstås. Det vi kåkade hemma i lägenheten om kvällarna fick vi köpa själva. För min del blev det bara hårt bröd.

Bohuslänningarna hade det bra för dom fick bidrag från sina hemkommuner. Många fick också av sina föräldrar som inte var lika barskrapade som mina. För mig var det självklart att jag måste tjäna pengar på egen hand till kläder och nöjen.

Vi skulle också betala flera av böckerna i undervisningen, resten lånade skolan ut.

Som vanligt gällde det att hitta ett jobb. Jag började extraknäcka hos en trädgårdsmästare. Han odlade snittblommor i växthus. Där var det varmt och luktade gott. Hos honom stannade jag hela vintern. Det fanns en hel del växthus i Mölndals södra utkant.

- Hur många timmar jobbade du där?
 - Från sex till ungefär halv elva på vardagskvällarna. – Hade du inga läxor?
 - Jag hann läsa en timme innan jag gick till växthuset. Om jag inte blev färdig fick jag plugga resten när jag kommit hem. Men jag brukade hinna med en del läxor på dagtid eftersom jag hade ett försprång i praktiska kunskaper, bl.a. gassvetsning. Jag satt på muggen och läste, fast inte så läraren märkte det förstås.
 - Fick du inte för lite sömn?
 - Jag sov ifatt på veckosluten. Lördagar slutade skolan klockan ett. I växthuset jobbade jag bara måndag till fredag. På lördagseftermiddagarna åkte jag hem så ofta jag kunde. Jag tjuvåkade på tåget. Någon gång var mamma vid kassa och gav mig till biljetten. Hon hjälpte gärna om hon kunde.
 - Gratispassagerare var inget ovanligt då. Jag gick på folkhögskola utanför Sala och brukade tjuvåka till Västerås. Det gjorde många elever. För oss blev det närmast en sport.
 - Jag åkte bara fast en enda gång hem till Fjärås. Straffet var dubbelt biljettpris så det kunde man stå ut med.
 - Gick det bra i skolan?
 - Undervisningen passade mig perfekt. Jag ville lära mig och hade inga svårigheter att hänga med. Dom två åren på yrkesskolan var bland dom bästa i mitt liv.
 - Ni lärde er alltså att svetsa och skära och behandla järn och stål. Hur gick det till rent praktiskt, tillverkade ni saker?
 - Skolan tog in en del legoarbeten som vi utförde. Läraren såg till att det blev riktigt gjort och sedan fakturerades beställaren i vanlig ordning.
- Det hände missöden förstås. Jag minns att jag skulle laga en avbruten symaskinstrampa. Den var av gjutgods. I teorisalen hade vi lärt hur man förbehandlar gjutgods. Det måste värmas och avkylas långsamt.
- Läraren sa åt mig att laga trampan och jag slipade rent och svetsade den och tänkte inte mer på saken. Han var full i fan och höll sig undan men hade sett hur jag bar mig åt.
- Jaha, sa han, då går vi och tittar på jobbet du gjort. Trampan låg på golvet i flera bitar. Den hade spruckit av spänningarna i godset. Jag fick göra om jobbet och lärde mig då att göra det rätt, först värma godset sakta i ässjan, svetsa och låta det svalna långsamt.
- Sättet att undervisa på gjorde att kunskapen fastnade mycket bättre än om han skällt ut mig. Jag glömde aldrig att gjutgods måste förvärmas och eftervärmas.
- Läraren där i verkstan hette Thorén och var en otroligt kunnig människa. En verklig mästare. Han kunde allting. Jag tror han hade varit yrkesarbetare tidigare. Utan lång praktik skulle han knappast ha varit så mångkunnig.
- På teorilektionerna hade vi olika ämneslärare. Vederbörande brukade också ha praktisk undervisning. Thorén lärde oss beräkning av stålkonstruktioner, t.ex. hållfastheten på takstolar, bärförmåga.
- Han undervisade även i smide, det kunde han också. Vi skulle ju inte bli smeder utan svetsare och plåtslagare så vi fick vara ensamma när han var på smidesavdelningen. Någon lärare kom och tittade till oss emellanåt.
- Vilken sort var dina skolkamrater?

– I gänget jag kände kom alla från Bohuslän. Många var från tjänstemannafamiljer och satsade på yrken som radiomekaniker, möbelsnickare och tapetserare, dom som sydde om soffor och sådant.

– Ansågs det finare?

– Kanske. Men tapetserare t.ex. var ett yrke i nedgång. Efter skolan hade dom svårt att få jobb. Men det var inte bara tjänstemannasöner utan också vanliga fiskargrabbar från Bohuslän.

Gemensamt för oss alla var att vi ville hemifrån, bort från isoleringen. Nog kunde det vara enformigt i Fjärås men det var ingenting jämfört med ställen som Bokenäs och Malmön utanför Lysekil. Göteborg drog, det var där möjligheterna fanns både ifråga om jobb och fritid.

– Blivande smeder kunde väl inte få jobb i stan?

– Deras mål var nog att starta eget på bondlandet. Dom fick lära sig svetsning såpass att dom kunde laga jordbruksredskap och liknande. Bönderna i Toltorpsdalen utanför Mölndal kom med sina plogar till skolan och fick lagat. Nu är det stadsbebyggelse där.

Smedkillarna smidde plogbillar och härdade järnet vilket inte var det minst viktiga. Härdningen har alltid fascinerat mig och det är nog likadant för alla som jobbar med stål och plåt.

Låt oss säga att man har två likadana järnbitar. Man smider den ena till en mejsel och härdar den och kan sedan hugga av den andra biten med den. Vid härdning för hand värmer man järnet rött och kyler av det i kallt vatten eller olja. Den konsten har varit känd sedan före vår tidräkning.

Kolet i järnet smälter vid upphettningen ungefär som socker i varm vätska och fixeras vid avkyllningen så järnet blir stål. Värms det till för hög temperatur mister stålet sin elasticitet och blir sprött.

Hemma i Fjärås fanns en smedja med ett par skickliga smeder. Deras gamla pappa brukade stå och titta på och jag smet också dit ibland och tittade när jag var liten. Min hetaste önskan var att ha en egen smedja när jag blev stor.

Smederna gjorde bl.a. hästskor av plattjärn, nej fyrkantsjärn var det väl, och skodde böndernas hästar. Färdiga hästskor fanns kanske också.

– Fabriksgjorda var nog lite dyrare bara. Min farsa lärde mig sko hästar när jag konfirmerats i början av 40-talet. Hästskor köpte han hos Hygrells på Stora gatan i Västerås. Han lärde mig en del om smide och härdning också. Och om motorer och konstgödsel och slakt och att vända en kalv som ligger fel i livmodern på en ko. Han kunde många konster. Åtskilliga av Frödings dikter kunde han utantill.

– Bohusgrabbarna som lärde sig till smeder hade nästan lika dåliga framtidsutsikter som tapetserarna. Ingen kunde förutse den snabba förändringen efter kriget. Många smedjor på landsbygden fick slå igen. En del smeder fick kanske jobb i stenhuggerierna med gott om mejslar och borrar att vässa och härda.

– Jag har alltid undrat hur det går till att få gatsten så snyggt fyrkantiga.

– Numera görs det maskinellt, förr högg man för hand. Det jag har funderat på är hur man kunde få halvrunda kantstenar att hålla, sådana som avslutar trottoarerna i gathörnen. Dom borde gå av på mitten tycker jag. Det är väl anledningen till att sådana kantstenar nu för tiden gjuts av betong.

– Sten värmer man ju inte som metaller.

– På yrkesskolans teorilektioner fick vi lära oss att se på färgen hur varm exempelvis en järnplåt är. Vid 600 grader har den en nyans och vid 700 en annan. Det blir en hel färgskala uppåt och nedåt. Blir järnet så vitglödigt att det stänker gnistor då har man bränt det och gjort det praktiskt taget obrukbart. Aluminium har sin egen färgskala.

– Och legeringar?

– Alla har sina egna färger.

– Är det inte svårt att hålla isär alla färgnyanser och gradtal?

– Vi lärde oss det där ganska snart. Samtidigt fick vi reda på vad som hände i materialet vid behandlingen av plåt och stål och vilka begränsningar som finns för användbarheten.

Räknestickan lärde vi oss grundligt, det var före kalkylatorernas tid. En räknestickas värden är ju inte absolut exakta men fullt tillräckliga i det praktiska livet. Rektorn hade matteundervisning förresten. Det var han bra på.

Lite utbildning i sjukvård och hälsovård fick vi också. Många siktade på att bli småföretagare med någon anställd till hjälp och då behövs sådana kunskaper. Även den som jobbar alldeles ensam i en verkstad eller ute har användning för sådant vetande.

En grundkurs i arbetsledarens roll och psykologi ingick i undervisningen. Den kunde byggas på senare om man ville bli arbetsledare. Vi lärde oss hur man skulle ta folk och framför allt vad arbetsgivarna krävde.

Jag tycker utbildningen var ganska gedigen. Den stärkte mitt självförtroende. Jag växte som människa. Redan efter tre månader visste jag att jag inte behövde bli bonddräng igen om jag av någon anledning blev tvungen att sluta på skolan. I så fall kunde jag få jobb som svetsare och lära upp mig genom praktik.

– Lärde ni er att svetsa tryckkärl också i skolan?

– Ja både med gas och el. Med elsvets måste man vara noga så det inte blir slagg i fogen från elektroderna man smälter. Förr stod man och gjorde rent med fil. Numera finns det små slipmaskiner och det är mycket lättare. Jag hade anlag för svetsning och lärde mig snabbt.

– Fanns det röntgenapparaturl då för svetsfogar?

– Javisst. Vi kollade också genom att skära loss bitar och dra isär dem med två hydrauler för att se hur svetsfogen höll. Plåten fick absolut inte spricka intill svetsen; i så fall hade man bränt den. Vi brukade också såga isär svetsfogar för att se hur kvalitén var inuti.

– Fick ni svetsa legeringar också?

– Det var mycket kopparsvets och slaglödningar av alla slag. Och mjuklödningar. Silverlödningar sysslade vi inte med, det har jag lärt mig efteråt. Men vi fick lära oss svetsa aluminium vilket var hemskt svårt.

Jag tror inte det fanns elektrisk aluminiumsvets på den tiden, vi svetsade i varje fall med gas. Blev aluminiumplåten för het kunde en bit rasa utan vidare, bli som aska eller som lera. Det gällde att se upp med färgerna så det inte blev för hög temperatur. Färgen är avgörande, ungefär som när man hårdar.

– Och vintern gick och drivan smalt... vad gjorde du på sommarlovet?

– Då bodde jag hos min syster Karla. Hon var gift och hade lägenhet i Lunden. Med deras sex ungar och mig på köpet hade vi trångt om saligheten. Hennes karl jobbade på Altermo, en

elektromekanisk fabrik som tillverkade elapparater, frånslag och tillslag och sådant. Jag fick sommarkneg där som springschas.

En gång fick jag böter av ordningsmakten för att jag släppt styret. Fem kronor skulle jag betala. Så mycket ägde jag inte så jag fick göra avbetalningar hos snuten på Spannmålgatan. Boten blev betald så småningom.

På kvällarna jobbade jag på Liseberg. Det ansökte jag om redan på vintern. Ibland gick jag och dansade på Rotundan eller Rota som danssalongen kallades. Där träffade jag vaktmästare Forsberg och pratade med honom om sommarjobb. Det ordnade sig.

Han blev min förman när jag började där. Det var säsongsarbete och bättre betalt än växthuset. Jag jobbade alla kvällar utom måndagar då det var stängt. På vardagskvällar slutade jag klockan elva, lördagar tolv, då började jag redan vid tretiden.

Liseberg är ett vackert område. Ibland undrade jag hur det såg ut där då pappa var liten.

Bäst av allt var att plocka papper. Folk såg ner på en när man gick och plockade men jag tog inte åt mig av deras gliringar och blickar. Dom fattade inte att plockningen var lönande. Jag hittade tioöringar och andra småmynt, ibland enkronor. En gång en hel femma, otroligt! Det var glada fynd.

– Hade du uniform?

– Bara uniformsmössa som markering av att man tillhörde personalen. På Liseberg var ledningen rädd om sina anställda, särskilt äldre som körde maskinerna. Det var livsviktigt att ha rejält folk som kom till jobbet varje dag.

Vi yngre fick lära oss olika saker. Jag lärde mig köra berg- och dalbanan och kunde rycka in där vid behov. Det gällde att hålla rätt hastighet vilket man snart lärde sig. I vagnen fanns en bromsspak.

En del backar var så branta att man måste bromsa lite så inte vagnen flög av i en kurva. Över krönen skulle vagnen gå sakta för att inte lätta från spåret och segla bort som en raket. Vid banans slut skulle vagnen bromsas in snyggt.

Tack vare kvällsjobbet kände jag mig för första gången riktigt välbärgad.

Liseberg har jag alltid gillat.

7

På yrkesskolan frodades ett härligt kamratskap. Vi höll ihop i vått och torrt, inte minst mot mölndalskillarna som jagade oss för tjejernas skull. Jag sällskapade lite med en brud som hette Kerstin och bodde nere i Åby. Killarna stod inte ut med det utan betraktade henne tydligen som sin egendom.

Flera gånger när jag skulle gå hem från henne måste jag springa över åkrarna för att klara mig. Några gånger fick jag stryk. Det var ofta hårda tag mellan dom och oss.

Gick man ensam utan att komma från en tjej blev man inte handgripligen antastad, bara med ord. Bohuslänningar kallade dom oss med förakt i rösten. Det betydde bondlurk ungefär.

– En överlägsenhetskänsla för att dom var stadsbor kanske?

– Jag tror snarare att dom kände sig underlägsna. Vi lärde oss ett yrke. Dessutom höll vi på med revyer och lite teater. Sådant var vanligt i föreningsvärlden. Jag var själv med på ett obetydligt hörn.

Vi hade killar som var väldigt skickliga på scenframträdanden när vi hade våra fester. Då kom det många mölndalstjejer som var mycket intresserade av oss. Det var antagligen mera spännande med killar utifrån.

– Min Anita från Åtvidaberg har berättat hur intresserade tjejerna var av lärlingarna på Facit som ofta kom från Småland och allmänt kallades kaniner. Åtvidabergskillarna var måttligt förtjusta.

– Mest var det nog fråga om avundsjuka. Och osäkerhet.

En annan sak vi på yrkesskolan fick göra var att öva i borgarbrandkåren. Jag lärde mig både köra brandbil och hantera vattensprutan.

Vi skolkillar kände oss naturligtvis stöddiga när vi satt och körde. Det smittade säkert av sig på vårt uppträdande. För oss var det som en dröm. Somliga fantiserar ju i hela sin pojkkålder om att bli brandman eller pilot.

Meningen var att vi skulle ta över om det blev krig och brandmännen inkallades till militärtjänst. Vi skulle antagligen klarat det någorlunda.

När vi gick på dans uppe vid Kråka, som det kallades, fick vi bondlurkar ofta tag i var sin tjej att följa hem. Men det var många tråkningar på vägen.

– Hur reagerade tjejerna?

– Dom höll på oss för det mesta. Kontroverserna påminde om hur det var hemma i Fjärås när vi arbetargrabbar blev varma på snygga bonddöttrar. Det hände att man fick på käften för det.

– Far min växte upp i Roslagen och berättade hur det var där i hans ungdom. Skulle dom på dans i en annan by måste dom vara manstarka för att inte bli sönderslagna eller i varje fall blåslagna.

– I norra Halland fanns det ställen som var ökända förr i tiden för slagsmål med kniv. Jag hörde legender i min barndom om knivskärarna i Gällinge och Frillesås. Dom skar folk i ansiktet, det så kallade gällingesnittet och frillesåsnittet.

Det där var långt före min tid men i min ungdom var killarna där fortfarande väldigt aggressiva mot utsocknes. Till bygdegården i Gällinge knappt en mil från Fjärås kom man inte ensam utan i gäng. Då höll bondsönerna och vi arbetarkillar ihop fast vi annars låg i luven på varann. Många snygga tjejer kom till danserna i Gällinge. Och på danserna i Åsa.

– Hur lärde du dig dansa?

– Mina systrar lärde mig dom första stegen. Mamma och pappa kunde ju ta en svängom hemma och vi också. Fast det var bara gammeldans, mest vals. Musik hade vi inte, vi sjöng i stället.

Mamma ville gärna sjunga och dansa. Det var en glädjeyttring som inte kolliderade med hennes religiösa föreställningar. Vi var ju alltid välkomna att ta hem våra mer eller mindre tillfälliga fästmän och fästmän. Det var accepterat att ett ungt par smög sig upp på vinden hemma för att kramas en stund. Vi hade ett litet rum däruppe.

Men om morsan fått reda på våra grankojor uppe i Fjärås bräcka hade det säkert blivit ett oherrans liv.

– Var du intresserad av annat än tjejer i Mölndal?

– Jag hann vara med lite i SSU också, bl.a. i en flyktingkommitté som Segerstedt på Handelstidningen stod i spetsen för. Ja jag satt ju inte i själva kommittén, jag tillhörde

fotfolket, var en av hjälpredorna åt norska och danska flyktingar som kommittén skaffat tak över huvudet åt.

En gång åkte vi till Hälsingborg och tände ett bål som hälsning till dem ockuperade danskarna på andra sidan sundet. Danskarna hälsade tillbaka genom att tända en eld på sin strand. Då tyckte jag att jag hade kommit ut i stora världen.

Elden vi tände var samtidigt en protest mot att danskar som lyckats fly över till Sverige skickades tillbaka igen till tyskarna som hade makten. Det var människor som inte ansågs passa in här, radikala personer som fanns registrerade, främst judar och kommunister. Att somliga utlämnades till den andra sidan var allmänt känt.

– I Danmark tog inte tyskarna över styret på allvar förrän efter generalstrejken i augusti 1943. Innan dess sköttes s.a.s. ockupationen av samarbetsvilliga danska ministrar och myndigheter. Polisen spärrade exempelvis in tre gånger fler kommunister i Horserødslägrat än tyskarna hade begärt. När var ni i Hälsingborg och eldade?

– Den exakta tidpunkten kommer jag inte ihåg. Det jag minns var stämningen bland oss, känslan av att göra något även om det bara var symboliskt.

– Hur var stämningen på yrkesskolan, diskuterade ni politik?

– Inte nämnvärt. Vi var fullt upptagna av annat. I april 1944 tog själva skolan slut för min del. Då började min praktik.

– Var då? Hur länge?

– Jag kom till Bröderna Rydberg i Sävedalen. Det var två bröder som hade en verkstad för tillverkning av i huvudsak expansionskärl och olika sorters tankar. Jag skulle praktisera där i tre månader.

Det var c:a en halvmil dit från min systers och svågerns lilla trerummare i Lunden. Jag gick rätt ofta till fots av brist på busspengar. Ett däck på cykeln var totalt utslitet och jag hade inte råd med ett nytt. Däck var dessutom svåra att få tag i under kriget.

Man fick praktiskt taget ingen lön under praktiken så jag låg risigt till. Min syster som själv inte hade det för fett med sex barn skickade med mig några mackor till jobbet. Men det räckte inte långt för en svulten yngling. Jag blev nästan desperat ibland av brist på pengar.

Hos Rydbergs liksom i andra verkstäder fanns det lärlingar. Dem fick jag lära att svetsa. En del var äldre än jag. För verkstan var det naturligtvis fördelaktigt att ha en lärare gratis.

Ett slitjobb vi höll på med var att slå gavlar till trycktankar. En rak gavel tål bara ett begränsat tryck av exempelvis ånga, därför måste den valvas, dvs bankas med släggor eller klubbor så att den buktar ut på mitten.

Vi värmden runda plåtar i ugnar tills dem var nästan vitglödande. Sex-sju man bar den med långa tänger till en form och bankade den med stora träklubbor så gnistorna yrde. Plåten kallnade snabbt. Vi måste jobba fort som fan och sedan in med plåten i ugnen igen och ut med en som hettats upp i en annan ugn och så vidare.

Det var rena slavgöret att slå gavlar. Folk förstördes snabbt av det, fick ont i axlarna och kunde inte fortsätta. Att bära dem där tjocka och glödheta plåtarna med tänger var inte heller något latmangöra. Många gick sjukskrivna och förlorade en stor del av sin inkomst.

Meningen med praktiken var ju att jag skulle lära mig olika saker. Att bulta plåt lärde man sig ingenting på, det kunde vem som helst efter en halvtimme. Man riskerade bara att bli förstörd.

– Hur många jobbade där?

Vi var ett 20-tal anställda. Rydbergarna själva var svetsare och plåtslagare som startat eget, ett par bra gubbar egentligen. Deras tillverkning av trycktankar var rätt avancerad efter dåtida begrepp. Allt var licenssvets utom expansionskärlen förstås.

Jag levde eländigt och hade inte ens råd att äta ordentligt. Regeln om att man skulle jobba praktiskt taget gratis när man praktiserade hade väl bestämts av några som trodde att alla kunde få pengar hemifrån. Det kunde ju inte jag.

Då på våren hade ubåten Ulven bärgats och dragits upp på stranden vid Lindholmens varv i Göteborg. Den hade minsprängts ett år tidigare utanför Stora Pölsan i Bohuslän. Besättningen på 33 man omkom. Nu skulle skrovet skrotas. Glückmanns skrotfirma hade hand om upphuggningen.

Min kompis Gunnar Rhedin och jag hörde att Glückmanns betalade folk ovanligt bra för det där jobbet. Vi var i så skriande behov av pengar att vi slutade hos Rydbergs lagom till midsommar för att kunna börja med Ulven, trots att en månad återstod av praktiken och vi därmed riskerade att mista betyget från skolan. Det tyckte vi var hemskt, även om vi antagligen kunde få yrkesarbete ändå, utan klara papper.

Jobbet bestod av att skära sönder ubåtens skrov i hanterliga bitar. Innanför plåten fanns ett tjockt lager blykitt, dvs kitt blandat med blymönja. Det skar vi i med skärbrännarna när vi styckade skrovet. Den giftiga röken gick rätt in i kroppen. Man blev yr och trött av det och tappade orken men fattade inte hur farligt det var.

Det hjälpte att dricka mjölk och vi fick kolka i oss hur mycket som helst gratis. Började man må illa drack man ett glas. Skrotfirman såg till att det fanns mjölkflaskor att ta av hela tiden.

Jag mådde sämre dag för dag. På tre veckor var jag förbrukad, då orkade jag inte längre. Min kompis Gunnar kom på sjukhus senare och fick ena lungan bortopererad. Det hjälpte inte. Den andra var också angripen. Han var så förgiftad att han dog av det inom ett år.

En lite äldre kille dog också, blyförgiftad i skallen efter vad man hörde. Jag undrar om någon förgiftades vid järnverket som tog emot skrotplåten för att smältas? Varvsarbetarna som smetade dit blykittet när ubåten byggdes kan inte ha mått särskilt bra heller.

Själv var jag så illa därän att jag måste åka hem till Fjärås. Mina tänder mjuknade av giftet och böjde sig. Dom kändes nästan som av gummi när jag tuggade. Jag miste flera stycken. En tandläkare jag gick hos hjälpte mig och försökte räta upp gaddarna som var kvar.

Det blev förstås rabalder om blyförgiftningen och en särskild poliklinik öppnades för vår skull på baksidan av Vasa sjukhus. Jag fick tabletter mot yrseln och skulle dricka mycket mjölk. Läkarna kunde egentligen inte göra något. Bly går aldrig ur kroppen, förklarade dom. Det kapslas i bästa fall in så att det inte gör skada.

Glückmanns försvarade sig med att dom inte visste att bly var så giftigt. Men att det är farligt visste dom naturligtvis, annars hade dom inte betalat oss så bra och knappast gett oss mjölk gratis. Girigheten hindrade dom att förse oss med skyddsmasker. Jag vet inte hur mycket det hade hjälpt förresten.

Ansvariga inom flottan, som tog anbudet från skrotfirman om upphuggningen, måtte väl också ha känt till att blykittet var farligt. Nu är det förbjudet.

– Resultatet för din del blev alltså sängläge hemma i Fjärås?

– Nej, jag var ju tvungen att försörja mig. Sjukkassan var frivillig och jag hade inte haft råd med avgiften för dagpenning. Det blev att börja hos bönderna igen i skörden.

– Orkade du?

– Alla visste hur det var ställt så jag fick pula med sådant som inte var för tungt. Jag mådde t.ex. illa av damm också och kunde inte hålla på med något som dammade.

Då under krigsåren odlade traktens bönder mycket pepparrot. Två pepparrotskungar köpte upp och sålde vidare. Åtskilligt gick till Tyskland som råvara för gastillverkning. Det gick rykten om att gasen användes till att avliva folk, men odlarna fick bra betalt och brydde sig inte om något annat. Den mentaliteten råde nog i alla affärer som gjordes med nazisternas Tyskland.

Mestadels jobbade jag hos en bonde som kallades Ambjörns Hugo. Stället intill hette Ryktar Hermans. Någon tidigare ägare hade kanske varit ryktare. Förr var det ju ett yrke att rykta kor och hästar. Ett annat ställe där intill hette Bongens.

Vi tänkte aldrig på att namnen var märkliga. Vårt eget ställe kallade vi Stena efter Frodestenen som stod ett par hundra meter från stugan och var lika hög som den. Kung Frode av Danmark begravdes där efter ett slag mot svenskarna när Halland var danskt.

Jag var hemma ett halvår. Mamma hade fyllt 50 och ekonomin var lite bättre än förr. Yngsta barnet, Erik XIV, var åtta år och trängseln i stugan hade minskat, endast fyra barn var kvar hemma.

Då och då cyklade jag in till den där kliniken på Gibraltargatan i Göteborg för kontroll och till tandläkaren på Vasagatan.

– Fick ägarna till skrotfirman något straff för det där?

– Inte vad jag vet. Det enda dom drabbades av var skadestånd. Jag fick 99 kronor och 75 öre och minns hur irriterad stämningen blev för att jag inte hade 25 öre att ge tillbaks. Dom blev tvungna att växla hundralappen för dom kunde inte tänka sig att skänka mig dom där örena. Inte förrän ett halvår efter förgiftningen fick jag pengarna.

– Du blev alltså frisk igen.

– Ja, men under många år efteråt tålde jag inte lukten av bränd färg. Om jag eller någon annan svetsade en plåt som hade lite vanlig målarfärg på baksidan och jag fick lukten i näsan kunde jag sedan ligga och spy hela natten.

Betyget från yrkesskolan fick jag till slut. Rektorn blev upprörd och arg för att vi avbrutit verkstadspraktiken, men vi åkte dit och förklarade för honom att vi inte kunde klara oss utan pengar. Jag fick fullborda praktiken senare, på Götaverken. Där fick jag lite lön under tiden.

8

Morgon och kväll fraktades tusentals götaverkare över älven i träpråmar. Vi stod tätt packade. Människolasterna drevs av bogserbåtar som töffade vid pråmens sida. Sådana som skulle hoppa ombord i sista ögonblicket hamnade ibland i plurret och halades upp som halvdränkta katter.

Omkring 5 000 arbetare förtjänade sitt dagliga bröd på Götaverken. Många bodde på Hisingen men jag tror flertalet kom från Masthugget och Majorna och andra stadsdelar öster om älven. Hur många tekniker, tjänstemän och kontorister det fanns på varvet vet jag inte, men det var flera tusen.

I pråmarna hade man verkligen en känsla av att vara en bland många och likadant var det inne på varvet. Verkstäder som den jag praktiserat på i Sävedalen kunde fått plats i hundratal där.

Det var som en flod av människor när vi välldes iland och strax kom nästa pråm. Ingen var elegant precis. Vi bytte om och krängde på oss oljiga overaller och gamla kavajer med brännhål från stänk av glödande järn.

Jag trivdes från första dagen i det stora kollektivet. Och i det mindre jag hamnade i, ett arbetslag där jag blev den sjätte. Dom andra fem var kommunister och ledande fackföreningsmänniskor. Jag var ju SSU:are. Det blev många politiska diskussioner, fast utan fientlighet.

När jag gjorde invändningar mot deras åsikter svarade dom godmodigt, att det blir nog en bra pojk av dig bara du är aktiv i facket. Du har din politiska färg och vi har vår. Vi blir nog överens vad det lider.

Och nog började jag fundera en hel del när jag fick reda på att Bertil Kristensson valts till verkstadsklubbens ordförande med nästan 80 procent av rösterna men nekades att ta hand om klubban p.g.a. Metalls maktfullkomliga cirkulär 3. I det förbjöds kommunister att inneha fackliga förtroendeposter.

Därest de trots detta väljes, skall de på kommunisterna avgivna rösterna förklaras ogiltiga, skrev Metallarbetarförbundets styrelse i cirkuläret. Beslutet härstammade från LO:s cirkulär 1144.

– Hade inte socialdemokraterna besvär med auktoriteten när dom tog över fast dom var i klar minoritet?

– Det löstes på så vis att den tillsatta sossestyrelsen fick representera utåt medan Kristensson och dom andra, som valts av majoriteten, skötte större delen av det fackliga gentemot företaget. Ett slags dubbelkommando alltså.

I början tyckte jag att arbetslaget jag hamnat i var ett underligt gäng. En av dom hette Gunnar Dahlgren och var riksdagsman för kommunisterna. Han jobbade på varvet så mycket han hann. På den tiden vistades nog riksdagsledamöterna mer på sina vanliga jobb än nu.

En som kallades Lappen skötte större delen av det fackliga i svetsarverkstan där vi jobbade. Han var kassör också och inkasserade medlemsavgifterna till Metall vid avlöningen på fredagskvällarna. En annan i arbetslaget hette Veimar och en hette Reine. Den femte minns jag inte namnet på.

Gunnar, Veimar och Lappen hade makten i verkstan. Alla tre var mycket skickliga förhandlare som kunde varenda detalj i avtalet och kände till alla regler. Dom hade medlemmarnas fulla förtroende och var inte lätta att tas med. Verkmästarn var skraj för dom.

Han kallades Kungen. En dum jävel, vrång och tjurig. Han fick t.ex. för sig att vi slösade med elektroderna när vi svetsade. Det var ju fullkomligt idiotiskt att tro, att vi satt och bytte till en ny svetspinne innan den gamla tagit slut. Gjorde man det förlorade man tid och tjänade mindre på ackordet.

Men Kungen visste bättre. Han såg till att varje svetsare fick en plåtburk att lägga pinnstumparna i, det som blev kvar ovanför isoleringen. Sedan var det meningen att stumparna skulle räknas av killarna på förrådet innan man fick ut ett nytt paket. Förrådskillarna skakade förstås på huvudet precis som vi och kastade stumparna i en låda utan att räkna.

Det där med att spara pinnändarna i en burk dog ut av sig självt. Men Kungen såg till att vi hade andra kontroverser. En gällde arbetshandskar. Man fick två par om året men hade rätt till fler om handskarna blev sönderbrända.

Materialet var skinn av ganska dålig kvalitet. Det hände att det var fel dimension på kabeln som strömmen gick i fram till svetspinnen för att smälta den. Var motståndet för starkt i kabeln blev svetstången överhettad och förstörde snart en handske.

Då skulle man först käfta med Kungen för att få en rekvisition av honom på ett par nya handskar, istället för att hämta dom i förrådet direkt med den sönderbrända som bevis. Han gillade tydligen att hålla på med irriterande småsaker.

Svetsningen ökade i omfattning. Förr hade skroven nitats, nu svetsades mer och mer. Det innebar att yrkesskickliga nitare blev överflödiga och fick sitta och lära sig svetsa i någon slags träningsskola under en av staplarna.

Nitarna hade kanske jobbat 25 år med en tryckluftsmaskin. Deras händer skakade så dom knappt kunde äta en smörgås. Det är svårt att hålla en svetstång med sådana händer utan att pinnen fastnar i svetsen. Dom klarade inte ackordet.

För mig och andra var det lätt att smälta järn, vi drog en pinne på nolltid jämfört med skakisarna. En av dom hette Tilly och en kallades Jolly Bob efter schlagern om en glad sjöman som var född i Aberdeen.

Tidigare hade han varit diktare, samma sort som i Moa Martinsons bok: Jag möter en diktare. En som diktat båtskrov alltså så det blev tätt mellan plåtarna.

Vi tog en halvtimme var ibland och hjälpte Tilly och Jolly Bob med svetsningen så att deras ackord gick ihop. Kungen tordes inte säga något om det. Solidariteten var stark bland varvsarbetarna.

Gunnar var f.d. nitare han också och hade besvär med svetsningen. Men det kompenserade han med skicklig förhandlingstaktik och annat kunnande.

– Vad för sorts båtar byggde ni?

– Styckegodsare. Jag minns att en hette Togabarra och så var det dom där båda systerbåtarna som gick av på mitten.

– Var dom helsvetsade?

– Ja. Då i början visste man inte hur stor spänningen blev i skrovet av allt svetsande. Man återgick sedan till att nita bottenplåtarna och en del på spanten så båtarna blev mer elastiska. Så småningom gick man över till svetsspant helt och hållet. I tankbåtarna slopades efter en tid vanliga spant till förmån för längsgående, och så hade man vebbar i botten och upptill, under däck.

Var skarvarna för breda mellan plåtar som skulle svetsas ihop fick vi rekvisitioner av basen och hämtade rundjärn att lägga emellan. Med sådant fusk var det konstigt att båtarna överhuvud taget höll.

– När jag jobbade på Eriksberg sa gubbarna vid sjösättningar, att håller hon åtta månader så är faran över. Då har spänningen i skrovet släppt. Vi byggde nästan bara tankbåtar.

En stor hejare sprack utanför Japan när en hög dyning lyfte den på mitten. Främre halvan bogserades till ett japanskt varv. Aktre hälften hade maskinen intakt och kunde gå till varvet utan hjälp. Sedan sydde japsen ihop halvorna och båten kunde fortsätta.

– Vi hade en kille som svetsade för fort och förstörde ackordet. Han kallades kilometersvetsarn och var otroligt snabb. Men om ackordet gav mer än 100% på timlönen sänktes det. Han fick lära om. Arbetstempot var högt nog ändå och behövde inte höjas ytterligare.

– Jag jobbade på Rosengrens kassaskåpsfabrik en kort period tills jag upptäckte att många fått fingrar och halva händer avklippta i plåtpressarna. En kille där var en fenomenal stansare. Han jobbade aldrig mer än en halvtimme i taget och hade då klarat av en timmes ackord för en normal människa. Resten av tiden gick han omkring och pratade eller satt på muggen och hade långtråkigt.

– Drälla omkring var det stora felet dom verkligen snabba killarna gjorde sig skyldiga till. Förmännen såg det förstås och rapporterade till verkarn och så blev det bråk om ackorden. Det går ju att jobba som en blådåre några år medan man är ung och har överskottskrafter men ackorden gäller ju även för 50-åringar och äldre.

– Innan jag började på Eriksberg var jag på Lindholmens varv och jobbade i nya plåthallen. Där blev det en del diskussioner om svetsröken. Varvsledningen försäkrade att den var totalt ofarlig. Dom satt ju inte i den där dimman. Taket öppnades en stund när färdiga sektioner lyftes ut av kranarna. Röken for ut samtidigt. Vi kunde andas frisk luft i flera minuter och märkte skillnaden.

– Värst var det när man svetsade inne i tankarna. Där fanns ingen ventilation alls. Kolsvart var det, man hade bara en liten karbidlampa med sig. Vintertid kröp kylan in i kroppen hur mycket man än byltade på sig. Plåten blev som is. Bullerskadad blev man också.

– Kan du höra en lärka?

– Nej, bara göken.

– På Eriksbergs varv blev vi testade i någon sorts hälsoprojekt 1953. Nio av tio var bullerskadade i varierande grad. När bottenplåtarna nitades blev båtskrovet en dånande trumma.

– Värst utsatta var nitarna själva, varenda en var mer eller mindre döv. Det hjälpte inte nämnvärt att stoppa trassel i öronen. Arbetarskyddet var i sin linda då jämfört med nu, men vi diskuterade det en hel del.

Jag berättade för Gunnar om blyförgiftningen. Han tog upp hela historien i riksdagen om skrotningen av ubåten och lyckades få sådana förgiftningar klassade som yrkesskada. På det viset förde min förgiftning i alla fall något gott med sig.

– Du sa att trion Gunnar, Veimar och Lappen hade makten i verkstan. Dom var medlemmar i SKP och alla, eller åtminstone alla medlemmar i ledande ställning inom partiet, var stalinister. Vad hade hänt om dom fått verklig makt i Sverige?

– Det kan man bara gissa. Jag har svårt att tänka mig att genuina arbetare som dessa tre skulle förvandlats till översittare, men sådant vet man ju aldrig säkert. Jag är övertygad om att dom inte kände till det som försiggick bakom fasaden i Stalintidens Sovjet.

Man måste komma ihåg att Stalin och Röda armén beundrades rätt allmänt i Sverige efter segern vid Stalingrad 1943, vändpunkten i andra världskriget. När jag började på Götaverken var Hitler fortfarande den ledande skräckfiguren i världen.

Efter kriget, när Östeuropa blev folkdemokratiskt som det kallades, var misstron mot SKP från övriga partier säkert berättigad. Hade SKP fått makten skulle alla andra partier blivit förbjudna.

Senare, när jag själv blev medlem i SKU och SKP, såg jag att det nästan alltid var samma sorts människor som kom med på bjudresorna till Sovjet och folkdemokratierna, sådana som aldrig opponerade sig eller hade egna meningar om någonting, utan alltid trodde blint på partiledningens förträfflighet.

Det var samma andas barn som skickades till partiskolorna i Moskva och Östtyskland. Partiledningen i Stockholm behövde inte åka dit och skolas för den var redan fullkomligt lydig.

– Folk som inte vill använda ögonen och bli störda i sin tro är rätt vanliga. En annan och kanske värre sort är sådana som låter sig köpas att blunda.

– Själv är jag inte oskyldig, jag var stalinist i unga år.

– Jag med.

– Sista kvällen på världsungdomsfestivalen i Östberlin 1951 svävade ett väldigt porträtt av Stalin som gud i himlen under en ballong, upplyst av starka luftvärnsstrålkastare. Numera tycker jag det är obegripligt att jag inte reagerade mot det. Jag minns inte så noga längre men är övertygad om att jag hurrade och skrek.

– Det gjorde inte jag, fast det var inte min förtjänst utan Esthers som jag var gift med då. Hon reagerade mot det tyska vrålandet. Det påminde för mycket om den tyska ockupationen. Hon växte upp i Jylland.

– Ungdomar har ett starkt behov av något att tro på. Det är värre när det håller i sig hos fullvuxna.

– Victor Serge beskriver i En revolutionärs minnen hur delegaterna på en internationell författarkongress i Moskva på 20-talet vägrade att se verkligheten. Alla inbjudna författare västerifrån smorde kråset och hurrade för sovjetmakten, även liberaler.

Panait Istrati var den ende som avstod från jublet. Han använde kvällarna till att ströva på gatorna och se hur eländigt folk hade det. Men han kom ju själv ur underklassen och hade fått klara sig på egen hand sedan 12 års ålder. Han växte upp i Rumänien. Sina böcker skrev han på självlärd franska.

Arthur Koestler, ungraren som skrev på tyska och sedan på engelska, har skildrat hur lätt intellektuella lät sig manipuleras och korrumpas på 30-talet. Han var kommunistisk funktionär under ledning av mediasnillet Willi Münzenberg som senare vägrade åka till Moskva för att skjutas och istället blev upphunnen och skjuten i Sydfrankrike.

Koestlers självbiografiska böcker Pil i det blå och Den osynliga skriften, är verkligen läsvärda och mycket lärorika om den tiden.

– Det är nog inte bara intellektuella som betar sig ovärdigt.

– Nej säkert inte. Camel som jag var hjälpare åt på Eriksbergs varv berättade hur han och många andra kommunister arbetade på tyska båtar som kom till Göteborg för reparation under kriget. Det är för jävligt, sa han, men vi ställde glatt upp på att jobba övertid bara för att tjäna pengar. Att vi hjälpte den tyska krigsmakten lyckades vi glömma.

– Det var likadant med arbetarna i malmfälten. Den svenska järnmalmen gick ju direkt till den tyska krigsindustrin.

– Var du med och reparerade tyska båtar på Götaverken?

– Jag jobbade praktiskt taget aldrig i dockorna där reparationerna gjordes, bara någon enstaka kväll när jag kommenderades dit på övertid. Det var ett helvete att jobba i dockorna, jag var glad att jag slapp.

På staplarna hörde jag hemma, där jobbade jag nästan hela tiden, dels som plåtslagare, dels som svetsare. Sedan blev jag enbart plåtnicke och hängde plåt, inte så stora skynken utan

plåtar som oftast formades på plats, dvs på fartygssidorna. Jag jobbade också med att lägga däck.

– Hur stora var båtarna ni byggde då under kriget? Tiotusentonnare?

– Ja däromkring. Jag kommer ihåg att när dom största skroven skulle sjösättas förtöjdes en massa träpråmar som buffert vid Masthuggskajen på andra sidan älven ifall skrovet skulle glida ända dit. Men det stoppade alltid i god tid. Ingenjörernas beräkningar stämde, det var duktiga killar.

Vid en sjösättning på Lindholmens varv gick skrovet i vattnet innan allt var klart med kilning och kättingar och dop. Höjdaren som hade ansvaret blev så skräckslagen att han sket i byxorna. Men det hände ingen olycka, älven var tom på båtar just då.

– Jag minns sjösättningen av en jagare på Eriksberg i början av 50-talet med svenska flaggor och mässingsorkester och plattformen för dopet i blågult tyg. Överheten däruppe sjöng Ur svenska hjärtans djup och så började en amiral eller vad han var att tala om fosterlandet.

Han bredde på så tjockt att några plåtslagare från fyrans stapel blev förbannade och gick därifrån. Plötsligt, mitt i talet, kom hela publiken i rörelse. Tre tusen man i skitiga overaller gick demonstrativt sin väg. Talaren svävade på målet men fortsatte.

Vi satte igång med jobbet och det blev ett helvetiskt larm från tryckluftsmejslar och nit-hammare. Dagen därpå hade tidningarna stort uppslagna reportage om sjösättningen men inte ett ord om vår avmarsch. Så fungerade pressen under det kalla kriget.

– Skrev inte Arbetar-Tidningen något om varvsarbetarnas avtåg?

– Kanske, jag minns inte. Kommunistiska AT i Göteborg var förresten lika enögd som övriga tidningar, fast åt andra hållet.

– Ibland hände det saker som aldrig kom på pränt därför att tidningarna inte fick reda på det. På Götaverken fanns många basar och det stora flertalet var bra. Ett undantag, en riktig översittare som behandlade folk illa, kördes ut på en skottkärra under ett nattskift och tippades utanför verkstadporten.

Han kom aldrig in igen utan fick hålla till på Trekanten där det låg några båtar. En vakt blev också avstjälpd på samma sätt. Efteråt hade fackets representanter fullt sjå att försvara gubbarna som i ilskan gjort sig skyldiga till det där. Det gick vägen; även varvsledningen insåg att översittarnas tid var förbi.

9

Götaverken hade en härlig atmosfär. Jag trivdes verkligen i det stora kollektivet. Samtidigt var jag nyfiken på småverkstäder så jag slutade ibland och tog jobb ute på stan, bl.a. uppe i Sankt Paulibacken.

– Var ligger den?

– På vägen upp till Lunden. Det var en verkstad där som gjorde lite av varje. Men jag kom snart tillbaka till Götaverken igen.

Byta jobb var ingen sak, företagen skrek efter folk. Åtminstone inom metall. Man sa bara åt basen, att på lördag slutar jag och så var det inget mer med det. Ångrade man sig var man välkommen åter. Det var rakt på sak, smidigt och inget tjafs.

– Hopp-Jerka kallades sådana som du senare.

– Ja killen på affischen hade spetsiga knän som en gräshoppa. Det blev en väldig kampanj mot ungdomar som bytte jobb och prövade sig fram. Det störde alla gamla stötar med ryggmärgsreflexer från 30-talet om att vara tacksam för att det fanns arbete. Företagen ville förstås också ha lydiga lönsslavar, inte uppkäftiga Hopp-Jerkor.

– Var bodde du?

– På åtskilliga ställen. Jag hyrde rum hos olika hyrestanter ihop med en västgöte som hette Lasse Johansson. Ett tag bodde jag i Kvillebäcken på Hisingen med en annan kille. Ibland bodde jag hos tjejer jag var förlovad med.

Träffade man en tjej man blev varm på fick man inte ligga hos henne utan att vara förlovad. Föräldrarna accepterade att dottern knullade hemma bara om hon hade ring på fingret. Jag var förlovad flera gånger med billiga ringar och har ett par kvar än.

Det kunde ta slut tvärt. En gång stod min väska ute på svalen när jag kom hem. Det var hos en tjej i Mölndal som hette Gurli. Hon hade fått nys om att jag varit hos en annan böna och så var den förlovningen över.

Sådant var ingen större katastrof. Det bodde en ungarl med egen lya i Arkaden nere vid Brunnsparken, en genomhygglig kille som lät husvillan sova på golvet tills dom hunnit ordna något annat. Hans hårda golv blev en tillflyktsort för mig och många andra.

Första tjejen jag var förlovad med bodde i Kungsbacka. Då var jag bara 16 år och kvar i Fjärås. Hon var hembiträde och äldre än jag. Det tog slut när hon fick plats hos en läkare i Göteborg. Där fick hon inte ha killar på rummet.

Själv kunde man inte heller ha en tjej i rummet man hyrde och hos somliga hyrestanter fick man inte ens röka. Fast det fanns undantag, verkligt fina människor som hyrde ut och tog hänsyn till att unga par inte hade någonstans att ta vägen. En sådant tant gav man gärna sina kaffekuponger. Jag var dessutom nykter och skötsam som det hette.

– Avbrutna samlag var inte någon alldeles bergsäker preventivmetod.

– Nej. En tjej jag bodde hos blev på smällen men vi hade hört om ett sätt att bli av med det. Man skulle köpa något på apotek, vad minns jag inte. Tjejen skulle svälja medlet och dricka rätt mycket konjak till. Sedan skulle man älska för allt man var värd och bakefter skulle menssen komma.

Jag var fortfarande nykterist då men tolerantare än i min grönaste ungdom. Vi provade det där efter alla konstens regler och till vår stora lättnad fungerade det.

Sedan skaffade jag kondomer. En kille på Götaverken sålde, han var representant för RFSU, Riksförbundet för sexuell upplysning. Jag tror det ingick i någon kampanj som Folket i Bild höll på med. Jag fick hjälpa till att sälja FiB och gjorde det gärna för det var en fin tidning.

– Var du med i sjukkassan på Götaverken?

– Jag har för mig att man automatiskt blev medlem när man gick med i facket. Dagpenningen var inte många kronor. Det gjorde inte mig något för jag var aldrig sjukskriven.

– Inte jag heller, utom en gång då jag blev sparkad i skallen av en häst. Det hände hemma på bondlandet i Västmanland. En elektriker som hette Fryxell hade hand om inkasseringen av månadsavgifterna. Man cyklade till honom och betalade och tog då med sig avgiften för några grannar samtidigt.

På den tiden var sjukkassan en förening, en gren av folkrörelserna. Jag är inte säker på att det var något framsteg att den förstatlignades. Det hade antagligen blivit billigare och effektivare om folk fått fortsätta att sköta sjukförsäkringen själva.

– På Götaverken fanns det killar som höll på med livförsäkringar också. Bolaget hette visst Förenade liv. Killarna hade försäljningen som extraknäck och kunde väl tjäna en slant. Bolaget kanske hängde ihop med Folksam på något vis.

– I kommunalvalet 1944 fick kommunisterna i Sverige fler röster än någon gång förr eller senare och på Götaverken var dina arbetskamrater kommunister. Hur länge var du ståndaktig SSU:are?

– Fram till metallstrejken 1945. SSU hade jag gått in i som mycket ung och det var inte lätt att ändra sig. Visserligen tyckte jag att ledande sossar på varvet betedde sig väldigt konstigt och hellre bekämpade kommunisterna än stod på arbetarnas sida mot företaget. Men det berörde inte SSU enligt min mening.

När strejken kom svängde jag. Sossarna var emot den helt och fullt, ledande sossar vill säga. Uppslutningen bakom strejken var massiv bland arbetarna på Götaverken och dom andra varven i Göteborg. Alla krävde en rejäl lönehöjning. Varven hade tjänat stora pengar och hade råd att betala.

Jag var aktiv under hela strejken. Redan första dagen gick jag strejkvakt. Då fick jag på moppe av en syndikalist som inte godkände strejken. Syndikalisterna var emot den och ville jobba som vanligt. Men snart kom dom breda grabbarna, dom lite äldre med auktoritet och såg till att allt arbete upphörde.

Strejken blev lång, hela fem månader. Andra veckan i juli, mitt i högsommarvärmen, återgick vi till arbetet utan att ha vunnit någonting. Metalls strejkkassa var bottenskrapad. Alla var trötta och förbannade på rävspelet som sossedningen i Metall och LO bedrivit i samspel med SAF. Kommunisterna som ledde strejken skulle knäckas och blev det också.

– Gick det att klara sig på understödet från strejkkassan?

– Det blev man ju tvungen till. Fast nog var det knapert och det skars ned i takt med att fonderna sinade. Gifta arbetare fick mer än ungarlar och för barn utgick ett extra tillägg.

Jag jobbade ibland i en liten verkstad bredvid fiskhamnen. Det var tillåtet att jobba hos firmor som inte var med i arbetsgivarföreningen, ja man uppmuntrades att ta sådana jobb för att minska trycket på strejkkassan.

Men jag hann inte jobba så mycket där eftersom jag var med som strejkvakt hela tiden. Vakthållningen tunnades ut efterhand som folk tröttnade, så mot slutet gick jag vakt oftare än i början. Jag var också hjärtligt trött på alltihop när strejken äntligen tog slut.

– Inte förrän hösten 1945 lämnade jag bondlandet. Jag var inte med under strejken men har läst om den efteråt. För mig framstår kommunisterna i strejkledningen som inkompetenta redan från början.

Vid valet av ombud till Metalls avtalskonferens i september 1944 fick kommunisterna majoritet. Deras krav var att lönestoppet skulle hävas och reallönerna höjas till 1938 års nivå. Reallönerna hade sjunkit med 20% påstod kommunisterna, med 11% hävdade socialdemokraterna.

Enligt kommunisterna hade företagets vinster stigit med 50% under krigsåren. Det är bara i antal kronor räknat som vinsterna stigit, påstod socialdemokraterna, deras realvärde har faktiskt sjunkit med 20% p.g.a. inflationen och värnskatten och genom att bolagsskatten nästan fördubblats.

På avtalskonferensen krävde göteborgaren Anton Norling på den kommunistiska majoritetens vägnar att minimilönerna överlag skulle höjas med 25 öre i timmen. Hans partikamrat,

stockholmaren Roland Tyrell, ansåg det lite för saftigt. För minderåriga metallarbetare skulle 25 öre innebära en löneökning med 50%, i vissa fall med 70%.

Då backade Norling till 15 öre. Inför Metalls socialdemokratiska förbundsledning avslöjade kommunisterna därmed redan från början sin brist på genomtänkt strategi.

Den socialdemokratiska minoriteten bland ombuden ansåg det realistiskt att kräva 8 öre, vilket var förbundsstyrelsens uppfattning.

Avtalskonferensens majoritet antog 15-öresförslaget med röstsiffrorna 68 mot 46. Båda förslagen innehöll krav om motsvarande höjning av ackorden.

Verkstadsföreningen svarade nej och förhandlingarna strandade. I januari röstade 60 502 metallarbetare för strejk och 23 771 mot. Röstdeltagandet var 75%. Strejken bröt ut den 5 februari.

Järnbruksarbetarna med eget fackförbund då förhandlade sig till 8 öre mer i timmen utan strid. Det var antagligen vad LO, SAF och samlingsregeringen kommit överens om som lämplig kompensation för inflationen vid sina underhandskontakter.

I annat fall skulle lönestoppet raseras och därmed även prisstoppet inklusive hyresstoppet. Det var fortfarande krig. Hundratusentals män gjorde militärtjänst vilket tömde statskassan.

Metalls förhandlare backade efterhand till 12 öre, sedan 11 och fick slutligen krypa till korset och acceptera 8 öre. Minimilönen höjdes t.ex. från 88 till 96 öre i dyrortsgrupp 1 för vuxna manliga arbetare och från 68 till 76 öre för kvinnliga.

Strejken kostade förbundet 42 miljoner kronor, varav en femtedel hade lånats och skulle betalas tillbaka.

Kommunisterna gjorde sig skyldiga till en grov underskattning av den svenska kapitalismens styrka. Avsikten med strejken var att ta över ledningen i Metall. Resultatet blev istället att socialdemokraternas grepp om hela den fackliga rörelsen cementerades för årtionden framåt.

– För oss som strejkade var nederlaget bittert. I slutet av maj röstade vi om ett medlingsförslag. Det förkastades med över 60 000 röster mot 18 000 för. Stridsviljan var då fortfarande obruten men sedan tog pengarna i strejkkassan slut.

– SAF hotade med lockout mot järnbruksarbetarna. Det skrämde skiten ur Norling, Tyrell, Svensson och övriga revolutionärer.

– Vi arbetare skulle kväsas. Hela toppskiktet i landet höll ihop för att visa vem som bestämde.

– Sådant måste en strejkledning räkna med.

– Givetvis. Underklassen ska inte försöka sticka upp.

10

Gå till sjöss var äventyret man drömde om. Unga killar i Göteborg pratade ofta om det. Storm och fara, främmande hamnar, mörkögda brudar. Någon annan möjlighet att komma utanför Sverige fanns förresten inte för vanliga dödliga.

Man hörde om den eller den som mönstrat på och gett sig av ut i vida världen. En vacker dag gick jag till sjömansförmedlingen vid Masthuggstorget och blev inskriven, fick sjömansbok. Sedan gick allting snabbt.

Det behövdes en obefaren jungman på en båt. Jag tvekade inte ett ögonblick utan hämtade mina få ägodelar och gick ner till kajen där Trean låg. Broströmsrederiet hade tre mindre båtar som hette Ettan, Tvåan och Trean.

Ombord mötte jag kapten och styrman, maskinisten, båtsman, kocken, en till i maskin, en lättmatros och en jungman. Som obefaren var jag lägst av alla i rang. Båtsman eller Båsen var arbetsledare och såg till att allting som behövde göras blev gjort. Han var matros, en hård men bra kille och mycket kunnig.

Jag jobbade ihop med lättmatrosen som kom från Åland. Han led av obotlig sjösjuka, ett dystert öde för en sailor. Av den anledningen kunde han aldrig bli matros.

– Hur hade du det med sjögången?

– Jo tack, andra eller tredje veckan blåste det upp och då var jag inte mycket värd. Båsen tog hand om mig och tvingade i mig knäckebröd och brännvin. Att jag var nykterist tog han ingen notis om. Jag blev botad efter några dagar. Vatten drack jag väl också. Brödet skulle man käka för att inte spy grön galla.

Efter den omgången blev jag aldrig mer sjösjuk. Lättmatrosen däremot led så fort det gungade lite. Då tog jag rorstörn i hans ställe och belönades rikligt. I lugnt väder behövde jag nästan aldrig stå till rors, då tog han både sina egna pass och mina och jobbade gärna dygnet runt.

Första gången jag skulle styra tog kapten hand om undervisningen. Han frågade var jag bodde, vad jag sysslat med och var jag kom ifrån. Min halländska dialekt hördes fortfarande. Jag talade om vilka jobb jag haft.

Han hakade sig fast i att jag varit bonddräng och började lektionen: Nu föreställer vi oss att Ståhl kör med häst och vagn här och nu kör han i diket, sväng, sväng, sväng! I flera timmar tjatade han och skrek om häst och vagn. Det kändes otrevligt, jag var ju för tusan ingen bondlurk längre.

– Vart gick din första resa?

– Efter kusten in i Östersjön till hamnar i Bottenviken, på den finska sidan till Vasa bl.a. Vi gick med stycke gods, lossade och lastade på många ställen. Det var säckar och lådor med mera. Balar och rullar med papper var vanligt. Luleå och Umeå gick vi också till minns jag, Sundsvall kanske.

Sedan blev det polska och tyska hamnar. Stettin hade blivit en polsk stad och stavades Szczecin sedan gränsen flyttats västerut vid krigsslutet. Vi gick till Rostock och till västtyska hamnar, Lübeck antagligen och Kiel.

– Hur såg det ut?

– Fattigt och sönderbombat. Vi var kungar där med våra cigarrettpaket. Rökverk gällde som betalningsmedel överallt. Det är konstigt egentligen att just cigarretter kan bli så åtråvärda. Vi låg alltid kvar över natten därnere och hann gå iland. Lossning och lastning gick inte lika fort som i svenska hamnar.

Gänget ombord höll alltid ihop. Vi följdes åt med matrosen i spetsen. Han hade varit överallt och kände till krogar och dansställen. Vi träffade flickor förstås. Det lockade nog mest när unga killar stack till sjöss. Den falska romantiken. Båsen såg till att ingen blev akterseglad.

Vi gick till England också, någon hamn på denna sidan, jag minns inte vilken.

– Hull kanske?

– Kanhända. Vi besökte svenska sjömanskyrkan och läste tidningar, drack kaffe och pratade med sjöbjörnar från dom stora fartygen på världshaven. Dom hade åtskilligt att berätta. Själv hade jag ju en bror på sjön fast honom visste jag inte mycket om. Hela kriget var han utestängd från Sverige.

Mamma hade lite upplysningar ibland, han skrev till henne. Det gjorde vi allihop. Hon hade stora travar med kort och brev hemma.

– Gick ni nedåt kanalen till franska hamnar?

– Nej det var bara Nordsjön och Östersjön. Trean var nog för liten i andra farvatten. Hon passade bäst för kustsjöfart.

Jag minns en gång i Norge någonstans när jag stod och visslade en revolutionssång, rysk kanske. En ung stuvidor hörde det och började sjunga den nere i lastrummet.

Han klättrade upp och talade om att han var med i Norges kommunistiska ungdomsförbund. Vi hade en gemytlig pratstund tills han måste ner och stuva igen.

Då kände jag starkt att arbetarnas internationalism fanns i verkligheten och inte bara som politiskt slagord. Före kvällen gick vi därifrån så jag fick aldrig träffa honom i land.

Vi gick alltid till nästa hamn så fort lastningen var klar. Båten hade bara ett lastrum men det fanns ett mellandäck i det. Där var det enbart träluckor att stänga undre rummet med, ingen presenning. På däck däremot skulle det vara vattentätt med presenning ovanpå luckorna, skalkjärn och kilar.

Styrman ombord var en trevlig fiskarpojke. När vi gick efter kusten från Norge styrde han inomskärs. Det var alldeles fantastiskt att se honom gira bland grynnor och skär. Han hade nog sjökortet i huvudet, hade väl gått där många gånger med fiskebåtar.

Vi angjorde Göteborg emellanåt men låg sällan kvar. Rederiet såg helst att båtarna stävade mot nästa hamn under natten. När Trean någon enstaka gång låg kvar fick man bråttom att utträtta ärenden, träffa kompisar och någon tjej. Sönnen blev det inte mycket bevänt med.

Jag hade gått över från Metall till Sjöfolksförbundet. Sjömännen var ett härligt släkte med andra vyer än landkrabborna och inte så fastkedjade vid ägodelar. En ombudsman på förbundet som var kommunist hade skrivit en broschyr jag läste. Hårt babord, hette den.

En gång när vi lagt till i Göteborg gick jag upp till honom och vi pratade om sjöfolkets villkor. Gå in till Thore ett tag, sa han och det gjorde jag. Thore var Sjöfolksförbundets ordförande. Han hette så i efternamn och kallades aldrig annat.

Thore hade som princip att inte gå med på nattmanglingar i avtalsförhandlingarna. Han höll sig till vanlig kontorstid och var alltid den som blev först färdig på avtalsfronten. Det var inte nödvändigt att sitta uppe på nätterna och fantisera ihop någon dramatik åt tidningarna och radion.

Jag talade om att jag var intresserad av lite facklig utbildning. Ungefär vid den tidpunkten hade det norska förbundet kallat till en sjömanskonferens. Övriga nordiska sjöfolksförbund inbjöds att skicka representanter.

En dag fick jag plötsligt reda på att jag blivit uttagen att åka. Jag visste inte hur många som skulle med från Sverige. Det visade sig att jag ensam blivit utsedd.

Jag gick till kapten och begärde permission. Det hade man rätt till om det gällde fackliga uppdrag. Tågbiljetten till Oslo betalade förbundet. I en tunnel spårade tåget ur. Ingen blev allvarligt skadad. Vi fick fortsätta med buss.

Konferensdeltagarna bodde och åt i Quislings stora sommarhus, f.d. rättare sagt, han var redan skjuten då. Det hade beslagtogs. Han hade väl själv tagit det från någon när han var norsk naziführer under den tyska ockupationen.

Jag höll ett hälsningstal där och klarade det någorlunda. Före avresan hade Thore gett mig instruktioner så jag visste ungefär vad jag skulle säga. Stämningen var ytterst kamratlig, det fanns ingen anledning att bli alltför nervös och svettig. Att jag var grön framgick säkert.

En massa norrmän deltog i konferensen och så vi från Island, Finland, Danmark och Sverige. Vi diskuterade fackliga frågor förstås. Största problemet för samtliga sjöfolksförbund var att hålla kontakt med medlemmarna. Och för sjömännen att ha kontakt med folk på andra båtar.

Stora fartyg gick det att hålla reda på utan större svårigheter, men det fanns otaliga små som i likhet med Trean kom till nya hamnar praktiskt taget dagligen.

– Hur såg det ut i Oslo? Ni for väl in till stan ibland?

– Vi travade omkring på en väldig massa ställen och tittade. Tävlingar hade vi också, bl.a. i simning. Alla som hade lust kunde ta norskt simborgarmärke. Några hundra meter skulle man klara för att få det. Tiden det tog spelade ingen roll. Jag var ingen större simmare men lyckades i alla fall erövra ett märke.

Det är praktiskt för sjöfolk att kunna hålla sig flytande om någonting händer. Förr i tiden drunknade dom som råttor vid haverier.

Konferensen varade två veckor. Vi sjöng en hel del, ofta revolutionära sånger. Jag lärde mig marseljäsen på norska och minns att texten skilde sig rätt mycket från den svenska översättningen. Den kommunistiska dominansen var rätt stor bland deltagarna.

Vi blev bjudna på fest ett par gånger i Oslo med många deltagare som dansade och hade skoj.

Dagarna rann iväg utan hejd. Dags att återvända till Göteborg och borda Trean igen. Henne gick jag med hela tiden till sjöss. Arbetet var uselt avlönat men kamratskapet ombord satte ett bestående märke i mig.

11

Det blev Götaverken ett tag igen. Där var man alltid välkommen. Varven behövde fler arbetare, helst yrkesutbildade. Unga killar från yrkesskolorna fick full lön omgående, precis som jag hade fått. Kriget var slut. Handeln kom igång men tusentals fartyg låg på havsbottnarna. Nya behövdes.

Jobb fanns överallt men att få tag i en bostad var praktiskt taget omöjligt. Bristen på bostäder växte i takt med invandringen från bondlandet där lönerna var lägre och arbetstiden längre.

Jag hade fantastisk tur och fick egen lägenhet på Holtermansgatan 12 i Landala. Min syster Majken och hennes man Oskar ordnade det, dom bodde i kvarteret och kände värden. På den tiden ägde värdarna i regel bara ett hus.

Enrummaren jag fick kontrakt på hade kallvattenkran ovanför slasktratten, vedspis, kakelugn och dass på gården. Jag flyttade in där med några pinaler jag skaffat. Vilken lycka!

Där i närheten träffade jag en gammal rallare som kallades Smån. Han hade jobbat ihop med min pappa och kunde många historier om honom. Rallarna berättade alltid om sina arbetskamrater. Ofta handlade det om styrka.

Han drog en historia om en rallare som var så fruktansvärt stark att han kunde bära en järnvägsräls själv. Det tror jag inte på. Men han hade kanske fått upp den på axeln med hjälp av andra och orkat hålla den en stund.

Smån var förresten en stadig bit själv. Han hade samma bestämda uppfattning om kamratskap som min far, att man skulle vara ärlig och aldrig svika. Pappa ansåg att norrlänningar var det

bästa folket. Har du fått en norrlänning till vän blir du aldrig besviken, sa han. Vänskap fick aldrig brytas, den var helig.

Senare hörde jag att Smån tagit livet av sig. Han hade stoppat en dynamitgubbe i munnen och tänt på. Varför vet jag inte. Han kanske blev för ensam och övergiven, gammal och försupen som han var.

Efteråt hade lite slamsor av honom samlats ihop att begravas. Det var i en trappuppgång och fruktansvärt, sa folk som såg det, blod och skit överallt. Ett oaptitligt sätt att ta livet av sig på.

Vilken nervspänning förresten att stå med stubintråden brinnande! Fast det var kanske snabbstubin.

Min äldsta bror, som gick till sjöss 1939, kom hem efter drygt sex år med sin mörkhyade fru och deras barn. Det blev ett glatt återseende. Frun var en livlig och glad kvinna. Dom hade ingenstans att bo så jag fick dela med mig.

Det blev rätt trångt. Jag pratade med värden och dom fick överta kontraktet. Sedan tog jag min väska och gav mig ut på stan igen, hyrde ett rum eller bodde hos någon kompis. Ja du vet ju själv hur det var.

– Jovars.

– Fast snart hade jag bostadsfrågan ordnad för ett helt år framåt. Jag skulle in i lumpen.

– Var låg du?

– På LV6 här i Göteborg. Det låg där Högsbo sjukhus ligger. Att göra lumpen på så nära håll tyckte jag var idealiskt, rena svinturen faktiskt för jag hade inte uttryckt något önskemål vid mönstringen om vart jag ville komma.

Vi fick en praktkille som chef. Löjtnant Roos hette han. Alla rekryter gillade honom. Han var sosse. Jag prenumererade på Arbetar-Tidningen men den fick man inte ha innanför grindarna för att den var kommunistisk.

Jag berättade det där för löjtnanten. Han hade en gammal damcykel som han åkte hem på varje dag till frun för att äta lunch. På återvägen hämtade han min tidning och smugglade in den på pakethållaren.

Min första kontrovers med militärlivet gällde korum, en uniformerad andakt i regementets gudstjänstlokal. Jag var ju ateist och nekade att gå in. Men jag vägrade inte att tåga i ledet fram till dörren.

Jag blev anklagad för ordervägran och skulle inför krigsrätt. Men religionsfrihet hade genomförts då och jag frikändes på ett tidigt stadium därför att jag varit på plats i ledet.

Det var en lyckträff att jag klarade mig, jag visste ingenting om reglerna utan kände bara stark motvilja att gå in i en lokal och lyssna på en prelat som till på köpet bar uniform. Resultatet av min revolt blev att jag även slapp gå i ledet fram till dörren.

Trots det där blev jag uttagen till befälselev vilket inte precis glädde mig. Ingvar Lindvall, en från mina hemtrakter jag var kompis med, blev också uttagen. Vi kunde inte tänka oss att bli befäl och diskuterade hur vi skulle slippa.

En dag kom det upp ett papper på anslagstavlan om att den som anmäler sig frivilligt till pjäsmekanisk utbildning därmed befrias från andra uppdrag.

Jag var den förste som såg det och gick raka vägen till vår kapten och anmälde mig till utbildningen. Han ville inte gärna anteckna mig eftersom jag skulle bli befälselev, men kunde inte neka heller för det var han som undertecknat skrivelsen på anslagstavlan.

När jag letat rätt på Ingvar skyndade han sig också att komma med på listan över blivande pjäsmekaniker. Vi skulle till Karlsborg på tre månaders utbildning. Men innan dess skulle vi ut och hjälpa bönder i trakterna kring Varberg att skörda.

Vi kördes ut med lastbilar till större gårdar för att jobba. Det vore fel att påstå att vi var ivriga att bärga landets brödsäd.

Flertalet visste inte ett smack om jordbruksarbete, anade inte vilket slit det var.

Jag hade tur och kom till en gård med en tjej som jag träffade under långa tider efteråt när tillfälle gavs.

– Du hade tydligen tur med brudar.

– Nja, det var kanske otur att jag träffade många istället för den rätta.

– Såvida du inte var en kjoijägare.

– Hur som helst så var vi ett gäng som blev förbannat trötta på skördandet. En kväll beslutade vi oss för att rymma. Det var inte så välbetänkt med tanke på hur stränga straff det var för rymning från kommenderad tjänst. Vi kunde åkt dit ordentligt. Bilpatruller skickades ut att leta efter oss och fann oss förstås rätt snart.

Vi fraktades till löjtnant Roos. Han tittade på oss utan att säga något och såg väldigt bedrövad ut. Vi blev så ledsna att vi nästan grät allihop för han var bäst bland befälen, den vi gillade utan några reservationer. Vi bad om ursäkt en och en och stammade fram förklaringar.

Äsch, vi glömmer det här pojkar, sa han och sedan var saken ur världen. Vad lättade vi blev! Han var en klok människa som förstod sig på att leda folk. Vänlighet är effektivare än rytanden.

Han var vår idol redan före rymningen och blev det ännu mera sedan. Jag kommer ihåg en gång när han klippte håret kort. Efter ett tag hade hela hans trupp, 52 man, gjort likadant. Utan att han sagt ett ord om våra frisyrier.

– Var bodde ni under skördandet?

– I tält. Militärbilen kom och hämtade oss på kvällen. Mat fick man på gården. Ibland var vi i Varberg och dansade på Societetsrestaurangen om kvällarna. Det låter dyrt men vi i uniform kom in billigare.

Där träffade jag en danska som var cirkusartist, akrobat. Hon kunde slå alla sorts frivolter och var oerhört vig. Jag var hos henne i rummet hon hyrde. Cirkusen drog vidare och vi kom överens om att träffas igen senare men det blev aldrig av. Det var så mycket annat som surrade i huvudet på mig hela tiden.

Jag kände en tjej från Kungsbackatrakten som jag gärna ville träffa igen. Hon var hembiträde hos en familj som bodde utanför Stenungsund i Bohuslän om somrarna.

Rekryter som var bondsöner eller lantarbetare fick åka hem och arbeta på sin skördepermission. Jag kontaktade arbetsförmedlingen och fick adressen till en bonde däruppe och ansökte om att få jobba återstoden av min skördepermis hos honom. Det beviljades. Tågresan dit var gratis och jobbet okej. Maten däremot var så snålt tilltagen att magen ständigt skrek efter mer.

Tjejen gav mig matpaket varenda kväll. Stugan där hon och familjen bodde låg vid havsstranden i Lyckorna, ett par kilometer från bonden jag var hos. Efter någon vecka tröttnade jag på hans usla kost och stack därifrån. Jag for hem till Fjärås och hälsade på några dagar. Bonden kunde ha satt dit mig för rymning men lät bli.

Sedan bar det av till Karlsborg vid Vättern. Våra logement låg i den gamla fästningen. Det var 15-20 man på varje lucka.

– Hur kommer det sig att en fästning ligger där mitt inne i landet?

– Jag har hört att den byggdes som huvudförråd åt armén. Det tog visst hundra år att få den färdig. Dom sista byggena blev klara strax före första världskriget. Då var nog hela anläggningen omodern.

Utbildningen gillade jag. Kanoner är mycket sinnrikt inrättade och tillverkade med enastående precision. När man släpper hanen sker allt till följd av att krutladdningen exploderar, t.o.m. tomhylsan kastas ut.

– Det finns väl ingenting det har lagts ner mer pengar och forskning på än vapen. Titeln civilingenjör har t.ex. inte funnits så länge, tidigare var alla ingenjörer militära.

– Vi hade en sergeant som var en sprätt ifråga om kläder och puts. Han kunde allt om kanoner. Dom var helt igenom mekaniska då, elektroniken kom senare.

Sjassen som aldrig kunde tänka sig att ha en knapp oknäppt i sin välpressade uniform hade ett par överfurirer i grötrockar under sig. Båda var bra och kunniga killar. Pjäsmekaniker var deras yrke, dom visste det mesta om skötseln av kanoner.

Vi meniga var intresserade och lärde oss fort. Det var spännande att plocka isär en kanon som krånglade och leta reda på felet. Kanonjobbet var paradiset jämfört med att ligga i leran ute på åkrarna och åla sig fram i höstregnet.

Sämst med Karlsborg var käket. Jag var inte bortskämd men tappade aptiten när det luktade illa och det hände ofta. Vi hittade t.o.m. mask i födan vid flera tillfällen och protesterade högljutt. Det hjälpte inte. Köket var illa skött, kylrummen gamla och helt enkelt för små.

Intill gymnastiksalen låg en mjölkaffär. Dit gick jag och köpte smörgåsar. Det jobbade en tjej där som jag blev mycket intresserad av. Vi började sällskapa och sedan behövde jag inte gå till matsalen så ofta.

Göteborgskillar betraktade i allmänhet Karlsborg som rena förvisningen men jag hade den där tjejen och trivdes. När vi kom tillbaks till LV6 hade vi också en fin tid. Som utbildad mekaniker hade man ansvar för pjäserna och fick ett antal killar under sig.

Över oss fanns överfurirerna Al och Jarl, två rediga och kunniga karlar. Det handlade aldrig om annat än kanoner för vår del. Ibland låg vi ute och sköt vid Ringenäs utanför Halmstad. Vi kunde av och till sola oss medan dom andra satarna harvade för fullt.

Befälet lät oss vara ifred. Vi kunde alltid säga att vi måste undersöka en kanon om dom försökte få iväg oss på något annat.

När året i lumpen gått fick jag betyg av löjtnant Roos om min kompetens och erbjöds ett mekanikerjobb hos Bofors.

– Dom visste tydligen inte att du läste Arbetar-Tidningen.

– Nej, i så fall hade det nog inte kommit någon inbjudan. Jag åkte upp till Karlskoga och tittade på Bofors av nyfikenhet men kunde inte tänka mig att tillverka kanoner.

Efter någon dag vände jag åter till Göteborg och varven där jag hörde hemma.

12

Efter muck från det militära blev jag svetsare hos tre killar som startat eget under metallstrejken 1945. Maskin & Byggnadssvets, hette företaget.

Jag sysslade huvudsakligen med att svetsa mindre oljetankar och gjorde bra pengar på det. Oljeeldning i villapannor hade kommit igång efter kriget och tankar att gräva ner i jorden på utsidan av kåkarna hade strykande åtgång.

Vanligast var enkubikare, alltså en kub av plåt som mätte en meter på alla sidor. Svetsningen av sådana var rena tempojobbet och ganska enformigt.

Materialet kunde ha varit bättre. Plåten var tunn och inte särskilt motståndskraftig mot rost. Tankarna grävdes ner utan isolering. Efter några år började många läcka.

Olja som hämtats ur jorden återvände så att säga, fast på en annan breddgrad. Myndigheterna utfärdade så småningom säkerhetsbestämmelser som satte stopp för det där.

Jag höll på ett år med oljetankar och började sedan på Elfaverken i Mölndal. Ägaren hette Elfström, därav firmanamnet. Han hade omkring 25 anställda. Jag började organisera gubbarna och vi bildade fackförening.

Elfström var religiös med en faderlig hållning mot sina underlydande. Det var svårt för honom att acceptera facket som gjorde intrång i hans värld. I början kunde han inte fatta att ett par av oss hade utsetts att förhandla och därför representerade samtliga arbetare. Han blev riktigt hatisk mot mig.

Jag blev skyddsombud också. En kille som slipade var enögd och hade porslinsöga på andra sidan. Slipdammet trängde in och jag brukade hjälpa honom att spola ögonhålan.

Elfström såg det och blev mildare stämd. Till slut blev vi faktiskt goda vänner. Han var en fin gubbe när man lärt känna honom.

En del småverkstäder var närmast feudala. På somliga ställen fanns inte ens en förbandslåda till hands vid olycksfall. Men ägarna fick lära sig inse att en ny tid randats. Till sin förvåning började dom förstå att folk trivdes bättre om det fanns möjligheter att tvätta skiten av sig efter jobbet. Produktionen ökade i takt med trivseln.

Göteborgs Marinsvets hette en minimal firma jag jobbade hos en liten tid. Ägaren var tjeckisk jude och hade tagit sig hit på något vis under kriget. Han hade bara mig anställd. Senare tog jag jobb på andra småställen också.

– Var stod du politiskt dom åren?

– När jag hade muckat 1947 var jag fortfarande medlem i SSU fast jag i själ och hjärta var kommunist sedan ett par år. Uppe i Landala hade kommunisterna en lokal och någon sa åt mig att titta in. Ingen tog illa vid sig av att jag var SSU:are. Jag var välkommen ändå. Ibland spelade dom musik som lockade.

En prakttjej från kommunistiska ungdomsförbundets distriktsstyrelse kom dit för att rycka upp SKU-klubben. Den var i utförsbacken då ett tag. Hon hette Stina Ågren och övertalade mig att organisera ett möte i en lokal vi hyrde av IOGT på Södra Allégatan 3.

Många ungdomar kom och hon tvingade mig att hälsa deltagarna välkomna. Mötet var sammankallat för att rekonstruera klubben. Ny styrelse valdes. Jag blev ordförande trots att jag var med i SSU, så då fick jag ju gå med i SKU istället.

Dittills hade jag varit medlem i SSU Haga. Det fanns inga kontakter mellan SSU:are och SKU:are förrän i slutet av 40-talet, då vi utmanade varandra på politiska diskussioner. Dueller, sa vi.

Jag tror det var hösten 1947 jag blev ordförande i Landala/ Johannebergs SKU-klubb Gnistan. Många av medlemmarna bodde i ett område med barnrikehus i närheten av Chalmers.

När klubben stod på toppen var vi 70-80 stycken och den största av SKU-klubbarna i Göteborg. En starkt bidragande orsak var vår amatörteater som efterhand blev rätt känd och omtalad. Gnistans glada gäng, kallade vi oss. Själv deltog jag med liv och lust i teatergänget.

Vi gjorde mest revyer. Jag minns att vi köpte kupletter av Sten Åke Cederhök som hade Hagateatern. Åke Nilsson, en i gänget, skrev många sketcher och sångnummer.

Westis – Åke Westerberg – författade politiska satirer åt oss och en sjukpensionär i Mölndal bidrog också. Han ställde alltid upp. Ny Dags chefredaktör Gustav Johansson skrev åtskilliga kupletter och annat under signaturen Hjorvard som vi lånade.

En gång gjorde vi en hel föreställning om Stenka Razin, donkosacken som ledde ett tioårigt bondeuppror i södra Ryssland mot slutet av 1600-talet. På scenen hade vi byggt en båt. Jag var Stenka och kastade tjejen överbord. Innan hon slängdes i Volga höll jag henne gärna i famnen en god stund. Hon landade på några kuddar bakom båten.

Andra kommunistiska organisationer bjöd ofta in oss att komma och spela våra revyer och annat. Det gjorde vi gärna. En gång for vi ända till Trollhättan och framträdde på torget. Ett par systrar i gänget spelade dragspel och var fina både att titta på och lyssna till.

Jag var förlovad med en tjej vars kusin hette Lennart. Genom honom lärde jag känna hans syster Annie. Alla var med i SKU. En kväll hade vi en demonstration mot Franco och slängde ruttna tomater och apelsiner mot spanska konsulatet på Avenyn.

Vi skulle komma från olika håll och träffas som av en händelse vid konsulatet. Jag stod på Götaplatsen och släppte iväg två och två från det hållet. Till slut var det bara Annie och jag kvar för jag ville gå ihop med henne.

Jag och några till blev rätt brutalt behandlade och tagna till snuthäcken på Tredje Långgatan. Vi förhördes och sa som det var att Francofascismen satt i orubbat bo, trots att andra världskriget utkämpats mot fascismen till priset av minst 50 miljoner döda.

Demonstranter som polisen inte fått tag i stod utanför och ropade att vi skulle släppas. Annie var en av dom. Vi fick gå efter ett tag. Sedan blev det Annie och jag. Rättegång blev det också så småningom och jag fick böta 75 kr. Det var vad 30 middagar kostade då på ett ordinarie matställe.

Lindholmens varv expanderade i likhet med Eriksberg och Götaverken. Jag jobbar på torpet, sa gubbarna på Eriksberg. Götaverken som var störst kallades godset av arbetsfolk vid älven.

En tysk firma hade fått entreprenad på att bygga kranar på Lindholmen. Jag hörde rykten om det och tog reda på hur det låg till. Firman hette Montgomery och en ingenjör Fröse ledde arbetet. Jag pratade med honom och fick jobb som någon sorts bas.

– Förstod ni varann?

– Han kunde svenska vilket var förutsättningen, åtminstone för mig. En i krangänget, Bengt Segerson, kunde tyska. Och spanska för den delen. Han slogs som frivillig på republikens sida i spanska inbördeskriget i slutet av 30-talet. Han dog ganska nyligen. Honom kände väl du också?

– Ja han lärde mig att dricka rödvin.

– Vi var ett 10-tal man i kranlaget och alla hade lite högre lön än varvsarbetarna. Några höll till på marken med tillverkning och skickade upp delarna till oss som monterade. Vi klätterapor tjänade några ören mer i timmen än markgänget.

Arbetet var trivsamt men farligt. Vi hade inga riktiga byggnadsställningar, bara höga bockar när det behövdes. Man fick balansera på balkarna och vara noga när man flyttade fötterna.

Ibland gick vi 10-12 meter över marken på stag som bara var 50 mm breda. Vi blev riktiga balanskonströrer.

Kranarna nitades till största delen. Det var också en del svets fast inte så mycket. Delarna eller sektionerna som hade gjorts i ordning på marken lyftes på plats av en bom på en hög mast. Det fanns inga mobila kranar på gummihjul då.

– Hur länge byggde du kranar?

– Flera år. Vi byggde två kranar till varje spår vid staplarna och det var två staplar med spår på vardera sidan så det blir åtta stycken. Med åtta meters spårvidd. Lindholmen hade en torrdocka och en mindre flytdocka där vi också byggde kranar.

– Ett riskabelt jobb.

– Ja. Men det gick bra. Vi hade några olycksfall. Ingen dog eller blev invalid.

– Det var antagligen på Lindholmen du och jag sågs första gången. Jag började i plåtverkstan mot slutet av 1951 och ibland såg man er klätterapor balansera på balkar uppe i himlen.

– En gång högt däruppe blev jag plötsligt så rädd att jag skakade och måste få hjälp med att klättra ner. Fröse körde upp mig igen när jag vilat en stund. Iväg med dig, annars kan skräcken bita sig fast, sa han. Jag klättrade upp och fortsatte att jobba. Sådana kortslutningar drabbades flera av.

Bortsett från faran var det ett härligt jobb. I klart väder såg man halva stan. Det är också tillfredsställande att se resultat av arbetet man håller på med. Att betjäna en maskin och tillverka samma detaljer i evighet skulle jag aldrig stå ut med.

Fackligt tillhörde vi Metall. Jag inkasserade kontingenten när vi fick avlöning på fredagskvällarna.

– Delades inte lönekuverten ut på torsdagskvällarna?

– Det ändrades visst till torsdagar i början av 50-talet. Handeln kanske krävde det för att minska trycket i affärerna på lördagarna.

– När blev ni klara med kranarna?

– Någon gång 1952. Ingenjör Fröse ville att jag skulle följa med och montera på andra ställen, men jag var nygift och Annie skulle ha barn. Boris är född den 28 maj 1953. Jag hade också fått ett erbjudande om jobb på varvet som plåtslagare i pannverkstaden. Det nappade jag på.

Lindholmen började tillverka franska motorer av märket Pilstick på licens och jag blev lagbas för plåtslagarna som byggde jiggarna till fundamenten, ett svårt och spännande precisionsarbete. Motorerna var fem–sex meter höga dieslar.

Chefen, verkmästare Blom, tyckte hjärtligt illa om mig för att jag var fackligt och politiskt verksam. Han var en översittartyp och slog ner som en hök på oss om vi stod ett gäng och diskuterade.

En gång kokade jag över och röt åt honom, att far åt helvete, förbannade gubbjäväl som jämt springer här och irriterar folk! Då blev jag uppkallad till kontoret och fick en varning.

Vid den tiden hade jag börjat få politiska uppdrag i kommunen. Jag blev t.ex. SKP:s representant i stans yrkesskolestyrelse efter Birger Svensson. Jag var den ende kommunisten och ende arbetaren också för den delen i den politiskt utsedda styrelsen.

Det hörde till att man som styrelseledamot blev nämndordförande. Jag satt med klubban i verkstadsskolans nämnd och även i sömmerskornas. Yrkesskolorna som nyligen bildats på varven blev jag också politiskt ansvarig för inför styrelsen.

Jag hade uppdragen drygt en valperiod. Sjömansskolan som startades på barken Viking blev jag också ansvarig för, inklusive skolan för kockarna. Ibland blev jag inbjuden att äta där och gjorde hederligt ifrån mig på alla fat.

Det tog en del tid att uppfylla alla plikter men kommunen betalade ut ersättning för timmarna jag inte kunde jobba. En gång fick jag följa med ingenjör Wahlkvist på Lindholmen till Malmö på studiebesök. Då betalade varvet resa, hotell och lönekompensation.

– Hade du något inflytande?

– Jag tyckte aldrig att jag bestämde någonting. Kommunen öste på med tjänstemän överallt, kunnigt folk som skötte hela rasket. Inte efter eget huvud utan enligt den statliga Skolöverstyrelsens alla regler och anvisningar.

Min del i verksamheten var helt formell. Vi politiskt utsedda fyllde en demokratisk skenfunktion. Allting bestämdes i själva verket av förvaltningen.

Ideellt politiskt arbete var mycket roligare. Men man hade inte så mycket att säga till om där heller. Efter tredje världsungdomsfestivalen i Östberlin 1951 blev Sverges (vi stavade så enligt gammal vänstertradition) Kommunistiska Ungdomsförbund lagt i malpåse och Demokratisk Ungdom bildades istället. Beslutet togs i toppen, medlemmarna var inte tillfrågade.

– Namnet togs från Demokratisk Ungdoms Världsfederation (DUV) som organiserade världsungdomsfestivalerna för fred och vänskap, den första i Prag 1947 och den andra i Budapest 1949. DUV bildades i Albert Hall i London hösten 1945 som fortsättning på ungdomens internationella antifascistiska kommitté i dom allierade länderna under andra världskriget.

När kommunisterna tog makten i Prag sprack DUV och blev i huvudsak en kommunistisk ungdomsinternational. Den hade goda kontakter med många asiatiska och afrikanska befrielseströrelser som bekämpade europeiska kolonialmakter. Före 1948 deltog även SLU, FPU och en del kristna svenskar i DUV:s verksamhet.

– Många av oss aktiva SKU:are insåg att verksamheten måste breddas om vi skulle överleva i det kalla krigets politiska isklimate. Demokratisk Ungdom var en tänkbar utväg men övergången från SKU till DU drevs igenom med så klumpiga metoder att många ungtkommunister blev urförbannade.

– Jag för min del hade bara varit med drygt ett år i SKU när DU bildades så för mig var det ingen stor omställning. För gamla inbitna SKU:are var det naturligtvis svårare.

– Den gamla motsättningen mellan göteborgare och stockholmare spelade också in. Vad har fårs kallarna i Stockholm nu hittat på? – så ungefär. Jag var inte heller född SKU:are, för mig var det helt okej med Demokratisk Ungdom.

– Vi lite yngre kamrater hade respekt för Stålan, som du alltid kallades. Du betraktades som ett föredöme. Det fanns en aura av renhet och moralisk resning kring dig. Dessutom ansågs du och Annie på något vis som ett fulländat par.

– Jaså, ja skenet kan ju bedra. Något kan det ha varit för hon och jag hade t.ex. lovat varann trohet. Jag var fast besluten att hålla mitt löfte.

– Hur länge höll det?

– Du minns säkert perenitza, den där dansen som förekom överallt på gatorna i Bukarest under fjärde världsungdomsfestivalen 1953. Man viftade med en halsduk, höll den med båda händerna, fångade någon av motsatt kön med halsduken bakom vederbörandes nacke, hukade sig ner och kysste varann på kinderna.

Ibland tog man fel så det blev på munnen. Det gjorde jag med en kolsvart skönhetskväll och så gick det som det gick. Hon var zigenerska, 18-20 år och sagolikt vacker. Prata kunde vi ju inte men vi förstod varann ändå.

Hon lät mig följa henne hem till ett ruggigt hus eller snarare skjul med jordgolv. Till skrubben hon sov i fanns en dörr utifrån. Ett glödande famntag gjorde oss sanslöst förälskade.

Det var hon och jag varenda natt resten av dom båda veckorna därnere. Jag satt i ledningen för göteborgarnas delegation som räknade över hundra festivalare och hade händerna fulla med möten och annat hela dagarna. Sömn blev det sällan tid till men Gunnar Svantesson som var läkare gav oss i delegationsledningen någon sorts knark och det satte fart på livsandarna.

Jag trodde faktiskt inte att jag skulle kunna vara otrogen mot Annie, min moraliska uppfattning tillät det inte. Men jag fick lära om. Driften var starkare. Det var också en enastående stämning i Bukarest med söderns värme överallt, både från invånarna och vädret.

– Fastnade den där tjejen för din ljusa kalufs eller vad?

– Det kan man fråga sig. Jag har många gånger undrat vad kvinnor sett hos mig. Utseendet är inte avgörande, då skulle många fler gå ensamma genom livet.

I Bukarest gick dagar och nätter som i ett rus. Flickan väntade ständigt på mig. Hon var vid tåget när vi svenskar for därifrån. Vi grät båda. Det gjorde nästan alla förresten, fast av andra skäl kanske.

På den långa resan hem rannsokade jag mig själv. Skulle jag tala sanning och riskera att allt gick åt helvete? Jag sa inte ett ord till Annie om att jag brutit löftet. Samma sak hände flera gånger sedan jag klivit över otrohetströskeln. Sådant är inte ovanligt ute i föreningslivet.

13

Under metallstrejken 1945 funderade många på att starta eget. Några gjorde det. Jag fick ett par erbjudanden om att vara med men tyckte att jag var för ung, bara 19 år. Andra jobb hägrade. Men tanken slog rot i skallen.

Verkmästare Bloms regim i pannverkstan på Lindholmen ledsnade jag på efter ett par år. Det blev Surte Plåtslageri istället. Firman hörde kanske hemma i Surte men vi jobbade i Göteborg, fyra man plus ägaren Lars Andersson som skaffade jobben åt oss.

Jag hade fått fler och fler politiska uppdrag och började känna mig trött och sliten av alla möten och konferenser kvällar och söndagar. Drömmen om ett annat liv spökade. Men tills vidare var det plåtarbeten hos Andersson, både tunnplåt och grövre.

Mest sysslade jag med reparationsarbeten på pappersbruket på Hisingen. Ibland lagade vi tak på lagerbyggnader och liknande, bytte plåt eller papp, oftast papp. Fint jobb i soligt väder.

Måsarna gjorde sina uppvisningar. Vilka glidflygare! Vi satt på ett tak och åt då vi kom på att doppa brödbitar i rödspriten vi hade att tvätta av händerna med. Måsarna högg bitarna i farten och blev på fyllan, gjorde loopingar och överhalningar, raglade så att säga i luften och såg festliga ut.

Hur länge tänker du fortsätta att vara lönslav, frågade jag mig. Inte så länge. 30 år gammal blev jag företagare.

Vi var tre partikamrater som kom överens om att försöka själva. Eklund hade varit ombudsman i Metall och skulle hålla i det kamerala, bokföring och sådant. Börjesson var skicklig mekaniker. Jag kunde plåt och svets.

– Revolutionärer som ville bli kapitalister va?

– Snarare den svenska torpardrömmen om att bli sin egen.

Vi köpte Ringöns varv. Där fanns verkstäder, ett kontor och en slip att dra upp båtar på. Slipen tog vi bort för att senare få plats med en svetsplan.

Det blev full fart från början. Man kunde få hur mycket jobb som helst. Vi tillverkade detaljer till byggen, ingjutningsjärn, balkongräcken, fästen till träkonstruktioner osv. Det gällde att leverera i tid. Bra betalt var det. Vi anställde folk efterhand och var snart ett tiotal man.

Vid Lilla Bommen låg ett kafferosteri som vi tillverkade en panna åt. I den skulle skalen från kaffebönorna brännas men skalen var så lätta att stora mängder for upp genom skorstenen och spreds ut över stan. Problemet löstes av en ångpanneingenjör med ett rör vi gjorde från skorstenen tillbaks in i pannan.

Jag blev utlånad några månader till Göteborgs varv under avvecklingstiden efter en konkurs. Där basade jag för ett dussin karlar. Vi förlängde en båt som hette Svanö med 10 meter så att hon fick ett lastrum till. Det var mitt första större jobb. Komålarn, Hasse Lindberg, var med som nagelapa minns jag.

– Fick ni byta till en större maskin efter förlängningen?

– Nej. En längre båt behöver inte nödvändigtvis gå tyngre, den kan faktiskt bli smidigare i sjön om proportionerna blir bättre.

– Man kan väl öka varvtalet också om det behövs större maskinstyrka.

– Javisst. Att uppnå effektivast möjliga proportioner mellan lastförmåga och energiförbrukning är vad det handlar om. Därför förlängdes en del båtar då.

Vi reparerade fiskebåtar också, lyfte dom med pontonkran och skodde skroven med tunnplåt. Skarvarna tätades med mönja. Svetsa mot träskroven gick ju inte.

– Du var alltså inhyrd.

– Ja som hjälpreda. Konkursförvaltaren är i regel advokat och kan inget om tillverkning. I det här fallet hade han ingenjör Wångmark vid sin sida, samma ingenjör som löste eldningsproblemet vid kafferosteriet. Han kunde inte jobben på ett varv och hyrde därför in mig.

Efteråt samarbetade vi i andra sammanhang. Wångmark konstruerade bl.a. ångpannor som vi tillverkade åt olika pappersbruk.

Ringöns varv fick åtskilligt med jobb på gasklockorna. Vi åkte över dit i en liten motorbåt. Så fort man kom in där blev man nedsmord av kol och olja. Många firmor ville inte ta så skitiga jobb. Men det var bra betalt. Då spelar skiten ingen roll.

Det var mest rörjobb. Svetsning och explosionsrisk. Tung gas, inte lätt som naturgasen från Nordsjöns botten. Vid läckor skulle man inte krypa ut på knäna utan gå med näsan i vädret, helst på styltor.

Jag blev god vän med Carl Olof Nilsson på Nicoverken. Namnet var en förkortning av hans eget. Till vardags kallades han Nico-Nisse. Hans fru skötte bokföringen. Henne döpte vi till Nicolina efter schlagern hon Öst sjöng.

Nico-Nisse hade gått på sjön i många år och varit chief i olika båtar. Han kunde allt i maskinrummen och talade inte bara engelska flytande utan behärskade verklig sjömansengelska med alla fackuttryck.

Normalt togs båtarna in på varv vid reparationer och liggtiden kostade rederierna stora summor. Nico-Nisses idé var att flertalet reparationer kunde göras under gång. Han startade Nicoverken och fick hela världen som arbetsfält.

Nicoverken tjänade mycket pengar på verksamheten och det gjorde rederierna också. Onassis bl.a. var en av storkunderna.

Nico-Nisse hyrde in mig att leda reparationsarbetet på en norsk båt. Vi flög till Liverpool där jag skulle mönstra på. Båten hade inte kommit och jag förstod ingenting, men snart gick det upp för mig att vi var där i god tid för att hinna slå runt ordentligt.

Jag beundrade Nico-Nisse som var världsvan, kunnig och framgångsrik. Jämfört med honom var jag en gröngöling. Han hade stora plånboken med sig och var enastående generös.

Liverpool kändes som stora världen för mig. Vi hade var sitt rum på ett hotell och fick handdukar över kläderna mot sotet. England var fortfarande koleldat på den tiden.

Under 14 dagar rullade vi hatt. Vi åt och drack. Det var mest Nisse som drack, jag var fortfarande ytterst sparsam med spritkonsumtionen.

Nisse var välkänd överallt och hade en utstrålning som kvinnor gillade. Det var inte bara språket han behärskade utan även jargongen.

Vi gick på glädjehus. Gummin hade vi med hemifrån. Jag skulle vara borta från Sverige över en månad så det gällde att vara försedd.

– Hur såg horhusen ut?

– Man kom in i en restaurang med dansgolv och orkester. Vackra kvinnor kom fram till bordet och frågade om vi önskade sällskap. Eller också bjöd man upp någon till dans. Det var läckra brudar, utomordentligt tillmötesgående. Bakom fanns rum man kunde gå till.

Jag hade sett sådana ställen i Köpenhamn och Tyskland men aldrig provat. Nisse ordnade betalningen mycket diskret. Jag hade ingen känsla av att älskogen var kommersiell. Det var som att träffa en kåt brud var som helst. Jag trivdes och mådde som en prins. Nisse var kungen. Efteråt gick tjejerna och tog nya jobb.

Nisse hyrde ett par tjejer som bodde hos oss några dagar. Vi turistade i stan och tittade på sevärdheter, promenerade, gjorde utflykter, gick på restauranger, dansade och hade skoj.

Jag var inte van att festa på företagets bekostnad och tyckte det var mycket angenämt.

Arbetslaget från Nicoverken kom och vi mönstrade på. Eftersom jag var bas fick jag bo med befälet i en lite bättre hytt. Jag hade hand om kassan också och betalade ut pengar åt montörerna vid behov.

Båten gick till Maracaibo i Venezuela och vi bytte eldstäder i pannorna, två i varje panna. Plåtarna var sönderbrända av oljeeldningen. Eldrören mätte en meter i diameter, långa åbäken som vägde flera ton. Plåtens korrugering ökade dess yta så att den kunde samla upp mera värme.

Det var trångt och svettigt att ta loss gamla eldrör och baxa nya på plats. Båten gick under tiden med en panna. Vi bytte en eldstad på utresan och en på hemresan. Efter två resor till Venezuela var båda pannorna reparerade och vi hade också hunnit med en del småjobb, lagat trasiga räcken, trappsteg och liknande.

– Var besättningen norsk?

– I huvudsak. Jag blev god vän med en motorman ombord som skulle hem till Oslo och gifta sig efter andra resan. Han och jag var kassörer åt dom andra när vi gick på krogrunda i Maracaibo. Det är vanligt bland sjöfolk att en eller två håller sig nyktra och har hand om allas pengar sådana kvällar.

Grabbarna söp hejdlöst och vi skrev upp vad sprit och kvinnor kostade för var och en. Det fanns en ung tjej, en mörk skönhet på bara 12-13 år som killarna stod i kö för att få knulla. Hon var säkert med ett helt dussin i besättningen.

Jag undrar hur lång tid det tog för henne att gå under som människa. Arma barn. Det var heller inte ovanligt att bröder kontaktade sjöfolk och hyrde ut sina systrar något dygn eller två och att fästmän hyrde ut sina fästmör.

Motormannen var ovän med timmerman ombord och det höll på att bli slagsmål. Plötsligt föll motormannen ihop och dog. Liket placerades i en frys medan jag gjorde en kista av zinkplåt. Jag var mycket tagen av det. Kroppen lyftes ned i kistan och jag lödde fast locket. Timmerman gjorde en träkista att ha plåtlådan i.

Fästmän och föräldrarna ville ha hem honom att begravas. Kistan stod på däck i hettan, den var ju tät. I Liverpool mönstrade vi av men fick order att stanna ombord tills polis och läkare rett ut fallet.

Timmerman fick bryta upp kistan i huvudändan. Kroppen hade gått i upplösning. Det bara rann, stanken var hemsk. Jag slapp löda ihop kistan igen eftersom jag mönstrat av men det var en skakande upplevelse ändå.

Efter hemkomsten till Göteborg blev jag grundligt förhörd av Nicolina om varför det gått åt så mycket pengar i Liverpool. Jag svarade dunkelt och undvikande, skyllde på att jag inte förstod språket och inte kände till förhållandena.

Nisse hade konstruerat ett antal räkningar om diverse affärer som orsak till penningflödet. Han hade skattemyndigheternas godkännande av att skriva räkningar själv eftersom det på många håll, t.ex. i arabländerna, är svårt att få kvitton. Enligt Nisses räkenskaper hade vi varit på olika varv och båtar i Liverpool.

Vid den tidpunkten hade han köpt Halmstads varv. Han litade inte på chefen där och utsåg mig att bli eventuell efterträdare. Det fick jag förstås inte visa. Formellt var jag underställd varvsdirektören medan jag orienterade mig om situationen.

Nisse ville ha mig som påläggskalv i sin växande verksamhet. Jag for till Halmstad för att komma underfund med om jag ville göra karriär hos honom.

Det var ett reparationsvarv men det gick också att bygga mindre pråmar och liknande. Vi tillverkade stålpråmar med luckor att stänga över lasten, rektangulära lådor att användas i hamnarna. Två slipar fanns där vi drog upp båtar för byte av bottenplåtar. Blästringen krävde nära nog dykarmundering.

Gubbarna hade gummimasker med fönster, tjocka handskar och grova förkläden som skydd. Rost och gammal målarfärg lossnade och kom i vinande fart tillsammans med sanden.

Maskinreparationer gjordes också. Det var ett fint gammalt varv. Nya verktyg köptes in utan knussel. Nicoverken levde av att göra förstklassiga jobb. Det hade gett Nisse hans renommé.

Vi från Nicoverken, bl.a. min yngste bror Erik XIV, bodde på ett litet hotell, ägt av en elak gubbe. Han kunde inte gå utan käpp. Grabbarna gömde den för honom så han inte kom

någonstans. Flickor på rummet var strängt förbjudet men vi hade såklart besök ändå, det var ju inget ålderdomshem.

Under mina tre–fyra månader i Halmstad jobbade vi vartenda veckoslut. Alla ville ju jobba så mycket som möjligt när dom ändå inte kunde vara hemma. Målet brukade vara att få ihop till en sommarstuga, ny bil, båt etc.

Jag åkte hem någon vardagseftermiddag istället till familjen i Göteborg. Tommy var bara en liten palt, född 11 mars 1956. Boris hade fyllt tre år. Annie jobbade på en kryddfabrik i Gårda. En tant i närheten hade hand om pojarna. Hon var moster till Leif Silbersky. Han bodde där ibland när han lärde sig till advokat. Dom var stolta över honom.

Ringöns varv var fortfarande den fasta punkten i mitt arbetsliv. Jag beslutade mig för att satsa all energi där. Nico-Nisse blev bedrövad. Nu går du frivilligt in i gangstrarnas led, sa han till avsked.

Folk som startar eget betraktas ofta som suspekta av myndigheterna. Arbetarregeringarna har alltid gynnat storföretagen trots att småföretagen sysselsätter många fler.

Det hade börjat skära sig mellan oss tre ägare till varvet. Brännvinet var den främsta orsaken.

När vi tog bort slipen för att få plats med en svetsplan behövde vi fyllning där. Sten och tegel var lätt att få från rivningskåkar. Byggföretagen sålde gärna fyller, som det kallades på göteborgska, för sex kronor lassett åt oss.

Chaufförerna tog emot pengarna kontant och fick skriva under ett kvitto. En dag upptäckte jag att mina kompanjoner hade förfalskat namnunderskrifter på några kvitton. Dom hade alltså tagit pengar ur firmans kassa och stoppat i egen ficka, pengar som gick till sprit.

Båda var brännvinstörstiga och det är ju inget ovanligt. Men när dom började dricka på arbetstid begrep jag att det inte skulle hålla. Vi hade haft varvet något år när jag löste ut dom.

– Varför dricker Jeppe?

– Dom hade förstas den läggningen. Tidigare hade dom inte tjänat tillräckligt, inte haft råd att supa som nu. Det blev förödande. Vi tre skulle ju vara föredömen för folk som jobbade hos oss.

Dom startade ett eget företag sedan med kontoret på fickan, något dom planerat bakom min rygg medan vi fortfarande var kompanjoner. En av dom söp ihjäl sig. Spriten är en förbannelse.

14

Inte trodde jag att det skulle innebära så många försakelser som det gjorde att starta eget. Man inbillar sig att man ska klara av det bättre än andra, organisera det klyftigare. Icke.

Jag jobbade jämt och var nästan aldrig hemma. Annie hade förståelse för det som tur var. Hon insåg arbetets nödvändighet. Vi hade aldrig några konflikter om den saken.

Visst var det en lycklig tid ur företagarsynpunkt. Svårigheten låg i att hinna med alla jobb man fick under den stora expansionen på 50-talet.

Det krävdes inga större summor för att lösa ut kompanjonerna och bli ensam ägare till Ringöns varv. Men jag behövde ett lån för att klara fortsättningen och gick till Göteborgs Bank. En kamrer Nerman tog emot mig. Det blev nej. Då bad jag att få tala med direktör Vidén. Kamrern förklarade att han skulle meddela när direktörn hade tid.

Då tänkte jag att det gäller att komma förbi den där proppen Nerman. Karaktäristiskt namn förresten för en som ger tummen ner. Jag behövde låna 35 000 kr, mycket pengar för mig men en struntsumma för banken.

En dag ringde jag och fick tala direkt med direktör Vidén som lyssnade på min utläggning. När jag sa att Nerman inte ville släppa fram mig föreslog han tid för ett besök. Det var mig ett nöje vid ankomsten att säga åt Nerman att jag hade tid avtalad med direktören.

Jag berättade för Vidén om min verksamhet och mina planer. Någon säkerhet för det önskade lånet kunde jag inte lämna för varvet stod på ofri grund. Kommunen ägde marken. Verktygen och maskinerna hade ringa saluvärde.

Vidén var en bankman som tänkte i produktiva banor. Jag ska ge dig ett lån för dina händers skull, sa han. Du får låna 50 000 kr. Dom 15 000 extra ska du ha i reserv, alltid.

Han skrev ett papper så jag kunde ta ut pengar när det behövdes. Jag tog inte ut något den dagen. När vi skakade hand kände jag att det började komma vind i seglen.

Första förbättringen jag tog itu med var att bygga en svetsplan. Inte på dagtid, då hade vi häcken full med beställningar. Planen byggde jag på kvällar och söndagar av balkar i vågräta rutmönster på marken. Man måste ha ett vågrätt underlag så att inte grejerna man tillverkar blir sneda och vinda.

En av mina anställda hjälpte mig. Vicke hette han och bodde i Bohus, men han tyckte det var för långt att åka hem på vardagskvällarna och sov över i en skrubbe innanför kontoret. Det var innan folk fick råd att ha bil.

Eftersom han inte hade något annat för sig kunde han lika gärna hjälpa mig med svetsplanen tyckte han. Boris brukade också vara med om kvällarna. Han var fem år och väldigt intresserad. Svetsa lärde han sig redan som fyraåring. Vi var väldigt fina kompisar han och jag.

– Det kan jag intyga. Från tvåårsåldern brukade du ha Boris med dig. När Hasse Komålare kom till Göteborg som ombudsman för Demokratisk Ungdom och du och han köpte var sin östtysk IFA, då såg man ofta dig och Boris i den där bilen.

Spånkoffert kallades den av bilhandlarna. När du skulle parkera mellan ett par bilar hemma på Nordhemsgatan brukade du köra in framänden och sedan lyfta in bakänden med händerna.

– Den var rätt lätt.

– Säkert. Några hundra kilo bara. Hur lång tid tog det att få svetsplanen färdig.

– Ett par månader, tre kanske. Sedan köpte jag slipers och räls och material till en stor bockkran. Den tog längre tid att bygga.

På dagarna tillverkade vi ångpannor bl.a. Jag hade licenssvetsare anställda och kunde svetsa tryckkärl själv också. Det var Erik Wångmark som skaffade beställningarna, han var vår klark som man säger bland sjöfolk.

– Jag gissar att det är en försvenskning av engelskans clerk i betydelsen bokhållare.

– Wångmark var ju ångpanneingenjör och stod för licensen åt oss. Jag var inte tillräckligt kvalificerad då att ha den själv. Dessutom licenssvetsade jag och då måste någon annan kontrollera mina jobb.

Arne Fransson, Frasse, en av mina svetsare, var helt suverän och gjorde aldrig något fel. Han hade alltid femmor i protokollet. I likhet med alla andra licenssvetsare var han tvungen att avlägga prov varje halvår. Avlägga kompetensen, sa vi. Numera är det en gång om året.

Proven irriterade honom. Vad fan ska det vara bra för, sa han ilsket. En berättigad fråga i hans fall.

Kontrollanternas undersökte alla tryckkärl som tillverkades. På ångpannor röntgades 10% av svetsen. Högtryckstankar röntgades till 100%. Kontrollanternas var som regel gamla erfarna svetsare som efter okulärbesiktning tog prover i vinklar och vrår där det var svårast att svetsa.

Hade Frasse gjort jobbet kontrollerade dom inte lika noga, han var tillräcklig garanti. Men hade jag en ny gubbe tog dom gärna extraprover för att vara på den säkra sidan. Firmans renommé spelade också en roll. Dom visste att jag kunde själv.

En god del av min tid gick åt till att skaffa jobb. Jag ringde byggmästare och industrier för att höra om reparationer och tillbyggnader var i faggorna.

En del jobb gick på löpande räkning, andra på anbud. Jag räknade noga innan jag lämnade ett anbud. Summan man begärde för ett jobb fick inte bli för hög. Blev den det fick man inte jobbet. Samtidigt måste man ha tacksägelse för kostnaderna. Det var en nervös balansgång.

Vi byggde ett antal mindre hus med stomme av stålpelare för industriändamål. Det började också bli resejobb till platser utanför Göteborg.

Nicoverkens kontorschef Vinter ville gå ihop med mig och skapa en konkurrent till Nicoverken men jag litade inte på honom. Han startade eget senare. Jag hade redan planer på att kopiera Nico-Nisses metod att jobba på båtar och insåg att jag måste få tag i en redare.

Det fanns en med sommarstuga i Onsala. Han hette Gösta Reuter och var stor på båtar. Jag tog reda på när han var i stugan och åkte dit, gick in i trädgården och frågade om jag kunde få prata en stund. Javisst. Jag berättade om företaget och mig själv.

Ska du ha någon chans mot Nicoverken måste du ha fasta priser, sa han. Alla jobb ombord gjordes på löpande räkning då. Jag hade ju lärt mig räkna på anbud och tyckte det borde gå.

Innan man blivit känd är det svårt att få tala direkt med huvudpersonerna. Mestadels möter man någon på mellannivå som bromsar och krånglar till det. Skeppsredare Reuter sa att jag skulle komma upp till huvudkontoret vid Nybroplan i Stockholm.

Där fick jag träffa en gammal chief som kunde båtar utan och innan. Jag hade ritningar med mig på jobb vi gjort. Efter granskningen brummade han godkänt och gav mig ritningar till en tankbåt på traden Rotterdam–Novorossijsk vid Svarta havet.

Eldrören i pannorna skulle bytas. Jag åkte hem och räknade och skickade en offert som blev godkänd. Det rörde sig om större summor än jag var van vid. Utrustning och resor för ett arbetslag på åtta–nio man kostade åtskilligt.

Jag köpte in fyra eldrör och fick skaffa svetsaggregat för likström eftersom det var en rätt gammal båt. Nya hade växelström. Massor med svetselektroder behövdes, kapskivor osv. Varenda pryl skulle vara på plats i Rotterdam när båten kom. Kostnaden för speditören som tog hand om transport och lastning måste också in i kalkylen.

På första resan var jag med och ledde arbetet. Allt gick bra och mina beräkningar höll. Det verkade klaffa både med material och pengar. Vi hann med en del extrajobb också som gav lite slantar.

Båten bunkrade i Istanbul och vi strövade i basarerna en kväll. Sedan gick vi till Novorossijsk på norra Svarta havskusten nära sundet till Azovska sjön.

För mig var Sovjet på den tiden en förebild för allt som var bra och min uppfattning rubbades inte av besöket i Novorossijsk. Representanter för sovjetiska sjöfolksförbundet mötte oss redan ute på redan och erbjöd oss att göra resor inåt landet.

Informationen var på engelska och jag kände mig generad för att jag inte förstod ordentligt, men ville heller inte avslöja min okunnighet genom att fråga sjökompisarna. Tyska kunde jag lite bättre. Under kriget när jag gick på yrkesskolan var det mest tyska termer.

Rader av båtar låg på redde och väntade på att komma in till oljeterminalen och lasta. Vi tog tillfället i akt och bytte ett par plåtar under vattenlinjen föröver. Båten trimmades, vattnet i bottenkärnorna pumpades akterut så att fören reste sig över ytan. Vädret var bra och jobbet gick fint.

Första kvällen bjöd sovjetiska sjöfolksförbundet på restaurang med artistuppträdande. Jag träffade en lärarinna från Estland på semester och följde henne hem till hotellet. Hon kunde tyska och vi träffades varenda kväll sedan.

Det gick en slup från hamnen till båtarna ute på redde strax efter midnatt och den måste jag passa för att kunna vara på jobbet i tid om morgnarna. Sömnbehovet fick jag fylla på hemresan.

En ledig dag åkte jag med en grupp till Gammelsvenskby vid Don. Gamla gummor talade en ålderdomlig svenska, svår att förstå. Allting där var gammalmodigt men vi turister tyckte nog mest att det var exotiskt.

Efter knappt en vecka i Novorossijsk stävade vi mot Rotterdam. Det var första och enda gången jag varit i Sovjet eller Ryssland som det heter nu. På hemvägen bytte vi nästa eldrör. Utbrända eldrör skär man sönder i någorlunda hanterliga bitar. Nya baxas in hela med hjälp av taljor och spett.

Säkerhetsreglerna är stränga på tankbåtar. Det är alltid en viss risk för gaser. Vi hade ständigt en kille avdelad som brandvakt när vi jobbade. Han såg efter att det inte tog eld någonstans.

Försäkringskostnader ingick i anbudet jag lämnat. Vi hade en försäkring på en miljon kronor för själva jobbet. Gubbarna hade också försäkringar. Det fanns både statliga och privata att välja emellan för att hålla familjerna skadeslösa vid olyckor. Statliga var oftast bäst och billigast.

Jag mönstrade av i Rotterdam. Andra resan fick gänget klara sig utan mig. Det var rökförbud ombord. För att lindra nöden höll firman alla med snus. Jag skickade ner en låda till en hamn i Spanien där båten skulle bunkra förnödenheter, men tullarna tog askarna i beslag. Dom trodde det var något slags knark.

För mig var det väldigt spännande att se hur det ekonomiska resultatet skulle bli när allt var klart. Det gick bra. Jag tjänade hyggligt och kände mig lätt om hjärtat.

– Din uppfattning om Sovjet fick väl en törn när Röda armén slog ner Ungernupproret på senhösten 1956.

– Ja för tusan! Hasse och jag skrev ett protestupprop från Demokratisk Ungdom i Göteborg till Sovjetambassaden och offentliggjorde det. Vilket liv det blev i kommunistiska arbetarkommunen! Vi skulle uteslutas. Om inte distriktsordföranden Knut Senander ingripit hade vi blivit utkastade ur SKP.

Ditt långa brev strax efter om vad som verkligen hände i Budapest under upproret bekräftade för oss att vi handlat rätt.

– Jag skrev två långa artiklar också och skickade till Ny Dag. Hotel Palace där Ulla och jag bodde låg i centrum av Pest bara några kvarter från radiohuset där striderna började. Jag hann gå sista biten i det väldiga demonstrationståget till Parlamentsplatsen den 23 oktober och på kvällen såg Ulla och jag Stalinstatyn störtas och släpas med lastbil till gatukorsningen 50 meter från vårt hotell.

Den första lynchningen av en säkerhetspolis såg vi också, en fruktansvärd syn. Det var strax efter att skjutandet kommit igång.

– Artiklarna minns jag inte att jag läst.

– Dom blev aldrig publicerade. När jag kom hem till Sverige träffade jag Gustav Johansson, Ny Dags chefredaktör. Dina artiklar var bra men du fattar väl att dom inte gick att publicera, sa han. Sedan såg han att mitt enda par skor var på upphällningen och skrev ut ett honorar: 40 kr till ett par nya.

Även om jag hade försökt skulle ingen annan tidning heller tryckt mina artiklar. I det våldsamma propagandakriget då mellan öst och väst var ingen intresserad av fakta, t.ex. att Studenternas revolutionskommitté som ledde det väpnade upproret bestod av oppositionella unga kommunister.

Deras mål var ett fritt socialistiskt samhällssystem baserat på arbetarråd och bostadskommittéer. Jag vet för jag var där under striderna och intervjuade flera av dom tillsammans med min kompis Charlie från Glasgow. Dom hade sitt högkvarter i juridiska fakultetens byggnad vid Budapests universitet.

Om dom fått ta makten hade Ungern kunnat bli något alldeles nytt i världen. Men en sådan demokrati ville varken östliga eller västliga makthavare höra talas om.

Dom sumpade förresten sin chans och blev akterseglade av utvecklingen när dom ställde upp bakom en så gammal utbränd partikoryfé som Imre Nagy.

15

Det dög inte att bara sitta vid telefonen i Göteborg och jaga jobb. Jag behövde komma ut till andra platser och undersöka marknaden.

Tidigare hade vi gjort jobb som Wångmark skaffat åt oss i Vålberg ett par mil väster om Karlstad. Där på bruket fanns en fabrik som tillverkade stora kvantiteter trädrullar av björkstammar. Spill blev det också i väldiga mängder.

Vi installerade en panna där och byggde en ränna som tog spillet direkt till eldstaden. Det räckte mer än väl till att värma upp hela fabriken.

Då jag redan kände till trakten däruppe en smula tänkte jag försöka med Skoghallsverken. Mina ansatser att komma till tals per telefon hade misslyckats.

Jag åkte dit och hälsade på hos vakten vid stora ingången och berättade för honom om mitt företag och att jag sökte jobb. Han deltog i mina bekymmer, funderade och sa att jag skulle få prata med ingenjör Isaksson.

Vaktmästaren ringde och presenterade mig och langade över luren. Jag förklarade i korta ordalag vad jag och mitt företag kunde och ville. Isaksson bad mig komma upp för ett samtal. Efteråt gick vi en runda genom fabriken.

Nere i renseriet var det ett fruktansvärt oväsen. Stockarna vällde in, barkades och höggs till flis på några sekunder, en imponerande syn. Vi ropade i varandras öron och jag förstod att han försökte komma underfund med vad jag var för en och vad jag gick för.

Resultatet blev ett jobb för fem man i fyra veckor. Det skulle gå på löpande räkning och material höll Skoghallsverken med, men jag skulle garantera att reparationen det handlade om blev klar i tid. Annars är det katastrof, sa Isaksson. Jag lovade att vi skulle jobba dygnet runt om det behövdes.

Jösses så glad jag var när jag körde hemåt. Jag tänkte på hjälpen jag fått av vaktmästaren i porten. Honom kommer jag aldrig att glömma.

Jobbet tog bara ett par veckor. Med lätta steg gick jag upp till Isak, som han kallades, och sa att vi var klara. Vid det laget var vi du med varann. Han gav mig annat jobb som fyllde resten av våra fyra veckor.

När tiden var ute frågade han om jag kunde överta arbetet med en ny barkningsanläggning. Krylbomontage som höll på med den hade svårt att klara jobbet. Lätt var det ingalunda men våra gubbar såg också hur bakvänt dom andra bar sig åt.

Vid den tidpunkten hade jag lärt känna Krylbomontages konstruktörer ingenjör Spets och Johan Larsson. Johan hade kommit i krakel med ledningen för Skoghallsverken och med Isak och förklarats icke önskvärd där.

Barkningsanläggningen skulle vara färdig ett visst datum. Jag sa till Isak att jag måste prata med mina gubbar innan vår firma åtog sig jobbet. Vi tog rast och jag sa till dom att jag var tveksam men det var jag ensam om. Ta jobbet du, vi hänger i natt och dag om så är, sa dom. Deras entusiasm gjorde slut på mina betänkligheter.

Två dagar senare hade vi tagit över från Krylbomontage. Isak gav mig fria händer och lovade oss assistans från Skoghallsverkens tekniker vid behov. Jag fick ta dit så många montörer jag ville ha. Kostnaderna var inget problem, huvudsaken var att vi blev klara i tid.

Vi började sju på morgnarna, tog bara korta raster och jobbade över varenda kväll och alla veckoslut. Ingenjör Spets hjälpte oss med konstruktionen. Den bestod av en Cambio barkningsmaskin från Söderhamn och en huggmaskin. Det handlade om att styra flödet av stockar till maskinerna och sortera dom.

Flisen gick till kokeriet och barken till sodahuspannorna. Barken eldades upp ihop med olja och skulle vara lagom fuktig. Är den för torr eller för sur sjunker bränslevärdet.

Vi tillverkade s.k. stup för huggeriet, koniska plåtrattar med 45 graders lutning som stockarna tippade ner i. Ett stup var felräknat och gick inte in. Vi måste riva en tegelvägg och växla av med balkar som bärning. Gubbarna hade inte tålamod att vänta på byggnadsarbetare utan slog ner väggen själva med släggor.

Stupet kom in och på plats utan några svårigheter. Det vägde fem–sex ton. När man håller på med tunga grejer får man aldrig forcera, man måste se och planera så det går lekande lätt.

Gubbarna deltog helhjärtat i att bemästra olika problem och tänka ut lösningar. Vi hade en fin gemenskap och blev färdiga i god tid. Mot slutet jobbade vi mycket ihärdigt och införde kvinnoförbud för att inte sänka tempot. Alla avstod från att träffa brudar.

Ingenjör Spets var glad som en lärka för att vi gemensamt lyckats med en ny konstruktion på barkningsanläggningen. Den fungerade utmärkt. Ryktet om den spreds över landet av chefs-tekniker som pratades vid. Under kommande år fick vi bygga den sorten på flera andra massa-fabriker.

Firmans gubbar blev smått berömda för sin prestation och själv höjdes jag till skyarna som förutseende organisatör. Alla var lite utpumpade mot slutet men när jobbet flyter bra gör det inget att man blir trött. Får man dessutom bra betalt är allting frid och fröjd.

– Hur firade ni segern?

– Vi slog runt förstås, gick ut och åt, drack och dansade. Spets var givetvis med. Han och jag hade många jobb tillsammans sedan och är en av dom jag haft roligast ihop med. En plötslig hjärtattack gjorde slut på honom tyvärr.

Under tiden vi höll på med barkningsanläggningen och hade avverkat en etapp kunde några säga: nu går vi upp och äter! Då gick vi upp till restaurang Lysåsen. Var och en betalade själv. Firman bjöd kanske på en grogg, inte mer. En framgång behöver inte firas vräkigt, det räcker att den firas.

Alla föredrog att betala själva, att vara sig själva och inte sitta uppsträckta som på en firmafest. Jag sa vad jag tyckte och talade om för dom hur bra dom var.

Efter framgången med barkningsanläggningen blev min firma kvar på Skoghallsverken i tre år. Vi gjorde reparationer av skilda slag och tillverkade flera barkningsanläggningar som gick till Sovjet. Ryssarna hade hyrt in sig hos Skoghall.

– Vad roade ni er med innan kvinnoförbudet infördes?

– Vi tog för oss av vad som bjöds. Under tiden i Vålberg hade jag blivit bekant med en tjej jag hade att göra med på kontoret. Vi träffades av en slump på ett kafé och började prata om annat än arbetet. Någon kväll senare gick vi på dans och sedan visste alla i trakten att vi hängde ihop. Därför ska man undvika gifta kvinnor på små orter; för skitsnackets skull.

Vålbergstjejen träffade jag ibland när vi börjat på Skoghallsverken. Men redan första veckan där blev jag bekant med en fränksild goding som jobbade i matsalen. Vi gick ut och dansade. Henne höll jag ihop med i flera år.

Skoghallsverken höll mig med en tvårummare eftersom jag var bas för gänget. Gubbarna hade rum med spisplattor att laga mat på om dom ville.

Massafabriker går ju dygnet runt. Om något gått sönder kunde jag bli uppringd mitt i natten och tillfrågad om vi kunde rycka ut och reparera det direkt. Då fick man väcka några gubbar och skynda iväg. Ingen klagade.

Nackdelen med att ligga ute på jobb är att man blir av med gamla kompisar. Dom ringer hem några gånger men slutar snart om man aldrig är anträffbar. Man får ringa själv om man vill ha sina vänner kvar.

Till slut händer samma sak med familjen, man blev främmande för den också. Jag var borta så mycket att lillpojken Tommy blev rädd för mig och började grina när jag kom. Jag fick inte hålla i honom. Det var hemskt.

Resemontörer blir känslomässigt svältfödda. Visst hade vi kul när vi var ute ett gäng och härjade på dansrestauranger och träffade glada kvinnor. Men det var surrogat för något annat. Vi längtade hem hela tiden.

16

På 50-talet var hamnen i Göteborg en verklig hamn full med båtar och inte en ödemark som nu. En finne som hette Matti Vakkonen började klarka åt mig. Han gick på östtyska båtar och skaffade reparationsjobb. Tidigare hade han arbetat på Nicoverken.

Det handlade i huvudsak om mindre reparationer, svetsning och liknande. Östtyskarnas befraktare betalade kontant med svenska pengar.

Efter en tid begärde dom att få betala med varor, hade väl ont om västvaluta. Rederiet låg i Rostock. Jag fick en inbjudan att komma till DDR och diskutera byteshandel.

Då bodde jag med familjen i Klingströms lägenhet på Toleredsgatan. Han hade blivit korrespondent i Östberlin för Arbetar-Tidningen och Ny Dag och övriga kommunistiska tidningar. Jag ringde ner till honom och frågade om han kunde vara tolk åt mig. Jovisst, gärna.

Jag åkte bil och hade transitvisum. Klingan hade bokat rum åt mig på ett hotell. På kvällen käkade vi i hotellmatsalen. Vid bordet bredvid satt två ryssar och åt en rätt som jag aldrig sett. Den ville jag pröva.

Det är tartarbiff, sa den ena ryssen på ren stockholmska, det äter vi ofta hemma i Sovjet. Han hette George med engelskt uttal, Djårds, var journalist och bodde i Rostock. Den andre skulle till Egypten.

Jag berättade att jag var på väg till Rostock. Innan dess skulle jag träffa vice handelsministern. Weiss tror jag han hette. Klingström föreslog att jag skulle be ministern hjälpa mig att få ett DDR-visum så jag slapp transitvägen och kunde ta med George i bilen. Det tyckte vi var ett jävligt bra förslag. Ministern hade en massa idéer om varubetalning när vi träffades nästa dag. Jag var tveksam till hans förslag om elmotorer, bormaskiner, slipmaterial och liknande men tyckte teveapparater lät intressant. I Stockholm hade man börjat med tevesändningar då. Hemma i Göteborg dröjde det till 1958. Klingström ställde frågan om mitt önskade DDR-visum i underdånig ton, något han hade lätt för.

– Ja han var en mycket snäll och godtrogen utrikeskorre, såpass att han ibland i partikretsar kallades Svagström. Hur gick det?

– Ministern lyfte telefonluren och sa några ord. Jag hänvisades till ett annat rum i ministeriet och fick ett halvårsvisum. Det tog tio minuter. Jag hade väntat att det skulle ta någon dag åtminstone.

Nu kunde jag åka vilken väg jag ville och behövde inte hålla mig till transitvägen från Västberlin till... vad heter stan däruppe? Jag träffade förresten en rolig tjej där en gång.

– Du med dina brudar överallt. Var det Stralsund?

– Antagligen. Man var tvungen att åka via Västberlin för att komma in i Östberlin. Jag tackade Klingan för hjälpen och hämtade George som lovat att vara tolk åt mig i Rostock. Vi for raka vägen dit och kom fram på kvällen.

Alla hotell var fullbelagda. Ställ bilen så vi åtminstone kan äta och dricka en flaska vin, sa George. Jag parkerade utanför Internationella Sjömansklubben. George kände föreståndaren. Vi gick in och hälsade. När han hörde att jag var svensk började han tala danska. Han hade varit motståndsmän i Danmark under kriget och lärt sig språket.

Det var fullt på sjömansklubben också men han ordnade en skrubbe åt mig att sova i. I fortsättningen bokade jag alltid ett rum där när jag skulle till Rostock.

Dagen därpå gick George och jag till rederiet. Det var mest en artighetsvisit med tack för gott samarbete och sådant. Rederiet var stort. Jag tror inte att någon av cheferna för utrikestrafiken hade hört talas om mig och min firma. Men det tekniska kunde dom.

På kvällen blev vi bjudna till en fin krog med nattklubb. Redericheferna gick hem relativt tidigt. George och jag stannade till morgonen. Han blev ordentligt på örat flera gånger. Varje gång tog han en specialdrink med äggula och kryddor i och kvicknade till igen.

Inga affärer blev gjorda men jag hade skaffat värdefulla kontakter och visum så jag kunde åka dit när jag ville. Efter hemkomsten ringde jag Hugo Adolfsson som jag träffat på olika partikonferenser. Han drev affärsverksamhet för SKP:s räkning och hade börjat lukta på det där med teve.

Jag frågade om han ville följa med till Östberlin. Harald Rubenstein som kunde juridik frågade jag också. Vi bestämde att dom skulle följa med mig på varvets bekostnad. Klingan ordnade kontakterna därnere och jag hämtade killarna i Stockholm.

Vi åkte via Trelleborg och transitvägen Stralsund–Västberlin till hotellet i Östberlin. Den långa resan hade tröttnat ut oss men för att räta på benen tog vi S-Bahn till Kurfürstendamm i väst för en promenad och en titt på synden där. Det var innan muren byggdes.

Kaffe med dubbelt koffein på ett ställe var rena narkotikan. Vi blev pigga och hungriga. Hugo sa åt en taxichaufför att köra oss till ett ställe med vackra flickor. Vi kom till en ganska stor restaurang och fick en konstig placering med en tom stol emellan var och en av oss.

Några fruktansvärt snygga tjejer frågade om dom fick slå sig ned. Visst fick dom. Vi drack något först. Hugo var het på gröten och började strax krama sin tjej. Det dröjde inte länge förrän dom satt och kysstes. Maten serverades. Innan vi hunnit äta färdigt var han mellan benen på henne.

Plötsligt for han upp från stolen och skrek: en stor jävla kuk har hon! Han spottade och fräste som en katt och var alldeles chockad för att han suttit och kysst en kille eller rättare sagt en transvestit. Man var ju glad att man inte hunnit lika långt som han. Harald hade bara pratat med sin bordsdam. Han var mycket återhållsam.

Vi återvände till stället med kanonkaffet som under tiden förvandlats till nattklubb med villiga godingar för den som hade lust. Jag måste gå med en tjej så jag kommer över det här, sa Hugo. Det gjorde han fast inte på firmans bekostnad. Senare tråkade jag honom för det där varje gång vi träffades och då blev han väldigt generad.

– Hur gick det med affärerna?

– Vi gjorde upp om en laddning östtyska apparater. Hugo hade en teveaffär i Stockholm som hette Förenade TeVe och sålde olika märken. Namnet på det östtyska var Rafena. Tevefirman gick i konkurs sedan.

– Jo jag känner till det där. När jag kom hem till Sverige hösten 58 stod jag utan jobb. Knut Tell i partihögkvarteret på 84:an erbjöd mig att bli chaufför på ungerska ambassaden. Aldrig i livet, sa jag. Sedan fick jag reda på att Komålarbarn övertagit partiets teveaffär i egen regi.

Jag snackade med honom och blev teveförsäljare i brist på annat. Utan lön, bara provision. Komålarbarn sa att han blivit tevehandlare för att skrapa ihop en summa och bli ekonomiskt oberoende så att han kunde måla på heltid senare. Det lyckades han ju med.

Apparaterna levererades bl.a. av grossistföretaget Gylling. Då i början använde både svenska Luxor, västtyska Körting, östtyska Rafena och japanska Toshiba m.fl. Philips bildrör. Det var bara trälådan runt skärmen, högtalare och lite knappar som skilde märkena åt. Endast engelska Pye hade bildrör av egen tillverkning.

Jag vet inte varför Hugos tevefirma gick i kánken. Men jag minns en kille från Gylling som sa att han gjort det med åtskilliga tusen i tillgångar. En sådan jubelidiot vågar man ju inte satsa på en gång till, förklarade han.

Det var inte ovanligt med konkurser i branschen men dom såg ju till att gömma undan lite tillgångar för att kunna starta på nytt. Men inte hederlige Hugo. Som tack för usla affärer fick han istället bli ekonomichef på Ny Dag!

– Partiloyaliteten smällde högre än förmågan.

– Hellre lydiga medlemmar än kritiska. Så har det alltid varit i arbetarrörelsen, både bland sossar och kommunister och antagligen hos syndikalisterna också.

Hur länge hade du ihop det med östtyskarna förresten?

– Reparationerna på deras båtar minskade efterhand. Det var faktiskt en massa besvär att ständigt ha gubbar redo när det kom en östtysk båt. Dom började väl göra reparationsjobben

själva hemma i Rostock antar jag. Det var en lättnad för vi fick mer och mer att göra över hela Sverige.

17

Största problemet när man har sina anställda utspridda på jobb i olika delar av landet är att få tag i rätt personer. I första hand valde jag sådana jag kände. Ändå misstog jag mig gruvligt ibland.

Den som blir resemontör skils från sina tidigare vänner och kamrater och egentligen också från sin familj om han är gift eller samboende. Han börjar en annan sorts liv, är sällan kvar någon längre tid på samma ställe, blir rotlös i tillvaron.

I regel dricker han ganska mycket sprit som tröst och träffar nya kvinnor. Dom tycker kanske att han är en spännande typ, en nomad, annorlunda än vanliga fastlåsta och fantasilösa karlar som hellre glör på teve än går ut och dansar.

Alla klarar inte ett kringflackande liv. I början tänkte jag att jag skulle göra en samhällsinsats och ta folk från Länkarna. Dom var ofta oerhört skickliga yrkesmän. Men dom klarade inte ensamheten. Jag högg i sten gång på gång.

Alkisar som försöker bli f.d. behöver stöd hela tiden. Jag lärde mig att dom måste vara minst två på samma ställe för att kunna stötta varann.

Kan en gubbe inte hålla sig hel och ren utan börjar lukta illa så går han ner sig ganska fort.

– Vad hände i sådana fall?

– Arbetskamraterna stötte ut honom. Killarna satte en ära i att vara snygga och prydliga. Vi kallades stålgänget. Var och en skulle hålla stilen, inte ställa till bråk, uppträda hövligt mot kvinnor.

Det hörde till att supa som fan ibland, men aldrig på jobbet. Och man fick inte komma bakfull utan vara i trim och kunna balansera högt uppe på stålbyggen till exempel. På höga höjder måste man kunna lita fullkomligt på varann.

– Och den som föll igenom och blev utstött?

– Han fick aldrig sluta. Bästa metoden var att ta hem honom till verkstan. Där fick han gå med vanlig lön. Han hade kanske bostad på annat håll men fick inga traktamenten. Snart ledsnade han på det där livet och slutade.

– Avskedade sig själv så att säga?

– Det var en reningsmetod, ful kanske men nödvändig. Fast ofta fick han en chans till på ett nytt resejobb. Vi sa aldrig att han gjort fel utan istället att firman gjort det.

– Hur hade du det med facket?

– Jag har aldrig haft bråk med facket. Ingen oorganiserad fick jobb där jag var chef, aldrig. Facket är fortfarande arbetarnas viktigaste värn på arbetsmarknaden trots organisationens byråkratisering. På papperet var jag killarnas motpart men i verkligheten en man i laget. Dom betraktade mig nog som en av kuggarna i ett gemensamt maskineri.

Arbetarskyddets bestämmelser hade vi besvär med ibland. På 25 meters höjd var vi t.ex. tvungna att utrusta killarna med livlinor. Men när man gick från en balk till en annan högst upp fanns det inget att fästa linan i. Killarna gav fan i omöjliga regler som något skrivbordssnille kläckt.

Det betydde inte att dom var vårdslösa. Tvärtom. Alla var medvetna om riskerna. Den som uppträdde våghalsigt blev nedtagen på jorden av arbetskamraterna. För mig var det viktigare att respektera arbetslagets egna regler än att till punkt och pricka följa myndigheternas.

Montörerna var inte fast anställda i gängse mening. Dom vandrade mellan företagen, ville vara fria. Det betraktades inte som konstigt utan som högst normalt. Man kan säga att dom höll sig till ett antal firmor som dom tyckte var bra.

Även företagarna gillade denna rörlighet. Det fanns ett ömsesidigt intresse oss emellan samtidigt som vi var konkurrenter. Man kände till vilka jobb andra montagefirmor hade. Om man vid något tillfälle hade svårt att sysselsätta alla sina montörer ringde man till andra och frågade om dom behövde några.

Både företag och montörer hjälptes åt med det. Men man försökte aldrig sno folk från andra firmor och strandsätta dom på ett jobb som inte var färdigt. Däremot kunde en montör t.ex. ringa och säga att det här jobbet blir klart om tre veckor; har du något på gång?

– Hände det att montörer lämnade sitt jobb på något ställe för ett som var bättre betalt?

– Nej, eller åtminstone mycket sällan. Det var en hederssak att inte göra så och det låg också i deras eget intresse att vara solidariska med firman. Killar man inte kunde lita på i det avseendet visste man om. Inte så förstått att svartlistning förekom men däremot en viss utsortering.

Om en kille var på ett jobb i norra Norrland och slutade innan det var färdigt så drog det stora kostnader för firman att skicka upp en ny och sätta in honom i hur jobbet skulle göras.

Liknande problem kunde uppstå när folk led av svartsjuka. En montör som fick för sig att frun bedrog honom kunde sätta sig i bilen och köra raka vägen hem även om det var över hundra mil. Då fattades det en man nästa dag och allting haltade.

Folk med anlag för svartsjuka bör man undvika att skicka långt bort, men det är inte lätt att spåra en sådan egenskap i förväg.

Somliga som själva var otrogna fick spader vid tanken på att frun eller fästmon kanske också utnyttjade tillfället.

På en konferens hade jag fått reda på att svetslameller var ett oslagbart preventivmedel. När man jobbar flera stycken på samma ställe med elsvets kan man inte undvika att få svetsblänk i ögonen och på kvällarna gör det ont så man har svårt att somna. Du känner nog till det där.

– Jotack. På Eriksbergs varv fick vi en liten flaska bedövningsvätska att droppa i ögonen vid sängdags. Dom kändes som stenkulor i skallen.

– Vi hade lameller, små platta fyrkanter, en i varje öga. Den smälte snabbt och bedövade ögat. Om man tryckte fast en lamell på staken vid samlag bedövades tjejen livmodermun så att hon inte kunde bli gravid. Självmärkte hon ingenting. Lamellerna gav en skön säkerhetskänsla långt före pillrens tid.

Som företagare i branschen hade jag rätt att skriva ut rekvisitioner på lameller åt mina svetsare och jag talade om att dom kunde användas till annat än ögonen.

Praktiskt taget alla killar skyggade fortfarande för att köpa gummin då, så lamellerna var en lättnad även därvidlag. Jag minns t.ex. tydligt när det kom upp en kondomautomat i Säffle.

Bruket av svetslameller som preventivmedel bredde ut sig och hade fått stor omfattning innan Socialstyrelsen efter åtskilliga år fick nys om saken.

En sommar var Annie och barnen och hälsade på Komålarns fru Hilja i hans föräldrahem i Västergötland. Jag jobbade som vanligt en dag när en tjej jag kände lite grand ringde och frågade om jag kunde köra henne till Sätila.

Det är en öppen anstalt norr om Kungsbacka. En kille hon sällskapat med tidigare satt av en månad där för onykterhet. Han hade bett henne göra honom en tjänst och komma dit med några saker han behövde.

Jag visste att hon och jag hade ett gott öga till varann även om aldrig något blivit sagt. Hon lämnade över paketet och på hemvägen från Sätila hann vi inte långt förrän vi stannade och låg med varann i bilen. Hon följde med mig hem och stannade 14 dagar.

Sedan kände vi en mättnad. Det hade varit en härlig tid och fick räcka med det. Vi var överens och skildes utan krångel. Men alla i huset kände förstås till vad som hänt och någon skulle naturligtvis skvallra för Annie. Det var bättre att hon fick besked av mig.

När hon kom hem erkände jag vad jag gjort och tog med tidigare otroheter på samma gång. Det var hårt för Annie. Hon hade aldrig misstänkt något. Vi hade några svåra dagar och nätter men kunde till slut reparera förhållandet. Jag var fortfarande förälskad i henne och hennes känslor för mig var inte heller borta.

Vi gjorde en överenskommelse att inte skiljas vad som än hände förrän pojkarna var tillräckligt stora för att förstå. I vårt fall var det nog ett bra avtal.

18

Mitt varv och flera andra småföretag på Ringön blev uppsagda när Tingstadstunneln planerades. Bron över älven kunde inte svälja den växande biltrafiken. Den fortsatte att svälla i accelererat tempo. Senare byggdes en ny bro också, en halvmil längre ner mot älvmyningen.

Kommunalrådet som bestämde då här i stan hette Torsten Henrikson. Jag var upp och pratade med honom några gånger om problemen. Vi småföretagare ägde byggnaderna men inte marken. Stan erbjöd oss industritomter i Sisjöområdet ute i Frölunda.

Området var föga lockande, vattensjukt och med dålig bärighet. Att bygga på sankmark är både dyrt och riskabelt. Det fanns inte en enda byggnad därute men kommunen hade börjat anlägga vägar, vatten och avlopp.

Vi från Ringön var för små och hade inte ekonomi tillräckligt för köp av industritomter i Sisjön. Samtidigt var det väldigt ont om lokaler överallt. Omkring 1960 bröt sig många loss och startade eget, särskilt varvsarbetare.

Det gällde att börja försiktigt i utrymmen som inte var för stora och dyra. Firmorna höll ofta till i för små lokaler av brist på rimliga alternativ. Kontrollen av sanitära utrymmen var inte så strikt då.

Själv blev jag utan verkstad alldeles en period och fick hyra in mig hos andra. Det var mycket besvärligt att hålla på så. Kontor hyrde jag på Husargatan i Haga.

– Vem satt där?

– Jag själv ibland och en tjej som varit kontorist på Mjölkcatedralen. Det började med att hon försökte lifta till jobbet en morgon när hennes bil strejkade. Jag körde henne dit.

Vi bodde i Biskopsgården då och jag åkte samma väg vid samma tid varenda morgon om jag inte låg ute på jobb. Några dagar senare stod hon och liftade igen för att hennes bil krånglade. Jag körde henne till jobbet och frågade om vi inte kunde träffas. Hon var snygg faktiskt.

Jag är gift, sa hon. Jag också, sa jag, men vi kan väl gå ut någonstans och prata åtminstone. Det gjorde vi. En dag åkte vi upp i skogen vid Kallebäckslid.

Hon slutade på Mjölcentralen och började på mitt kontor. Hennes man var polis och hon varnade mig för hans hämndlystnad. Den fick jag minsann erfara. Hans syssla var att dirigera polisens radiobilar, som dom kallades innan alla polisbilar hade radio. Snutarna blev enastående nitiska med att hålla ögonen på min bil.

Jag fick böter stup i kvarten för fortkörning och körning mot rött ljus m.m. trots att jag aldrig kört så laglydigt som då. Det var bara att hålla masken och betala. Dom var ju två i polisbilarna som kunde vittna mot mig om jag lät det gå till domstol. Jag höll mig utanför stan så mycket som möjligt för att slippa böter.

Tjejen var mycket duktig i jobbet och aldrig rädd för att ta egna initiativ. Ibland åkte hon ensam till Malmö eller Helsingborg med avlöningar åt montörerna. Dom försökte naturligtvis få ut så mycket som möjligt i lön och ersättningar. Hon stod på sig och vägrade betala om dom inte kunde lämna ordentliga kvitton på tillbehör osv.

Jag sökte med ljus och lykta efter en verkstadslokal. Att hyra in sig och tillverka grejer i en annans verkstad blev ohållbart i längden. En släkting som hette Holger och var kusin till min mamma talade om att hans granne i Fjärås hade en tom lada. På gaveln fanns ett garage för lantbruksmaskiner.

Ägaren hette Gustav Andersson. Jag hyrde ladan av honom och flyttade vår verksamhet dit. Ovanpå maskingaraget inrättade vi ett par kontorsrum. Jag hade en firma som hette General Contractors för jobben på båtarna och döpte huvudfirman till KBA-verken. Bokstäverna var en förkortning av Kungsbacka dit Fjärås hörde efter storkommunreformen 1952.

Hyran för ladan kostade inte mycket men ombyggnaden slukade en del pengar. Verkstan måste kläs med eldbeständigt isoleringsmaterial och det behövdes traverser för tunga lyft.

– Hur många var ni i firman?

– 30-35 man om jag minns rätt. Antalet växlade beroende på vilka jobb vi hade runt om i landet.

– Det måste ha varit en triumf för dig att återvända till Fjärås som medelstor företagare.

– En smula stolt var man ju. Mina gamla föräldrar också kanske. Men storleken på firman märktes inte så mycket i verkstan. Där jobbade bara några stycken.

– Med vad?

– I början mest med smidesarbeten till byggmästare i Göteborg, samma som på Ringöns varv, balkongräcken, ingjutningsjärn att fästa dörrkarmar i och liknande.

Monteringar var den viktigaste delen i företaget. Götaverken t.ex. tillverkade sodapannor och anlidade oss att installera dom på olika pappersbruk. Deras egna gubbar var inte montörer. Alla passar inte till att klättra och gå på höga höjder, lika lite som en del montörer passar på tillverkningsidan.

Våra killar var oerhört skickliga exempelvis på att koppla en balk så att den hängde vågrätt på vägen upp men kunde fås att svänga till lodrätt med hjälp av ett finger. Det låter inte så märkvärdigt men kräver lång övning. Man ska kunna avgöra var mittpunkten finns. På hög höjd måste materialet vara lätthanterligt.

I början av 60-talet fick KBA hand om monteringen av en ny barkningsanläggning på Aspa bruk vid norra änden av Vättern. ASJ i Linköping stod för arbetet och finansieringen och anlidade i sin tur oss.

Det var den första helautomatiserade barkningsanläggningen styrd av fotoceller. Hasse Spets, konstruktören jag lärt känna när vi jobbade på Skoghallsverken, var med och alla tyckte det var ett väldigt spännande arbete.

Vi byggde om hela anläggningen från det massaveden kom på bilarna, sorterades, barkades och höggs till flis som gick till kokeriet på långa transportörer. Barken vandrade till sodapannan. Jobbet tog ett par år för som mest 20 man. Ibland var vi bara några stycken.

Fördelen med KBA var att vi hade många montageplatser. Principen för organisationen är att inte ha fler montörer än absolut nödvändigt vid varje tidpunkt på varje ställe. Om ASJ haft monteringen hade dom antagligen skickat dit 10 man och låtit dom gå där hela tiden av brist på liknande arbeten att alternera med.

Det lönade sig förbannat bra för ASJ att anlita oss.

– Vilket i sin tur krävde noggrann planering hos er?

– Ja ibland for jag praktiskt taget dygnet runt mellan våra arbetsplatser för att se var jobbet behövde forceras och var det gick att ta loss en eller flera killar till ett annat ställe där fler behövdes. Jag kan dessbättre klara mig med lite sömn när det kniper.

– Ni var alltså lönsamma för era uppdragsgivare.

– Annars hade vi inte fått några jobb. Våra montörer tjänade också ganska bra. Förstklassigt folk får man bara om man betalar ordentligt.

Ingenjör Karl-Erik Løjberg var näst högst i rang på Aspa bruk men i praktiken den verkliga chefen. Hasse Spets och jag hade redan då haft mycket skoj tillsammans, lite halvtokiga som vi var bägge. Vi blev goda vänner med Karl-Erik också. Nu var vi tre och det stod inte på förrän vi var sex.

För Hasses och min del spelade det ingen roll om folk kände till våra kvinnoaffärer. För Karl-Erik var det ett känsligt kapitel som måste hållas hemligt. Han hade familj precis som vi fast med den skillnaden att han bodde där.

Karl-Erik hade för vana att föra dagbok och skriva upp allting. Man kunde fråga honom om tidpunkter och detaljer på jobb vi gjort och när han tittat i dagboken hade han svaret. Det var en stor fördel att kunna få klart besked.

Vi varnade honom för att skriva om älskarinnan. Hon var sjuksköterska och han var väldigt förtjust i henne. Det var han också i sin fru, en mycket fin människa.

Han fick cancer och blev inlagd på sjukhuset där hans tjej jobbade och lyckades ordna så att han fick ligga på hennes avdelning. Han dog. Det var hemskt sorgligt och vi kände oss djupt bedrövade. Det är inte roligt att se en kompis tyna bort och sedan följa honom till graven.

Något år efteråt började hans fru rota i hans saker och hittade dagboken. I den stod det inte bara om jobbet utan också om våra gemensamma eskapader och om kärleken utanför äktenskapet.

Det blev ett helvetes oväsen. Hon ringde och skällde ut oss så att vi inte var vatten värda.

19

En stor del av min tid gick åt till bilkörning. Åren då jag for omkring som värst körde jag tusen mil i månaden eller mer. Jag kände vägarna genom landet från norr till söder och öster till väster.

Bil bytte jag var artonde månad ungefär. Då hade den kanske rullat 20 000 mil och det bästa var taget. Reparationer hade jag inte tid med, bilen skulle ständigt vara körklar. Jag hade Mercedes några år, sedan gick jag över till Volvo.

Första tiden i Fjäråsladan satt bara en tjej på kontoret. Hon fick samma lön som killarna i verkstan. Verkmästarn hade också ett skrivbord där och jag ett att kalkylera vid när jag var hemma. Mitt egentliga kontor hade jag i bilen. Det bestod främst av en bandspelare.

Jag dikterade brev medan jag körde och skickade hem banden och fick dom maskinskrivna på ordentlig svenska. Min viktigaste arbetsuppgift var att räkna och lämna anbud på jobb. Innan dess hade jag varit på platsen och undersökt förhållandena där, ibland flera gånger.

Varje gång KBA vann anbudsgivningen på ett större jobb gnagdes jag av tankar om att betalningen jag begärt kanske var för låg. I stort sett räknade jag alltid rätt. Anbudssumman var förresten inte helt avgörande. Om två firmor lämnat liknande anbud vann den som hade det bästa anseendet även om den begärda summan var lite högre.

Jag blev känd för att vara orädd och våga mig på konstruktioner m.m. som man egentligen inte visste så mycket om. Då sörjde jag alltid för att samarbeta med någon som hade prövat liknande saker.

Man får inte vara blyg. Ska man sälja sig och försörja verkstan är självförtroende nödvändigt.

När biltelefonerna kom köpte jag en omedelbart. Arbetet gick mycket smidigare när jag kunde ha direktkontakt med kontoret hemma och vice versa. Var det extra bråttom med något brev dikterade jag det i telefonen.

Innan nätet blev utbyggt kunde man bara ringa från stora vägar. I skogarna norröver fanns skuggzoner där förbindelsen bröts.

En annan fördel med biltelefonen var att man kunde prata med tjejer man blivit bekant med. Kanske också avtala en träff om ett par timmar när man behövde ta paus. Goda kommunikationer förenklar livet.

KBA hade jobb på Karlsborgsverken utanför Kalix i flera omgångar. Efter arbetsdagens slut hemma i Fjärås kunde jag sätta mig i bilen och köra hela vägen dit, 165 mil, utan annat än fikapauser.

– Det är kriminellt att köra på det viset!

– Javisst! Och när jag kom dit nästa eftermiddag hade jag kanske avtalat sammanträde med ingenjörerna där. Vilde någon gå ut och äta en bit sedan fick man hänga med på det också. Man sov gott den natten.

– Du arbetade flitigt förstår jag. Hur mycket?

– Ofta 100 timmar i veckan, körningen inräknad. Jag kände mig lite sliten ibland. Ändå var det en härlig tid. Jag trivdes storartat.

Min egentliga uppgift i Kalix var att resonera om hur jobbet skulle läggas upp. Det gällde att dela in det i etapper och organisera det så bra som möjligt. En period hade vi t.ex. montering samtidigt i Svappavaara. Där hängde vi ventilationstrummor från Alvenius i Eskilstuna.

Vi hade ett tiotal man på jobben i Norrbotten och eftersom det bara är omkring 30 mil mellan Kalix och Svappavaara kunde killarna åka från det ena stället till det andra när det behövdes. Montörerna fick vara rörliga och ville vara det. Vi levde i kappsäck.

– Hade ni husvagnar?

– Mestadels bodde vi på hotell eller pensionat. Det skulle vara såpass billigt att gubbarna fick lite över på sina traktamenten, men kvalitén däremot fick aldrig vara billig, det var jag nog med. Dom som jobbar hårt och ska göra bra jobb måste bo som folk.

Jag lyckades ofta förhandla fram hyfsade priser. Ändå kunde det vara ett riktigt lyft för ett hotell eller pensionat i någon avkrok att hyra ut kanske 20 rum åt oss under en månad. På bruken var det sällan något problem, där fanns bra bostäder till rimligt pris.

Nyby bruk i utkanten av Torshälla var ett undantag. När vi höll på där med reparationer och byten av gamla maskiner mot nya bodde vi alltid på hotell Smeden i Eskilstuna. Det fanns visserligen ett pang i Torshälla men det hade inte tillräckligt många rum.

Det hände att montörer fastnade för en tjej på något ställe och slutade resa. Alla mina bröder bor här på västkusten utom en som jobbade i min firma. Han träffade en tjej när han låg ute på jobb uppåt Sundsvall. Sedan dess har han vad jag vet levt lyckligt ihop med henne i Gnarp.

Samma sak hände min äldsta bror Roland, han som egentligen heter Bror. KBA hade jobb på ett kraftverk i Väsa som underleverantör åt Gävle varv. Det är en vacker plats vid Österdalälven ovanför Mora och Oxberg. Vi monterade intagsluckorna för vattnet och fundamenten till turbinerna. Och utsläppen. På våarna var det alltid för mycket vatten.

Först var jag där och orienterade mig för att kunna sätta mig in i jobbet, organisera det och skaffa logi åt gubbarna. Vi hyrde in oss på ett pensionat. En tjej som jobbade där var delägare och Roland som var frånskild gifte sig med henne och blev kvar där ett antal år. Det slutade med skilsmässa.

Vi jobbade också i Väsinkoski och Noppikoski högre upp i finnmarken. Där låg kraftverken i berggrum som sprängts ut. Det var ödsliga platser, bara några hus som byggts åt vattenrallarna. I Noppikoski fanns en kiosk och en mack.

– Hur valde du folk dit?

– Jag försökte hålla ihop arbetslagen, dom som var vana vid varann och jobbade bra ihop. Laget skulle också trivas tillsammans på den eventuella fritiden. Yngre killar med småbarn hemma försökte jag undvika att skicka upp i vildmarken. Dom slet ut sig på bilresor hem till familjen.

Själv skulle jag snart fått lappsjukan där. Närmsta stället med nöjesliv i form av en dansrestaurang var Mora och det var inte mycket att hurra för heller. Fast i allmänhet var fritiden inget större problem. Gubbarna jobbade gärna varenda vaken timme. Dom bytte tid så att dom efteråt kunde vara hemma ett tag hos familjen med full betalning.

Resemontörer är ett arbetsamt släkte, alltid ivriga att få saker ur händerna. Yrket gör att man blir en orolig själ som längtar efter att komma iväg till nya jobb och nya platser. Jobben är ofta kortvariga och montörerna lever under trycket av att hinna bli färdiga i tid, en bestämd dag.

Alla i stålgänget satte en ära i att bli klara lite i förväg och använda återstoden till finputsning. I Ställdalen byggde vi om ett renseri under fyra månader och blev färdiga långt i förväg, men vi putsade maskinerna tills allting blänktes, njöt av lugnet och lämnade ifrån oss jobbet bara en timme före avtalat klockslag.

En gång hade vi jobb en månad i Sveg med att montera en transportör, tror jag det var, på ett sågverk. Där fanns det inte heller något att göra på fritiden så killarna drog iväg ibland i sina bilar till mer bebodda trakter nedåt kusten. Vi göteborgare och västkustare var alltid välsedda i Norrland.

– Var inte killarna jaktintresserade?

- Nja, njä dom sprang inte med bössor.
 - Dom ville bara jaga tjejer?
 - Hellre än harar. Men viktigast var att tjäna bra. Om montören oroar sig för ansträngd ekonomi hemma går det ut över arbetslusten och kvalitén på jobbet. God ekonomi är förutsättningen för harmoni och lyckliga äktenskap.
 - Med lagom doser otrohet?
 - Ja faktiskt. Att familjen därhemma slipper ekonomiska bekymmer är också en form av lycka och inte den sämsta heller kanske.
 - Visste fruarna om männens otrohet?
 - Flertalet levde nog ovetande om det, ville kanske inte veta förresten. Dom var nöjda hemmafruar med god ekonomi som skötte sina barn.
 - Och inte led av svartsjuka?
 - Somliga gjorde väl det. Trassliga äktenskap ledde lätt till krångel på arbetsplatsen och sämre arbetsresultat. Svartsjuka är ofta ren inbillning.
 - Du hade tydligen många faktorer att räkna med i dina kalkyler.
 - Det är inte bara svetsfogar som kan spricka. Ibland fick jag vara som en farsa åt killar äldre än jag.
 - Du lämnade ju anbud på olika jobb. Hände det ibland att någon chef på platsen ville ha pengar under bordet för att anbudet skulle bli antaget?
 - Inte kontanter direkt men han kunde säga lite skämtsamt, att jag ska hjälpa dig med det här och då får jag väl en semesterresa? Jag sa att det går inte, vilket underförstått var ett ja. Han fick skaka fram pengarna genom någon transaktion som kunde bokföras. Det var alltså inte KBA utan företaget där han var anställd som fick betala.
 - Hur gick sådana transaktioner till egentligen?
 - Det finns många sätt. Om vederbörande begärde en diskmaskin eller tvättmaskin eller frys eller liknande pryl så fick man avtala med firman som sålde sådant, ofta en rörfirma, att det skulle stå maskinköp på kvittot. Då kunde vi bokföra det som verkstadsutrustning. Betalningen kunde han fixa genom att ge oss ett antal timmar på löpande räkning för någon påhittad reparation.
- Moraliska skrupler kunde man inte ha ifråga om sådana transaktioner, då var man borta ur leken. Krav på motprestation vid anbud var lika vanligt i den offentliga sektorn som i den privata. I Göteborg anlätades vi ibland för specialjobb av firmor som byggde åt kommunen. Då var det någon hög kommunaltjänsteman som skulle smörjas.
- Ett tag var det modernt att klä villor med plåt. Det såg för jävligt ut men för oss som höll på med all sorts plåt var den lätt att bokföra. Ofta var det deras lantställen vi fick leverera plåten till. Spika fast den fick dom göra själva.
- Var det Plannja plåten hette?
 - Nej Plannja var i allmänhet takplåt. Den går förresten inte att få riktigt tät. När det blåser drivs vattnet uppåt och in under skarvarna.
 - Jag läste i Dagens Nyheter att nybyggena vid Centralen i Stockholm har svetsad rostfri plåt som takbeläggning.

– Jaså. Jag fattar inte hur sådan svetsning går till på ett tak. Utsidan kan man ju smärgla ren i svetsfogarna, beta och skölja och få snygg. Men på undersidan? Det rostfria går ju ur där man svetsar och då måste man beta för att få plåten rostfri igen och sedan skölja väldigt noga. Men det finns kanske nya metoder som inte jag vet om.

– Hur vanligt var det med mutor?

– Smörjelse i någon form förekommer nästan överallt i samband med anbud. Den som påstår något annat ljuger.

På ett ställe byggde vi en sommarstuga åt en arbetsledare. Vi höll inte på med det hela tiden naturligtvis utan av och till när vi hade tillfälle. Tiden skrevs på löpande räkning som han attesterade och företaget där han var anställd betalade. Det kostade inte KBA något och han skaffade i gengäld mycket jobb åt oss.

Virke höll han med. Det fick nog företaget också stå för på ett eller annat sätt. Jag antar att han betraktade alltihop som ett välförtjänt lönepåslag.

Ofta gick det förvånansvärt öppet till med diverse extrajobb åt någon chefstjänsteman. Våra montörer stod inne på bruken och gjorde deras trädgårdsgrindar och balkongräcken eller vad fan det var.

Grejerna togs ut genom porten med förklaringen att dom skulle galvas t.ex. Ingen brydde sig om att kolla eller också var vakten införstådd. Precis som vi.

– Till ömsesidig båtnad.

– Visst. Det duger inte att komma och predika moral.

– Man får yla med vargarna?

– Annars blir man uppäten. Mutor av skilda slag är ännu vanligare nu säger montörer jag pratar med av och till. Montören för sin del får kanske förmånen att vara borta någon dag med full betalning när jobbet går på löpande räkning.

– Framställdes önskingarna alltid i skämtsam ton?

– Somliga var burdusa och krävde ganska fränt att vi skulle ställa upp och tillverka grejerna dom ville ha. Men det fanns undantag också, ingenjörer som var fullkomligt främmande för att sko sig för egen del.

– Brukade du antyda i sådana fall att mutor var tänkbara?

– Aldrig.

– Varför?

– Jag var inte precis angelägen om att hålla på och trixa med sådant. Det var ett nödvändigt ont för det mesta men man var glad om man slapp.

Jag var inte jämt inblandad själv heller. En av montörerna var alltid arbetsledare på varje ställe och han fick i regel sköta smörjningen. Det skulle göras smidigt och utan en massa prat. Jag ville inte veta några detaljer.

Sedan fanns det förstås firmor som inte var kapabla att göra ett anständigt jobb. Dom levde istället på att muta sig fram och spred därmed detta ogräs.

– Fler metoder?

– Kreditering var inget ovanligt. Beställaren tyckte t.ex. att ett jobb på löpande hade blivit för dyrt. Då blev det förhandlingar och ibland fick man kompromissa och kreditera ett antal timmar, betala tillbaka alltså. Sådant är normalt.

Men metoden kan med fördel användas även ifråga om mutor. Låt oss säga att jag är entreprenör och du tjänsteman i ett bolag som ska ha ett jobb utfört. Vi kommer överens om att det tar 100 timmar men du föreslår att jag ska fakturera 125 timmar och sedan kreditera 25 timmar p.g.a. ett påhittat fel, t.ex. att vi glömt lite målning eller så.

Då stämmer min bokföring och det gör den även i företaget där du arbetar. Men pengarna för dom 25 extratimmarna överförs via ett eller annat konto till ditt eget och hamnar i din egen ficka.

– Därmed har jag alltså trolöst skinnat bolaget där jag är anställd på en slant.

– Det drabbar ju ingen fattig och är närmast omöjligt att upptäcka. Den enda invändningen kommer från ditt samvete, om du har något.

Ett tag var det allra enklaste sättet att förse beställaren med en slant följande: han fick en öppen flygbiljett till Toronto eller Caracas. Resan avbröts i exempelvis Köpenhamn och han fick tillbaks resten av biljettpriset.

Mycket enkelt och praktiskt för båda parter alltså. Metoden spred sig också som en löpeld och flygbolagen började undersöka anledningen till att så många passagerare blev sjuka i Köpenhamn eller London och skulle ha biljetterna refunderade. Sedan var det kört med mygel i den formen.

20

Montörerna i KBA jobbade aldrig på ackord. Våra arbeten var komplicerade och kunde inte pressas fram. Då hade det bara blivit slarv och olycksfall och annat elände.

Gubbarna hade ett slags beting. Blev dom klara i god tid kunde det bli några dagar ledigt med betalning. Förutsättningen var förstås att jag räknat rätt på anbudet. Det blev jag efterhand rutinerad på.

Vädret var en svårberäknelig faktor, särskilt vintertid och inte minst i Norrland. Man fick anlita Väderlekstjänst för att få fram medeltemperaturen på en ort samt genomsnittliga nederbördsmängder och sedan öka på siffrorna så man hade tidsmarginaler och åtminstone slapp förseningsböter.

I Ljusne t.ex. förlorade KBA åtskilliga tusen på att snön kom en månad tidigare än normalt. Vi byggde ett virkesmagasin vid sågverket där som ägdes av Bergvik & Ala, det största bygget i ett plan i Europa då, en enorm lada både på längden och bredden med en takhöjd på 27 meter.

Vinden kan vara rätt stark på marken men på tio våningars höjd har den en ohygglig kraft. Många firmor, inte minst i vår bransch, har fått erfara att fastsatta takplåtar som vinden tar kan rycka loss takstolar och få ett helt stålbygge att rasa ihop.

På bygget i Ljusne hade vi lagt upp takplåt i buntar på takkonstruktionen. Gammel-Kalle hade väderben och brukade surra materialet när det var nödvändigt. En eftermiddag skulle han klättra i lejdaren upp till taket men hade besvär med benet och bad därför ett par killar att ordna surringen åt honom.

Jag känner i benet att det blir väderomslag, det kommer att blåsa i natt, sa han. Killarna fnissade som vanligt åt hans väderutsikter och brydde sig inte om honom.

På morgonen möttes vi av en fantastisk syn. Ett tiotal takplåtar seglade bort som fåglar över Östersjön. Det var millimetertjocka korrugerade plåtar, 16 meter långa och 90 cm breda med en vikt på c:a 150 kg. Vinden blåddrade upp dom som papper ur buntarna.

Om blåsten kommit från andra hållet hade plåtarna landat i samhället. Vilken katastrof det kunde ha blivit! En sådan plåt i hög hastighet kan bli en fruktansvärd yxa.

– Höll ni räfst om saken?

– Ja. Gammel-Kalle var ju ansvarig men hade i sin tur sagt åt dom andra och längre kom vi inte. Men efter den betan hände aldrig något sådant.

Kostnaden för plåtarna fick firman ta. Det var ingen idé att anlita försäkringen eftersom plåtarna inte ställt till någon skada. Att försöka bärga dom var inte att tänka på, plåtarna flög bort över havet så långt vi kunde se. Bygget låg bara ett par hundra meter från stranden.

– Borde inte killarna som fnissade fått sota något för det där?

– Nej, det försökte vi aldrig. Det fick kallas olyckshändelse. Vi brukade ju hjälpas åt tre man att baxa en sådan plåt på plats, så det var svårt att förutse att dessa tunga as skulle kunna flyga ut i Östersjön.

Gammel-Kalle strök med sedan i en trafikolycka. Han blev ihjälkörd av ett rattfylllo. Det var en sorglig historia. Vi gillade honom.

Regn kunde ställa till mycket besvär för oss som jobbade utomhus. Kom det mycket väta kunde man inte svetsa i normal takt. Då fick vi rigga upp presenningar som skydd. Sådant kostar pengar men jag räknade alltid med oförutsedda utgifter i mina anbud.

Om det frös och blev halt när man skulle lägga takplåt tog det mycket längre tid. Man bör inte ramla ner ens från ett lågt tak.

Disponenten vid sågverket där vi byggde virkesmagasinet kallades Plankenstump av killarna. Varför vet jag inte.

– Han kanske var en gnet som sparade på brädlapparna?

– Tvärtom. Men disponenterna ute på bruken hade en särskild mentalitet. Dom var ofta mera nitiska än ägarna men kände också ansvar och låg i för att hålla brukets folk med arbete.

Plankenstump var generös med mat och dryck. Han bjöd hem mig på middag flera gånger. Egentligen kostade det inte honom något för han hade ju representation. Bolaget betalade.

Jag bjöd i gengäld på lunch. Vi for in till stadshotellet i Söderhamn. En hövding som han var i trakten fick verkligen service när han kom dit. Ibland satt vi där till midnatt. Nu får det fanimej inte bli för sent i kväll, sa någon av oss en gång när vi kom för att äta lunch och det blev ett bevingat uttryck sedan.

En sådan långlunch på tolv timmar eller mer kunde kosta en tusenlapp, vilket var mycket på 60-talet när en dagstidning fortfarande kostade 50 öre. Jag betalade med en check. Han i sin tur skrev ut något extraarbete vi aldrig gjort på motsvarande summa, t.ex. svetsning av extra förstärkningsbalkar, som bolaget fick betala.

Jag brukade avtala med en av mina gubbar att komma och hämta mig. Var vi inte färdiga med lunchen kunde han dansa och roa sig under väntetiden.

– Blev det inte snack och avund i arbetslaget när du var borta så där?

– Aldrig. Dom visste att det ingick i affärerna att sitta på krogen ibland. Där snackade vi oss fram till lösningar på olika problem som uppstått och ibland kunde jag skaffa KBA nya jobb.

Vi hann prata en massa skit också naturligtvis. Han försökte t.o.m. att vara äktenskapsmäklare och gifta bort mig med en välbärgad tandläkare från Hudiksvall. Att jag redan var gift

bekymrade honom inte. Han förstod nog inte riktigt heller att jag föredrog att jaga rätt på bytet själv.

Tandläkaren träffade jag flera gånger hemma hos honom. Han ordnade också så att hon och jag träffades på tu man hand. Vi låg med varann några gånger men det blev ingen riktig hetta.

Norrlänningarna betraktade oss som rallare. Ordet kommer visst av engelska railway, järnväg. Hon tyckte nog att jag var spännande. Eller spänningen låg kanske i att se om jag skulle återkomma.

– Lagade hon dina tänder?

– Njet. Jag hade träffat en annan brud. Montörerna Tysklind, Fiskarn och jag gick på den andra söderhamnskrogen en tisdagskväll för att äta en bit och dansa lite. Det var inte mycket dyrare att kaka där än på en mjölkbar.

En gråtrist kväll var det tills två tjejer kom dit. Den mörka var precis min typ. Henne ska jag ha, sa jag, det ska vara avgjort efter högst två danser. Den andra ska jag ha, sa Lennart Tysklind. Jag minns inte om Fiskarn protesterade. Han var själv en stor jägare.

Hon hette Elsie och var gift. Det var inte så bra. Själv hade jag vigselringen på mig, det smusslade jag aldrig med. Jag bodde i en husvagn som samtidigt var mitt kontor. Dit gick vi.

Vi träffades igen och for till Stockholm och andra platser. Hennes karl var svartsjuk som fan. En gång förföljde han oss med bil i Söderhamn. En annan gång när vi bodde hos hennes väninna i Stockholm ringde han dit och förde ett helvetes oväsen.

Han klådde henne när hon kom hem. Hon ville inte skilja sig av hänsyn till barnen men det slutade i alla fall med skilsmässa senare. Det visade sig att han varit otrogen han med.

21

Samtidigt med virkesmagasinet i Ljusne byggde vi en ny barkningsanläggning i Iggesund. Det var samma konstruktörer som vid Skoghallsverken, Hasse Spets och Johan Larsson.

Jobbet i Iggesund hade hållit på hela hösten och skulle vara klart till trettonhelgen. Vi jobbade både jul och nyår. Under dom 12-13 år som gått sedan jag blev företagare hade jag bara firat jul och nyår en enda gång med familjen.

Det var hemskt egentligen för jag var ju småbarnsfar. Men jag och dom andra resemontörerna var tvungna att utnyttja tillfället och slutföra jobbet när massafabriken stod stilla.

KBA bjöd på läckert julbord med mat, öl och snaps. Vi tog för oss av alla sorter och drack ordentligt. Ändå var alla på plats och började jobba klockan sju på juldagsmorgonen. Vid frukostdags klockan nio gick jag runt till killarna och sa att nu ska vi äta gröt.

Fiskarn skakade på huvudet, spydde och svetsade vidare. Smeknamnet hade han fått för att han är bohuslänning och talar lysekilska. Han är en skicklig svetsare. Alla hängde i och jobbade till kvällen.

På nyårsafton höll vi på med sorteringen och barkningsverket. Sorteringen matar in stockarna en och en i barkningsmaskinen och sedan far den skalade stocken in i huggningsmaskinen. För grova stockar sorteras bort automatiskt. Sådana kan annars fastna i huggmaskinen och vara nästan omöjliga att få loss.

Systemet är inte så märkvärdigt men det var nytt då och ett stort framsteg jämfört med tidigare. Det elektriska var inkopplat, inklusive säkerhetsströmbrytare som kunde stoppa hela anläggningen. Jag hade just monterat en gränslägesströmbrytare framför huggmaskinen och visat gubbarna var den satt.

Vi provkörde. Min bror Elon och en till pyste olja i hydraulsystemet, dvs tömde ledningarna på luft via pyskranen. Sådant tar tid. Jag blev irriterad och tänkte säga åt dom att lossa änden på röret och låta några liter hydraulolja spruta ut. Det går mycket fortare.

På väg upp till dom halkade jag, flamlade efter stöd och fick in bägge händerna i huggmaskinen. Jag matades in av drivhjulets piggar och kämpade som en vansinnig för att komma åt gränslägesströmbrytaren med vänster knä. Om det inte gick skulle jag bli köttfärs på några sekunder. Det lyckades.

Maskineriets dån upphörde och alla hörde hur jag vrålade. Det gjorde helvetiskt ont. Jag stod illa också, snett på en balk. Jag sa åt två av gubbarna att hålla i mig. Elon fick kasta snö i mitt ansikte för att jag inte skulle tупpa av. Jag dirigerade alltihop själv.

Valter Johansson sprang och ringde efter ambulans. Min bror Erik fick order att bränna loss mig, någon annan möjlighet fanns inte. Han vägrade först att bränna med skärbrännaren där jag sa, för jag ville rädda ett kugghjul som det var jävligt lång leveranstid på.

Jag envisades med att han skulle bränna rakt över min krossade tumme och pekfingret på höger hand och då löd han order. Det osade bränt kött och jag kom loss. Blodet rann från högra handen, den vänstra var inte så farligt tilltygad.

Ambulanskillarna hade kommit och sa att vi måste åka genast. Här åks inte, sa jag och delade ut order om dom jobb som skulle göras. Jag var naturligtvis omtöcknad och mindre tillräknelig. Någon borde ha klubbat mig så att jag slocknat.

När jag gav Valter order om jobb vägrade han. Jag har följt dig i alla år och tänker göra det nu också, sa han. Eftersom han har svårt för att se blod började han säcka ihop i ambulansen. Jag bad killarna stanna och låta Valter samsas med mig på britsen.

Själv kände jag mig klar i skallen. Jag bad dom också om att inte slå på sirenen för jag tyckte inte att jag var så illa därän att det behövdes.

Bara en läkare fanns kvar på lasarettet i Hudiksvall då på nyårsafton och han hade ett skadat barn att ta hand om först. Han frågade om jag kunde vänta och jag tyckte inte det var någon större fara med mig.

Jag blev fruktansvärt törstig och Valter gav mig glas på glas med vatten. När läkaren skulle operera frågade han om jag ätit eller druckit och fick reda på att jag kolkat i mig en massa vatten. Han skällde på sköterskan för den sakens skull.

Det var meningen att jag skulle sövas men då ska ju magen helst vara tom. Han sa att det klarar sig med lokalbedövning i armarna. Morfin hade jag också fått så jag var stöddig som fan.

Han skar bort slamsorna som högertummen förvandlats till, visade mig dom och sa, att titta noga nu så du inte kommer efteråt och säger att jag opererat bort halva tummen i onödan. Det syns ju att det inte var annat att göra, sa jag. Han putsade av benstumpen i tummen och fixade dom andra skadorna.

Pekfingret såg förkolnat ut. Vi måste greja det så du inte blir av med det också, sa han och gjorde sitt bästa.

– Hade tummen gått att rädda om Erik fått skära sönder det där kugghjulet?

– Nej, den var krossad. Men en del lidande kunde jag besparats i pekfingret som brändes så det svartnade.

På nyårsdagen kom hela gänget upp med blommor åt mig. Dom hade förstås jobbat på förmiddagen. Bara en av er får komma hit och hälsa på hädanefter, sa jag och förklarade att jag skulle försöka komma loss från lasarettet.

Jag frågade doktorn till råds och underströk att jag måste till jobbet. Nej, nej, så viktigt är inget jobb, sa han.

Lite senare ljög jag ihop en historia om att jag kontaktat Handkirurgen på Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg. Utmärkt, sa han, dom har landets bästa handkirurger. Vi ordnar en ambulans. Det behövs inte, sa jag, en av mina killar kör mig.

Jag blev utskriven med papper till Sahlgrenska men åkte till Iggesund. Lille-Ståhl – vi är inte släkt – klättrade efter mig överallt som vakt. Vänster tumme och höger lillfinger stack fram ur gipset så jag hade två klor att hålla i mig med.

– Gjorde du någon nytta?

– Killarna hade klarat sig lika bra utan mig. Bättre antagligen. Jag inser ju att det måste ha känts mycket pressande för dom att ha en halvtokig människa springande där. Alldeles i onödan dessutom. Jag var inte vid mina sinnens fulla bruk.

– Ett exempel på hierarkins hållfasthet.

– Det kan man nog säga.

– Sådant som bevisas i krig och katastrofer. Det är inte lätt att ta ifrån chefen befälet.

– Nej sannerligen.

– Om någon av killarna resolut sagt åt dig, att kom med här, nu kör jag hem dig till Göteborg, då hade du väl gett dig?

– Absolut. Om någon sagt att nu håller du käften så hade jag gjort det. Men ingen skugga ska falla över killarna. Dom uppträdde hundraprocentigt lojalt, den finaste egenskap jag kunde tänka mig.

I trettonhelgen körde vi igång och allt fungerade. Jag satte mig i bilen för att åka hem och höll mig till stora vägar. Bilen var en Mercedes diesel med automatlåda, vilket underlättade för mina gipspaket till händer.

På vägen in mot Uppsala insåg jag att jag inte skulle orka ända till Göteborg. Jag var fullkomligt slut. När jag kom till mitt stamlokal i Uppsala bad jag tjejen där att ta pengar som killarna lagt i min ytterficka och slå telefonnumret till Hasse komålar och hans Hilja i Nacka. Åk sakta, manade han.

Jag fick mat och några glas whisky. Komålarn märkte att det luktade illa om mina händer men jag vägrade åka till sjukhus. Jag var en enveten jävla idiot. Inte ens en kavaj eller rock kunde jag sätta på mig utan hjälp. Skjortor hade killarna klipp upp så jag kunde kränga på mig dom.

Nästa dag åkte jag hem. Du kan inte köra med gipset synligt, sa Hasse, du åker fast om polisen ser det. Hilja och han klippte sönder ett par handskar och träcklade fast dom över gipset. Hasse tankade bilen åt mig så det räckte hem och Hilja gjorde i ordning matsäck. Så uppträder riktiga kompisar.

– Konstigt att dom inte stoppade dig.

– Jag spelade min roll så bra att ingen fattade hur illa däran jag var. Händerna värkte. Jag ringde till Annie och sa att jag skulle åka direkt till Sahlgrenska. Hon visste att jag var skadad men inte hur allvarligt. Jag bad henne hämta bilen.

När jag klev in på Handkirurgen var papperen från lasarettet i Hudik en vecka gamla. Jag fick en ordentlig utskällning, inte av han som hette Hamberger utan av den andre handkirurgen som blev professor senare. Namnet har jag glömt.

Det luktade as när gipset klippts upp. Dom skar bort dödkött som bildats och började operera. Senan till pekfingret letade dom reda på inne i armen och drog fram och satte fast. Sedan lagade dom fingret med skinn från min ena skinka.

Vilka yrkesmän! Det var verkligen ett snyggt arbete dom gjorde.

– Kan du använda fingret?

– Med viss möda. För det mesta pekar det rätt ut och är i vägen. Fast det är ju inte deras fel.

22

KBA var med och byggde K68 – Karlskärsverken som påbörjades 1968 i utkanten av Gävle. Jag tror vi kom dit året efter. Gävle varv hade entreprenad där men trots att företaget låg i stan lönade det sig för dom att ta ett gäng från oss som kostade traktamenten.

Våra montörer var skickliga och effektiva, verkliga specialister. Vi byggde tankar och massatorn och väjde inte för regn och rusk eller 15-20 minusgrader. Man kunde inte ha handskar i kylan när man satte fast muttrar, möjligen fingervantar, annars tog det för lång tid.

Man blir stel av kyla och det är farligt att mista sin smidighet på höga höjder. Snöar det yr snön in under kläderna däruppe. Regnar det blir man dyblöt. Att vara montör kräver stark fysik.

Gå in och värma sig hade man inte tid till. En lyftkran kan man inte låta stå och vänta. Den tickar hundralappar oavbrutet. Det gällde att sätta grejerna på plats direkt, få saker ur händerna innan nästa arbetslag kom, rörkrökare kanske som skulle göra sitt. Eller ställningsbyggare som kom på överenskommet klockslag.

Det var pressande att hålla alla avtalade tider. Vår lagbas där kallades Åke Kungälv efter sin hemstad. Han organiserade allt i detalj så att jobbet flöt som det skulle.

En morgon när han satt högt upp och svetsade sa han till dom andra vid frukostdags, att jag ska bara dra den här pinnen så kommer jag. Det var licenssvets och då är det viktigt att avsluta ordentligt.

När dom andra klättrat ner kom Åke i fritt fall från 22 meters höjd och slog i marken. Han dog inte men bröt ryggen. En av killarna ringde hem till verkstan i Fjärås. Jag kastade mig i bilen och körde till lasarettet i Gävle. Åke levde fortfarande när jag kom dit. Han såg på oss men kunde inte tala. Sedan dog han.

Enligt polisutredningen antog läkarna att han svimmat av någon okänd anledning just som han reste sig och skulle klättra nedför lejdaren.

Alla i KBA var djupt skakade av det som hänt. Det var den enda dödsolyckan vi hade på en arbetsplats under åren i KBA. Gammel-Kalle blev ju ihjälkörd av ett rattfylllo.

Första kontakten med Gävle varv fick jag genom överingenjör Aspenberg på ASJ i Linköping. ASJ hade en firma i Gävle, Parka, som bl.a. höll på med montering. Aspenberg rekommenderade oss hos Parka och vi fick monteringsjobb. Det var förresten där som Parkapannan tillverkades.

Direktören på Parka blev senare direktör på Gävle varv och då kom vi dit. Gävle varv skrotade faktiskt sin montageavdelning och anlidade oss istället för att vi var bättre. Varvet gick senare i konkurs.

Verkmästare Erik Andersson från Gävle varv var vår uppdragsgivare på K68 och samtidigt kontrollant. En kunnig och bra karl.

Vi gjorde många jobb åt Gävle varv, bl.a. dammluckor till kärnkraftverket i Simpevarp utanför Oskarshamn. Oskar I kallades arbetsplatsen. Gävle varv tillverkade intagsdelen för kylvattnet som gick genom sprängda tunnlar i berget in till reaktordelen.

Dammluckorna vi monterade var 10-12 meter breda och lika höga. Vattnet fick dämmas upp när betongen skulle gjutas. Vi hade tillverkat falsar som luckorna gled i och falsarnas fästen förankrades i betongen.

När luckorna var klara fick vi också jobbet att montera skorstenen. Om jag minns rätt var den 70 meter. Den var dessvärre inritad i mitten av en stor byggnad. Vi kunde inte använda kran till att lyfta den eftersom kranarmen inte nådde in dit.

Enklast hade varit att bygga skorstenen färdig på Gävle varv och tätat ändarna. Då kunde den ha bogserats som en lång ponton till Simpevarp och lyfts på plats med helikopter. Jag hade läst i Nyheter från Sovjetunionen om ryssarnas väldiga helikoptrar som dom bl.a. lyfte kraftledningsstolpar med.

Folke Eriksson som varit Demokratisk Ungdoms första ordförande hade startat en reklamfirma. Han kontaktade ryssarna. Dom blev väldigt intresserade och insåg vilket reklamvärde ett sådant lyft kunde få.

Deras förslag var att helikoptern skulle fyllas med pressfolk när lyftet gjordes. Publiciteten kunde medföra att dom fick sälja några stora helikoptrar.

Reklam för Gävle varv och KBA skulle finnas på skorstenen. Vi förberedde alltihop noggrant men i slutändan sa Luftfartsverket nej.

– Varför?

– Dom ville väl inte ha hit några ryssar.

Vi fick bygga skorstenen i sektioner istället, sex meter långa bitar som vi rullade på plankor över taket och lyfte på plats med domkrafter, stora sådana med kolvar som klarade lyft på ett par meter åt gången. När vi pallat under vidtog nästa lyft.

Skorstenen mätte c:a tre meter i genomskärning. Nedersta sektionen bestod av 15 mm tjock stålplåt för bärighetens skull. Sedan minskade tjockleken efterhand så att den högst upp var 5 mm. Varje sektion helsvetsades och fogarna röntgades.

Sektionerna vägde åtskilliga ton. Det var ett kinkigt jobb att lyfta dom på plats. Fyra gubbar med vajerblock stod i var sitt hörn långt ut och en vid skorstenen dirigerade med walkie-talkie.

Det är mycket viktigt att höga skorstenar, master och liknande stagas ordentligt med vajrar i alla väderstreck. Och det är noga med att en skorsten står exakt i lod.

När en ny sektion kommit på plats svetsades den på utsidan av tre man. Baksvetsen inuti klarades av en man. Ställningarna byggde vi själva. Gubbarna var inte främmande för något slags jobb.

Monteringen tog ungefär sex veckor för åtta man. Inuti skorstenen fanns lejdare, rör och elektriska ledningar till rödljusen högst upp som varnar flygplan. I hård vind svajar skorstens-toppen en meter.

Jag hade börjat intressera mig för stålhusbyggen men marknaden var liten. Stålhus motarbetades av arkitekter och konstruktörer. Dom hade länge en konservativ uppfattning och var rädda för nymodigheter i stål trots att fördelarna var uppenbara, t.ex. på lerig mark.

Ett stålbygge väger bara tiondelen av ett betongbygge med motsvarande hållfasthet och kostar inte mer. I USA är stålbalksbyggen vanliga sedan länge, skyskrapor exempelvis.

Vi byggde ett par parkeringsdäck av stål i Nordstan här i Göteborg men dom revs vid den stora ombyggnaden. På Vallgatan byggde vi också ett vid Televerket och restaurang Hästskon. KBA hade anställt ingenjör Jan Johansson då. Han hade ritat ståldäckskonstruktioner långt innan han började hos oss.

Stålbyggen slog inte igenom här förrän vid Nordstans ombyggnad. Det är ett stålbalksbygge, taken är av stål osv. Landvetters flygplats är ett annat stålbygge. Jag har för mig att BPA var generalentreprenör och hade startat sin stålbyggnadsavdelning då. Vi var med där och byggde stommen till flygledartornet.

Vårt första jobb utomlands var parkeringsdäck för bilar på Kastrup. Parkeringshuset byggdes i etapper. Under mellantiden byggde vi bl.a. ett mindre parkeringsdäck på en rivningstomt vid Fanøgade inne i København.

– Hur fick ni jobbet på Kastrup?

– Tack vare Janne Johansson. Han hade klurat ut en konstruktion för parkeringsdäck av stål och annonserat den i en facktidskrift. Dansken Mads Pedersen som hade parkeringen på Kastrup hörde av sig när han behövde utvidga. Det kom fler och fler bilar, utrymmet på marken räckte inte till och lösningen var att bygga på höjden.

– Hur fick du tag i Janne Johansson?

– Genom att leta i bekantskapskretsen och fråga andra företagare. Rekrytering måste gå på rekommendationer. Det kan bli dyrt att få in fel sorts folk i en firma. Enbart inskolningen kostar en hel del. Det tar tid för en ny att komma in i ett företags arbetssätt. Visar det sig att vederbörande inte passar är det bortkastade pengar.

– Och nästa jobb utomlands?

– I Norge, om man kan kalla det för utlandet. Jag hade fått kontakt med en kommunalpolitiker i Bergen och presenterat våra KBA-hallar som verkstan i Fjärås börjat tillverka i olika storlekar, moduler som kunde byggas ut åt vilket håll som helst.

Tillverkningen fungerade delvis som buffert. När det var ont om jobb i verkstan fick gubbarna göra hallar som vi hade i lager.

Vi hade sålt en del hallar i Sverige och sedan annonserat i en rikstäckande norsk dagstidning. Hallarna användes ofta som utställningslokaler för bilar, verkstäder osv. Isoleringen gjordes inifrån. En del såldes som lagerlokaler för saker som tålde kyla och behövde inte isoleras.

Bergensaren köpte hallar av oss och sålde vidare. Han var högerman och bra på affärer. Vi byggde bl.a. en hangar på flygplatsen i Bergen.

Köpare som ville uppföra hallarna själva fick ritningar till det. Byggmaterialet levererades färdigmålat. Norrmännen har en annan färgskala än svenskarna och det var viktigt att vi rättade oss efter den.

När vi monterade åt beställaren skulle grunden vara klar. Vi var noga med förankringen. En hall som inte sitter fast ordentligt kan lätta som en ballong om vinden får tag genom öppna portar.

Bult till förankringen levererades av oss och göts fast gruppvis. Det krävde noggrannhet från gjutarnas sida. Bultarna måste passa i hålen på stommen till hallen. Vi kunde också leverera prefabricerade grunder av betongplattor om så önskades. Då behövdes bara en asfalterad plan att ställa grunden på.

Arkitekt Torsten Lesley i Malmö gjorde ritningarna. Han var mycket skicklig och ritade så att det var lätt att tillverka och montera. Monteringar hade han inte varit med om själv men han förstod ändå.

Monteringen kostade en del pengar. Vi hade tre svenska resemonterare i ett gäng som åkte omkring i Norge och monterade hallarna. Dom arbetade snabbt och tjänade bra. Till klädselplåten använde vi självgående skruv. Beställaren fick hålla med en bod för verktygen. Den tjänstgjorde samtidigt som omklädningsrum.

Transporten var ett besvärligt problem. Balkarna fraktades på långtradare men dom längsta tradarna kom inte fram på Norges krokiga vägar. Det är inte bra om man tvingas kapa långa balkar och sedan svetsa ihop dom. Men det fanns åkare som åtog sig långa laster. Hur dom tog sig ner genom hårnålskurvorna från Hardangervidda till Bergen vete fan.

– Hur hade du det med norskorerna?

– Tack, fine jenter. Jag brukade bo på hotell Viking i Oslo och där kunde det väl gå vilt till ibland. Dyr var det men jag var så sällan i Norge att jag hade råd med hotell. Mina kontakter med kvinnor var ju ofta styrda av att jag behövde någonstans att bo, behövde någon att komma hem till.

23

Vårt första jobb utanför Skandinavien var på Volvos belgiska fabrik i Gent. Vi monterade transportörer och telfrar, dvs mindre traverser som manövreras via en nedhängande dosa.

Våra killar hade rutin från Volvos Torslandafabrik i Göteborg där vi ofta monterade åt en engelsk firma som levererade dit. Dom skickade ritningar till oss och sedan åkte Janne över till London och gjorde upp om jobbet. Han kunde förhandla på engelska.

Volvo Torslanda ville ha oss för att vi kunde jobben och kände till deras säkerhetsbestämmelser och övriga rutiner. Samma engelska företag levererade till fabriken i Gent så det var naturligt att KBA fick den monteringen också.

Vi hade ett tiotal man där ganska lång tid. Jobbet var pressande. Det är besvärligt att vara underentreprenör, man kommer i kläm. Allt är planlagt i detalj. Montörerna ska vara på plats på minuten och klara när andra gäng kommer och tar vid. Då är det förbannat irriterande att stå och vänta på kranlyft.

– Kunde montörerna någon franska?

– Nej. Några kunde engelska. Men inga språkkunskaper krävdes för Volvo hade folk där som hjälpte oss tillrätta. Volvo hade vi alltid goda relationer till. Det var ett fantastiskt företag ifråga om hjälpsamhet mot sådana småpotatisar som vi i KBA.

Umgänget med belgarna fungerade inte friktionsfritt. Gent blev inget populärt ställe bland våra killar.

Kamp om platserna blev det däremot när vi skulle montera en fabriksbyggnad i Algeriet. Det lockade. Knappast någon av oss hade satt sin fot i Afrika. Åtta skickliga montörer, samtliga yngre än jag, blev uttagna. Jag var förresten länge den yngste i KBA men det gick ju över.

BPA som vi jobbat åt på olika platser i Sverige var huvudentreprenör för bygget i Algeriet. En stor fabrik skulle uppföras för tillverkning av plaströr i alla dimensioner. Det var den KF-ägda plaströrsfabriken i Fristad som sålt en hel fabrik till algeriska staten.

Jag och Göran Johansson, ingenjör på BPA, åkte ner och granskade platsen för bygget. Man måste veta hur vägarna är, var man ska bo, äta och annat praktiskt. Sedan lämnade jag ett anbud som blev antaget. Vi räknade hem det, som vi sa.

Stålstommen till fabriken tillverkade vi i den ombyggda ladan i Fjärås. Betonggrunden svarade BPA för. Fabriken skulle vara plåtklädd, med isolering innanför. Konstruktionen måste hålla för jordbävningar och det gjorde den också visade det sig senare.

Killarna som blev uttagna att åka till Algeriet var 30-35 år. Sista månaderna hemma fick dom jobba på verkstan för att trimmas ihop till ett starkt gäng. Genom en FN-förening fick jag material om hur tillvaron gestaltade sig därnere. Det är ju ett muslimskt land och jag ville att dom skulle vara ordentligt förberedda.

Så gott som alla matraster och kaffepauser gick åt till diskussioner om förhållandena i Algeriet. Inte bara seder och bruk, klädsel, vardagsbeteende osv. Värmen var också ett problem att räkna med.

– Pluggade dom språk, franska eller arabiska?

– Nej. Det var nog mitt fel egentligen att det inte blev av eftersom jag själv är så dålig på språk.

– Hur gick det med bygget?

– Det höll på att haverera i början men inte p.g.a. språksvårigheter. Platschefen därnere Göran Johansson ringde mig och talade om att en massa balkar blivit förstörda. Jag flög ner för att granska skadorna och göra en värdering.

Godset såg för jävligt ut, krokiga balkar, vinda takstolar osv. Göran och jag höll på i dagar och dokumenterade eländet. Jag använde kamera bl.a. Men det var omöjligt att räkna fram ett pris på skadorna.

Jag gissar att oerfaret folk lossat lasten genom att koppla lyft kring långa ändar som stack ut och inte förstått eller brytt sig om vilken tyngd godset ovanpå representerade. Man måste vara försiktig vid lossning av byggnadsmaterial även om det är av stål.

Lastningen i Göteborg var jag själv med och kontrollerade. Godset gick som däckslast i två omgångar på båtar som algerierna ägde eller hade chartrat. Göteborgsstuvorna kan ju sina saker och var noga med mellanlägg av virke så inget skulle tryckas vint av alla ton ovanpå.

Materiallet var försäkrat i Folksam. Jag for hem och pratade med killarna där och föreslog att vi skulle reparera skadorna på löpande räkning och att Göran Johansson som representant för beställaren skulle attestera tiden som gått åt. Därmed skulle alla parter vara skyddade, KBA, BPA och Folksam.

– Skickade inte Folksam ner någon egen värderingsman?

– Nej dom sa att dom talat med BPA och fått bekräftelse den vägen. Jag tvivlar f.ö. på att någon förmått värdera skadorna i förväg när inte Göran och jag klarade det.

Då verktyg och maskiner för våra behov kommit fram flög jag dit tillsammans med fyra av montörerna. Det hade varit mycket att tänka på ifråga om utrustningen. Vi hade bl.a. gas med oss för gasbehållarna i Algeriet hade annorlunda kopplingar än våra så redskapen passade inte.

Erik XIV blev lagbas för reparationerna på byggmaterialet. Först sorterade vi det i den ordning montaget skulle göras och reparerade dom balkar som skulle användas först. Montageordningen hade vi gått igenom mycket noga innan vi for.

BPA hade gett mig rådet att skicka med en god del balkar och annat material i reserv, eftersom det var nästan omöjligt att få tag i sådant därnere och mycket dyrt att skicka efter det hemifrån. Det rådet hade vi nytta av. Reservlagret räckte till reparationerna.

Vi skar av böjda balkar, bytte ut bitar och svetsade. Vissa balkkonstruktioner gick inte att rikta, stålet skulle mått så illa att hållfastheten minskat. Då tillverkade vi nytt. Jag tror materialet vägde 75-80 ton sammanlagt.

– Inklusive klädplåten till väggarna?

– Nej den kom senare liksom takplåten. KBA fick ju inte betalning i förskott och kunde inte ha alltför mycket material liggande. Första slanten från beställaren kom när materialet nått fram till byggarbetsplatsen. Innan dess skulle transporten från hamnen och dit betalas och den låg ett bra stycke bort på kusten.

En stor isolerad port av stålplåt vägrade algerierna att släppa igenom tullen. Olika myndigheter kunde av Allah vet vilken anledning inte komma överens om dess vidare öden. BPA försökte hjälpa mig att få reda på anledningen via sina förbindelser i huvudstaden Alger. Förgäves.

Enda möjligheten var att köpa en ny port och skicka ner. Den släppte tullen igenom utan vidare. Till slut slapp i alla fall KBA betala den men krånglet tog en massa dyrbar tid.

Trots besväret med misshandlat material blev åtagandet i Algeriet en uppräckning för firman. Vi hade gett oss på ett stort bygge i en främmande världsdel och det skapade förväntan hos samtliga anställda. Framgång är inspirerande. Redan i förväg skrev lokaltidningarna en del om oss och vårt kommande jobb vilket bidrog till stämningen.

Jag hoppades förstås att KBA skulle tjäna bra men visste att oförutsedda saker kunde inträffa så att firman gick bankrutt istället.

Rikta balkar som förstörts av klantskallar är inte det roligaste även om vi fick betalt för det och inte kunde klaga av den anledningen. Men allt blev inte lika snyggt som det annars skulle ha blivit.

Reparationerna kostade Folksam en hel del för arbetstid, restid, traktamenten och material. Det blev aldrig någon diskussion om den sammanlagda kostnaden. KBA och BPA kunde ha lurat försäkringsbolaget på stora belopp om vi samarbetat åt det hållet, men ingen av oss hade den inställningen. Ordentligt betalt tog vi däremot. Folksam uppträdde korrekt och skickade pengarna utan prut.

– Det är väl det gamla vanliga med att sila mygg och svälja kameler. Att bråka om småbelopp som är lättare att kontrollera och tiga om stora.

– Jovisst. Jag vet inte om Folksam i sin tur lyckades göra upp med rederiet eller stuveriföretaget i hamnen eller vem det nu var som hade ansvaret. Den saken forskade jag aldrig i, jag hade nog av egna bekymmer.

Under tiden vi riktade och reparerade gjorde BPA grundarbetet för fabrikslokalen. Den var ungefär 50 gånger 250 meter, byggd i två skepp med lite utbyggnader här och var, anpassade till maskinerna. Höjd c:a 10 meter. Byggstarten försenades inte eftersom vi kom igång i god tid med reparationerna.

När bygget pågick för fullt hade vi 10 man där. Några av killarna körde ner genom Europa med en buss Ford Transit diesel som vi bättrat på med stora lasträcken på taket. Bussen hade nio sittplatser. Dom fick en veckolön var för att köra ner den.

Det är alltid risk för att mindre verktyg försvinner någonstans på vägen vid båtfrakt. Därför hade killarna dom i bilen vilket förbryllade tullarna i Algeriet såpass att Forden blev kvar i tullen en hel dag. Kilovis med snus bidrog också till misstänksamheten.

Man förstår ju att det ser konstigt ut i sydländska ögon när folk stoppar snus i käften ungefär som andra tuggar kokablod. Sprit hade killarna naturligtvis också bunkrat på nervägen av rädsla för den muslimska torrläggningen. Men det visade sig att restaurangerna i huvudstaden sålde sprit. Dit var det bara 15 mil, inte värre än många norrlänningar har till närmsta systembutik.

Vin var tillåtet överallt. Somliga killar blev riktiga vinkännare. Det var så billigt att dom drack det till maten varenda kväll.

BPA skulle medverka till att skaffa oss en förläggning av hyfsad standard med dusch och wc. Vi fick tredje våningen i ett stort hus inom bilavstånd från byggplatsen, ett rum per man med tillgång till kök att koka kaffe och laga frukost i. Jag hade också ett rum där när jag kom på besök.

Killarna gillade att göra läckra frukostar av lokala frukter och annat ätbart. Dom var vana att ligga ute på jobb och tvätta sina skjortor och laga sina kläder.

En arabisk krögare i trakten blev dom god vän med och åt på hans restaurang. Måltiderna bokfördes på en lista och betalades i efterskott. Han hade också några rum som killarna kunde hyra åt sina fruar eller fästmör som kom på besök. Några stannade flera veckor.

– Tjänade montörerna såpass att dom kunde bjuda både på resor och uppehälle?

– Javisst. Traktamentena täckte kostnaderna för deras eget uppehälle därnere så dom hade hela lönen till förfogande. Det blev inte riktigt lika mycket övertid som i Sverige för mörkret föll ganska tidigt på kvällarna och det fanns inte mycket belysning.

Men visst blev det en del övertid som gav extraslantar. Vilodagen är ju på fredagar i muslimska länder och det anpassade vi oss till. Gick det att få kranar jobbade killarna då också och hade 100% på grundlönen i övertidsbetalning.

Sina helgdagar tog algerierna på allvar och då jobbade vi naturligtvis inte, det hade varit en ovänlig handling. Helgdagarna var heliga.

– Så var det ju ganska nyligen här också på juldagen, långfredagen och påskdagen. Inget arbete, allting stängt, affärer, krogar, biografier.

– Montörerna trivdes bra i Algeriet och hade skattefria inkomster. Den som arbetar mer än ett år i sträck utanför Europa behöver inte betala skatt och bygget varade närmare två år. Maten kostade inte särskilt mycket heller.

Bussen var avsedd för både nytta och nöje. Killarna åkte runt med den i Algeriet och flera gånger till Tunisien och någon gång till Marocko eller med båt till Spanien.

Upphållstillstånd behövdes inte i Algeriet. Man kunde vistas där formellt som turist och förnya turistuppehållet genom att åka över gränsen var tredje månad.

24

Under tiden vi monterade plaströrsfabriken i Algeriet växte firman hemmavid. KBA fick jobb i olika delar av landet, bl.a. på kärnkraftverken som byggdes då.

I Ringhals ute vid Värö Bruk i Värö Backa hade vi haft tillverkning av stålbalkskonstruktioner. Det var noggranna arbeten. Varenda millimeter svets röntgades. Materialet vi använde skulle vara försett med certifikat som visade att det var av extra prima kvalitet.

Vad man än tycker om kärnkraft så måste jag säga att det är kolossal kontroll på allting. Enorma pengar läggs på att undersöka varenda skruv. Priserna på jobben tredubblas p.g.a. säkerhetskravens enastående noggrannhet.

Ingen ser genom fingrarna med något som helst. På annat håll accepteras treor i svetsning (tre betyder godkänt) men på kärnkraftverk ska det alltid vara minst fyror. Helst femmor men det är omöjligt att åstadkomma överallt.

På galvaniserat material mäts tjockleken på galven. Även grundmålning kontrollerades minutiöst. På vanliga jobb målade vi 15 my men i Ringhals krävdes 30, ibland 45. Sedan följde noggrann blästring. Täckfärgen fick målarfirmor ta hand om. My betyder tusendels millimeter.

Vi satte alltid våra skickligaste svetsare på tillverkningen till Ringhals. I början beräknade vi priset ungefär som vid smidesjobb och gick back så det stänkte. När vi lärt oss vad som krävdes tog vi betalt därefter.

– Vem gav er jobb i Ringhals?

– Vi fick det via Götaverken som vi var underleverantör åt. En ingenjör där skaffade oss många jobb, bl.a. på pappersbruken där vi hjälpte till med sodapannorna som Götaverken tillverkade.

Endast godkända firmor fick jobba i Ringhals och godkännandet kom efter ingående undersökningar av jobb vi gjort tidigare. Vi som blev godkända var lite stolta förstås.

I Ringhals fick det inte vara någon spänning i godset någonstans. Om en balk skulle monteras och hålen för bultarna inte satt exakt mitt för fästet fick hålen läggas igen med svets, borras om och brotschas upp så det stämde precis. Våra stålkonstruktioner var till olika maskiner eller som fundament till tankar, pannor och rör.

– Var inte ditt förflutna som ungdömd till besvär på kärnkraftverken?

– Jag tror aldrig dom kollade vad man haft för sig i den vägen. I Säpos register fanns jag naturligtvis men jag blev aldrig hejdat av den anledningen. Jag hade f.ö. lagt av med all politisk verksamhet, främst av tidsbrist. Varenda ledig stund gick åt till firman och i någon mån familjen.

– Hur många hade ni i Ringhals.

– Ett tiotal man som monterade det vi tillverkat på verkstan. Det var bara ett par mil från Fjärås till kärnkraftverket så vi hade lite besvär med deras traktamenten. Skattemyndigheterna hade skärpt kontrollen och man fick vara noga med att följa bestämmelserna.

Några av montörerna bodde i trakten och ville naturligtvis undvika skatt på traktamentsersättningen.

– Hur bar ni er åt med det?

– Vi betalade s.k. matersättning eller halvdagstraktamente, motsvarande hälften av helt traktamente. Sedan tillkom milersättning för bilarna.

Montörerna från andra orter hade vanliga traktamenten. Dom bodde i baracker i Ringhals som byggts åt vattenrallarna. Senare blev det flyktingförläggning där.

Ingenjören som gav oss jobbet var religiös, en verkligt reko kille. Han älskade att dansa. Vi gick ofta på Eggers här i Göteborg och tog en svängom. Han gillade ett gott vin till maten och kunde ta en nubbe eller en grogg, inte mer.

Jag tror han var missionsförbundare men han missionerade aldrig. Svor gjorde han inte heller, han sa sjuttsingen eller joggarn istället. Han hade nog inte tid att engagera sig i sitt samfund, lika lite som jag hade tid med politiken. Ofta låg han ute på sodapannsbyte, inte bara i Sverige.

När Ringhals I tagits i drift stoppades reaktorn då och då för översyn. Revision kallades det. Då skulle folk in och jobba i radioaktiv strålning och kontrollen var enastående noggrann. Det fanns ett program att följa som kostade stora pengar.

Revisionsjobben lämnades ut på anbud. Man fick offerera den timpenning man ville ha. Avtal skrevs på årsbasis. Det skulle vara samma montörer år efter år, sådana som fått säkerhetsutbildning och var medvetna om strålningens faror.

Montörerna fick bara vara inne vissa timmar på radioaktivt område. Dom hade skyddskläder, skoskydd, handskar och ansiktsmasker och slussades ut i etapper. Vid sista slussen stod dom i underkläderna och sedan följde duschning. Ingenjörer med mätare kollade deras skrev och armhålor. Där är det svårast att spola grundligt.

Självt var jag bara inne en enda gång för att bedöma ett jobb. Det var helvetes varmt därinne. På grund av slussningen och den rigorösa säkerhetskontrollen kunde det ta flera timmar att byta ett par muttrar.

Jag föreställer mig att det är något liknande för dom som jobbar i rymdraketer. Vid inslussningen bokförs material och verktyg. Varenda pryl man har med sig skrivs upp på en lista. Sedan prickas allting av vid utslussningen.

Alla verktyg och allt material som varit inne på radioaktivt område kasseras obönhörligt och gjuts in i stora kistor av betong. Vi hade bormaskiner, smärgelmaskiner, svetsaggregat, hylsor, nycklar och mejslar för tusentals kronor som slängdes och betalades så vi kunde köpa nytt istället.

Revisionsjobben var en hård press på montörerna. Dom visste hur farligt det var att få för stora doser. Ingen klok människa törs väl heller svära på att små strålningsdoser är alldeles ofarliga. Allting bokfördes. Den som låg nära gränsen för tillåten dos stängdes av ett antal månader.

Vi fick protokoll på mängden strålning som var och en utsatts för. Tjejerna på kontoret höll kontroll på killarna för säkerhets skull.

Vid det laget räckte det inte med bara en tjej. Vi kommunicerade per telefon när jag körde land och rike kring. Dom skulle också vara kapabla att spåra upp mig inne på stora industrier när jag var där och kontrollerade eller förhandlade.

Faktureringen och allt övrigt ekonomiskt sköttes perfekt, tjejerna var bra kamrerare. Deras lön var densamma som verkstadsgubbarnas. Dom fick ofta jobba över men hade ingen overtidsbetalning. I gengäld kunde dom gå till frisören, tandläkaren osv på dagtid om arbetet tillät det.

Det handlade inte bara om penninghantering. Gubbarna som låg ute på skilda jobb krävde också en viss skötsel. Någon kanske ringde till kontoret och bad tjejerna fixa blommor till en födelsedag i familjen. Eller ordna så frun kunde hämta ut ett förskott. Och diverse andra saker.

Men om någon försökte utnyttja hjälpsamheten för mycket sa tjejerna ifrån. Det var skarpa bönor vi hade på kontoret.

På verkstan hölls fanan högt. Inget måndagsfirande. Tillverkningen planerades noga, grejerna måste vara klara i tid. Lastbilen kom och hämtade exakt på timmen eller halvtimmen.

Det fanns en stark sammanhållning i KBA. Alla förstod varandras funktioner. Vi var ett bra arbetslag.

– Hade du någonsin planer på att låta tjejer bli montörer?

– Det var aldrig någon tjej som sökte sådant jobb. Jag skulle inte ha backat. Ute på industrierna hade det inte varit något problem, där fanns omklädningsrum för båda könen.

– Tror du inte att det hade varit påfrestande för en tjej att jobba i lag med resementörer?

– Hon hade inte fått vara buskablyg förstås. Med lika många av varje kön i arbetslaget skulle det gått lättare.

25

På KBA var det en känd hemlighet att jag träffade kvinnor på mina resor mellan våra jobb runt om i Sverige. Det hände förstås att älskarinnorna ringde till kontoret och frågade efter mig, ville veta var jag höll hus.

En verkmästare vi hade i Fjärås uppvaktade Annie lite, ringde ibland och ville gå på bio med henne, men det hade han inget för. Han hade ett horn i sidan till mig, för han hade räknat med att få jobba på kontoret som min samordnare.

Det innebar bl.a. att kunna räkna på jobb och snabbt ta fram priser jag behövde i förhandlingar under mina resor. Han var inte uppgiften vuxen utan fick behålla sitt vanliga jobb och kände sig förbigången när vi anställde en annan. Den som varit länge på ett ställe anser sig gärna ha rätt att bli befördrad.

Den här mannen hade vänligheten att anteckna namnen på mina kvinnliga bekanta. Listan blev rätt lång. Och noggrann. Han hade bokfört mer än jag själv kom ihåg. Listan skickade han till Annie.

Jag brukade alltid vara glad när jag kom hem till familjen. Annie och jag hade så mycket gemensamt, först och främst pojkarna naturligtvis, men också livsåskådning och ekonomi. Vi hade kämpat oss igenom ekonomiska svårigheter tillsammans.

Hon var en verklig kvinna, inte det minsta underdånig, varm, omtänksam. Jag hade ofta en skön känsla av att bli omhändertagen när jag kom hem dödstrött efter en lång resa och kunde sjunka ner som i ett fågelbo.

Den där förbannade listan gjorde slut på friden. Eftersom hon hade alla namnen erkände jag utan omsvep. Men jag hade satt som villkor att hon skulle tala om var listan kom ifrån. Det gjorde hon. Jag berättade allt jag kom ihåg. Det var inte roligt. Jag förklarade också varför.

Annie ställde som villkor för fortsatt äktenskap att jag skulle sluta resa och bara jobba hemma på verkstan och kontoret. Egentligen var det ett mycket fint erbjudande från hennes sida fast omöjligt för mig att acceptera.

Företaget var uppbyggt med mig som ledare och motor. Ingen är outhärlig naturligtvis. Ändå var jag övertygad om att företaget inte skulle överleva om jag slutade resa och driva jobben. En anställd chef hade aldrig accepterat en sådan arbetsbörda som jag hade.

Okej, jag kunde förstås ha bantat KBA till en ordinär smidesverkstad och haft min utkomst av den. Men det hade jag inte klarat. En sådan kräftgång hade tagit livet av mig. Jag var inne i rollen som framgångsrik företagare, trivdes med att stå i centrum, var stolt över att ha lyckats.

Även om jag inte är någon Einstein precis så är jag inte ointelligent. Jag visste hela tiden vad jag gjorde. Annie och jag hade naturligtvis diskuterat det där många gånger förr, men nu var det allvar. Grabbarna förstod att något var i görningen och höll sig undan.

Annie hade ju också satsat mycket av sitt liv i företaget genom att så gott som ensam ta hand om barnen. Det var förutsättningen, annars hade jag inte kunnat jobba som jag gjorde.

Beslutet om skilsmässa kom tvärt. Jag sa att jag flyttar i morgon.

Dagen efter ringde jag till ett ungarshotell på Gropegårdsgatan vid gamla Volvo på Hisingen och fick ett rum på ett par månader. Jag sa till Annie att jag inte ville ha annat än mina kläder. Det där lilla ungarshotellet blev alldeles belamrat av mina klädtravar. Jag sov en enda natt där.

– Vad sa du till verkmästarn?

– Jag snackade förstås med honom. Egentligen hade jag väl lust att klippa till honom. Men han var en liten jävla pys och jag har faktiskt aldrig varit någon slagskämpe. Det var under min värdighet att lägga hand på en skitstövel som brutit mot den heliga regeln att man aldrig får ange en arbetskamrat.

Att jag burit mig svinaktigt åt mot Annie gav inte honom rätt att vara likadan mot mig. Han hade också brutit mot en annan oskriven lag genom att stöta på Annie. Montörerna höll fingrarna från sina kompisars kvinnor.

Alla i företaget blev förbannade på honom. Jag talade aldrig mer med kräket, andra fick göra det och ge honom order. Han blev totalt utfrusen.

Han var skild, hade en ny tjej i Norrtälje och ville helst jobba åt Stockholmshållet. Sådana önskemål brukade vi respektera för då jobbade folk bäst. Vi hade ett gäng i Forsmark och där ville han förstås vara, men han blev omedelbart hemtagen och placerad i verkstan och kom aldrig därifrån.

– Han blev alltså straffad av företaget för vad han gjort men inte du. En spegling av klassrättvisan va?

– Visst, rena apartheiden. Han gick kvar flera år på verkstan innan han slutade. Senare i livet fick han visst hjärtfel och blev sjukpensionär, ett bittert öde.

Två dagar efter att jag lämnat hemmet åkte jag till en advokat i Kungsbacka och skrev skilsmässopapper. Vi hade ett hus som var skrivet på Annie och det hade hon verkligen gjort sig förtjänt av att få behålla. Det viktigaste för mig var att inte förlora pojarna. Dom skulle bo hos henne.

– Berätta lite om huset.

– Från början var det en sommarstuga. Min mammas kusin Holger hade ett stycke mark som varken passade för jordbruk eller skogsbruk och erbjöd mig att köpa det för 25 öre kvadratmetern. Ett mer symboliskt än reellt pris.

Släktingar och vänner hjälpte oss med bygget. Gustav Gunnarsson, gammal murarhantlangare och Spanienfrivillig, skötte gjutningen. Min kusin Arne murade allt och putsade. Arne på Rygga kallades han efter stället han bodde på.

Gustav kallades Gutten och hade burit otaliga baljor med bruk på axeln uppför landgångar och trappor innan byggplatserna fick hissar. Alla hade kul när vi byggde och tyckte det var naturligt att man hjälper varann. Det var i all enkelhet lite fest över det hela.

Vi bodde i en lägenhet på Hisingen i Göteborg. Den låg i Biskopsgården. Där fanns mycket elände. Barn knarkade och stal. Annie och jag frågade oss om vi skulle utsätta pojkarna för den farsot som drog fram genom städerna då. Den risken ville vi inte ta.

Beslutet blev att vi skulle bygga ut sommarstugan och flytta till Fjärås. Den var vinterbonad och hade köksutrustning så det gick att vara där oavsett årstid. Jag tog ledigt från resandet så mycket jag kunde ett tag när vi byggde till huset. Arne på Rygga och dom andra kom och hjälpte till.

Det blev en anständig villa att bo i. Grabbarna trivdes och vi också. Annie körde dom till skolan på morgnarna och hämtade på eftermiddagarna. Vid sidan av plugget jobbade dom en hel del i verkstan under uppväxten. Av intresse och för att tjäna pengar. Annie fick jobb i hemvården.

I tonåren ledsnade Boris på den vanliga skolan och gick yrkesskolan istället. Men varken han eller Tommy blev metallare som jag. Båda läste på universitetet. Tommy har en befattning på fastighetskontoret i Falkenberg. Boris är anställd på landstingets planeringsnämnd här i Göteborg.

När jag tog mina kläder och gick var Boris 18 år och på väg att lämna hemmet. Tommy är tre år yngre. Boris väntade på egen lägenhet i Kungsbacka och flyttade ihop med en tjej när han fick den. Han var aktiv i SSU och SAP och blev senare ledamot i Kungsbackas kommunfullmäktige.

Jag var verkligen rädd för att skilsmässan skulle leda till skilsmässa från grabbarna också. Mina eskapader hade dom säkert hört talas om i jobbet på KBA-verkstan så skälen till skilsmässan kan inte ha kommit alldeles överraskande. Men hur dom skulle reagera visste jag inte.

Efter någon månad träffade jag Boris och Tommy på en restaurang och sa, att det är för jävligt det jag ställt till med. Ni har ju växt ifrån varann, svarade dom, det var inte mycket ni hade gemensamt längre. Båda försökte ihärdigt att muntra upp mig, såpass att jag åter började tro att vi trots allt var en familj.

Barn vill ju inte att någon av föräldrarna ska försvinna, åtminstone inte för gott. Det är viktigt att bägge föräldrarna mår om barnen även när dom blivit vuxna.

– Så det blev till slut en lycklig skilsmässa?

– Det finns inga lyckliga skilsmässor även om somliga påstår det. En skilsmässa är hemsk. Det andra snacket är bara för att försvara en usel gärning. Att skiljas är att dö en smula.

Fast visst kan det undantagsvis vara bra för barnen om det är ett helvete hemma med fullt krig mellan föräldrarna.

Vår skilsmässa slutade trots allt skapligt. Annie och jag trivdes var och en på sitt håll. Ibland kom grabbarna med saker som Annie tyckte att jag skulle ha, tavlor, böcker och sådant.

– Kände du dig ädel när hon fått huset och bohaget?

– Jag har hört det där från andra också. Pojkarna bodde fortfarande hemma. Annie skulle ha huvudansvaret för dom, som förut. Det var ett stort åtagande och därför naturligt att dom tre skulle ha huset och bohaget. Huset var ju deras hem. Det skulle aldrig fallit mig in att plundra det.

Ägodelar har jag aldrig varit förhäxad av och jag tror inte heller att man i den meningen kan äga en kvinna. Vi hade ett flott hus. Det var inte svårt för mig att lämna det, jag saknade inte sakerna där.

Det finns förstås en annan sorts saknad. En del av ens korta liv gick åt när man inredde huset. Man kommer inte ifrån att man lagt ner en del av sin själ där.

– Förvisso är det lättare att vara trofast när man är bofast. Du levde i kappsäck en stor del av tiden men kom dock hem rätt ofta. Vad har du att andraga till ditt försvar?

– Tänk vilket fint jobb du har som får fara vida omkring, så många till mig. Jovisst. Men för det mesta härskade ensamheten. Man sitter solo i en bil, kommer till ett ensamt hotellrum.

I jobbet träffade jag många intressanta motparter, ofta fina människor, alltid karlar. Men det fanns andra sorter också, snåla typer som jämt ville pruta och helst få oss att jobba gratis. Många tjänstemän är mera nitiska än ägarna. Då blir det tjatiga förhandlingar, malande småaktighet.

Trött och uttråkad kommer man till hotellrummet, är hungrig, går ner i matsalen. Det råkar vara dans där. Man kommer in i en annan värld och lever upp. Jag har alltid gillat att dansa, gillat både dansen i sig och den kontakt man får med det motsatta könet.

Kvinnorna hjälpte mig att uthärda när jag var hemifrån under lång tid. En sorts tröstnapp kanske. Min kropp for illa av slitet. Älskog är helande. Jag är inte ägnad till att leva i celibat.

Fast det ursäktar inte mitt beteende. I ett förhållande tror jag att man ska vara trogen, åtminstone om man lovat det. Vill man inte det ska man vara ärligare än jag var.

Har man skaffat barn bör man inte lämna familjen förrän barnen kan klara sig själva. Jag ansåg att det kravet var uppfyllt när Annie och jag skildes.

26

Under åren av samarbete mellan KBA och Gävle varv förvandlades varvet till mekanisk verkstad och byggföretag med inriktning på stålkonstruktioner. Dom tillverkade och vi monterade.

Direktören hette Karl Gustav Bergqvist. Så småningom blev han ägare till företaget och till slut gick det i konkurs. Bergqvist föreslog då att vi skulle öppna ett kontor i Gävle eftersom vi hade så många jobb i Norrland.

Jag hade stort förtroende för honom efter många år av gott samarbete och tyckte hans förslag var bra. Gävle passerade jag praktiskt taget varenda vecka så läget var utmärkt.

Bergqvist blev KBA:s första riktiga verkställande direktör. Tidigare hade vi bara en styrelse, ingen vd. Verkmästare Erik Andersson från f.d. varvet blev också anställd i KBA med placering i Gävle.

Jobb hade vi gott om men för att driva KBA effektivt behövde vi mera pengar, likvida medel, krediter alltså. Göteborgs Banks kontor i Kungsbacka som jag anlidade hade en bra direktör. Med kamrern var det sämre beställt. Han kunde bara säga nej tyckte jag.

Den 2 maj 1972 hade jag och Bergqvist ett möte med bankkontorets folk för att diskutera KBA:s ekonomi. Under förmiddagens genomgång kom obehagliga påminnelser om att jag inte längre hade någon riktig kontroll över penningflödet. Vid lunchtid fattades c:a en halv miljon kronor.

Jag åt lunch med bankfolket. Bergqvist hade ärenden att uträtta och skulle återkomma efter lunch till den fortsatta siffergranskningen.

Han kom inte! Vi letade i hela Kungsbacka. Pengarna är obefintliga och KBA har inga förutsättningar att fortsätta, förklarade bankfolket. Du är blåst på en halv miljon!

Där stod jag med min tvättade hals. Bankkontorets ledning tillkallade sin advokat och förklarade alltsammans för honom. Jag förbannade min godtrogenhet, att jag varit så blåögd.

Advokaten hette Bergqvist precis som direktörn. Vi lämnades ensamma. Han var positiv och lyssnade till vad jag hade att säga om KBA:s möjligheter att reda upp situationen. Jag föreslog ett ackord på 100% och återbetalning av skulderna före årets slut och så blev beslutet när vi sedan träffade bankdirektören.

Vid ackord brukar 40% återbetalning vara regel men jag ville inte att andra skulle förlora något.

Tingsrätten tillsatte advokaten som god man för KBA. Som sådan skulle han värdera företaget. Det kunde han inte göra själv för han hade inte den sortens kunskaper.

Sven Olof Vargklev, företagare och ägare till Svetons Mekaniska ihop med sin far, gjorde värderingen tillsammans med sin verkmästare, Sune Nilsson, en yrkesskicklig man, van att räkna på jobb.

Vargklev och Nilsson skulle avgöra om mina siffror och beräkningar var realistiska eller enbart glädjekalkyler. Dom fick tillgång till alla papper på KBA:s kontor och kom fram till att mina uppgifter höll. Om dom sagt att vi tror inte på det här så hade det blivit konkurs.

Gode mannen Bergqvist fick sedan skriva till våra leverantörer och redogöra för ackordet. Alla svarade, det var inte så många. Ackordet började gälla. Kontoret i Gävle stängde vi direkt.

Under tiden kallade jag alla anställda i KBA till möte en lördag. Det kostade en del att ta hem samtliga resemontörer vi hade i landet men jag ansåg det nödvändigt att komma till tals med alla på en gång.

Jag redogjorde för situationen och sa att det krävdes uppoffringar. Vilde dom överta företaget så fick dom det. Jag kunde fortsätta som arbetsledare. Samtidigt ställde jag frågan om dom kunde nöja sig med att bara ta ut pengar till det nödvändigaste till dess vi rätat upp ekonomin.

Alla ställde upp utan diskussion. Ingen ville veta av någon ändring av ägandet. Dom satsade helhjärtat, jobbade oavbrutet, tog ingen semester. Jobb hade vi hur mycket som helst, välbetalda entreprenader.

– Du själv låg väl inte på latsidan heller kan jag tro.

– Jag jobbade rätt flitigt. I september hade KBA betalat alla skulder och inestående avlöningar och hade t.o.m. lite pengar på banken.

Enligt advokat Bergqvist hade den andre Bergqvist gjort av med 520 000 kr. Han hade också tagit reda på att den andre inte ägde ett öre. Hans fru däremot ägde en stor frimärkssamling men hon hade ju inte haft något med KBA:s pengar att göra, åtminstone inte direkt.

Jag frågade advokaten om dylika saker verkligen får passera opåtalade. Han svarade, att nog går det att få honom inburad om du vill, men det kommer inga pengar ut av det. Däremot får du utgifter för advokat osv vid rättegången. Jag sa att jag aldrig varit anhängare av att någon ska buras in.

Karl Gustav Bergqvist har jag inte hört ett ljud ifrån sedan han stack den där majdagen i Kungsbacka. Det kostade lärpengar att lita på honom.

Jag sa till mig själv, att nu ska du sluta som egenföretagare och ensam ansvarig.

Sivert Åsberg började på kontoret under ackordssommaren. Han hade varit i firman tidigare när vi saknade verkstad och bara sysslade med montage en tid, med kontor på Hvidtfeldtskatan.

Då var han gift med ryskan Olga som led av hemlängtan. Han flyttade med henne hem till Sovjet men det fungerade inte. Dom kom tillbaks hit igen och han fick jobb på en revisionsbyrå som f.ö. var KBA:s revisor.

Jag sa åt Sivert och Janne Johansson att dom skulle bli mina kompanjoner och att vi skulle äga en tredjedel var i KBA. Dom svarade att dom inte hade några pengar att köpa in sig för.

Janne pratade med Mads Pedersen som han ritat parkeringsdäck åt på Kastrup och som visat intresse för vår verksamhet. Pedersen blev eld och lågor när Janne föreslog honom att bli delägare. Hans enda invändning var att han inte ville gå in i ett gammalt företag.

Resultatet av förhandlingarna blev att KBA-verken ombildades till KBA-Montage AB. Det nya företaget köpte inkråmet i det gamla. Jag sa till Janne och Sivert att jag inte var intresserad av pengar i deras fall. Dom fick sina andelar gratis.

Överenskommelsen med Pedersen föreskrev att vi skulle köpa hans andel om han inte tillförde KBA något inom ett år. När året gått löste vi ut honom för han tillförde oss bara gnäll.

Så gick det till när jag fick kompanjoner. Sivert blev vd och jag styrelseordförande i aktiebolaget. Vi hade aldrig någon utdelning på aktierna utan investerade alltid överskottet i företaget.

Siverts funktion var snarast att vara ekonomidirektör. Han skötte bokföringen och allt som hade med pengar att göra. Jag drev företaget tillsammans med Janne. Vi tre hade lika lön, en hygglig inkomst men inte överdådig.

Jag var ju ute och for för det mesta och hade nästan alltid traktamente. Dessutom åt jag väldigt ofta på företagets bekostnad. Jag hade mestadels någon att konferera med både till lunch och middag. Det gällde att utnyttja tiden.

När Sivert blev varm i kläderna började han ta fram statistik så vi fick bättre grepp om företaget. Det var förresten han som undersökte hur långt jag körde per år och varnade mig för siffrorna.

27

På fabriksbygget i Algeriet hade vi en montör som liknade den tappre soldaten Svejik, liten, knubbig och genomgod. Han var en utomordentligt skicklig yrkesman. Vi kallade honom Lill-Erik till skillnad från min bror Erik som var lagbas, alltså Erik XIV.

Bägge var förresten hemma i Sverige på semester när jag kallade dom anställda till möte om förskingringen i KBA.

Vid ett tillfälle när jag kom till Algeriet och hälsade på hittade jag inte Lill-Erik. Numera bor han inte här om nätterna, förklarade dom andra, han bor i horhuset.

Killarna hade upptäckt att det låg en bordell inom rimligt gångavstånd från fabriken. Den påstods vara främst för soldaterna. Det kostade bara 15 kr att stanna hela natten hos någon av flickorna.

Omkring 60 mycket vackra tjejer jobbade där, ingen över 25 år, fick jag veta. Jag hann tyvärr inte kontrollera det p.g.a. brådskande ärenden och träffar med folk i huvudstaden. Lite skoj hann jag i alla fall ha på ett hotell med whisky och annan sprit tillgänglig.

Lill-Erik tog med sig en flaska vin var kväll till glädjehuset. Han åt och drack ihop med den för kvällen utvalda, varefter dom drog sig undan till hennes rum.

Han lär ha varit mycket populär i huset. Glädjeflickorna hälsade honom hjärtligt välkommen som den stamkund han var och väntade på hans val för kvällen. Killarna sa att han hade knullat varenda en.

– Som en sultan va?

– På sätt och vis hade han ju ett harem, fast utan ensamrätt.

– Hur uppträdde killarna mot andra kvinnor?

– Då arbetslaget förbereddes hemma inför vistelsen därnere skaffade vi rätt många upplysningar från Svensk-Algeriska föreningen i Stockholm. Man får exempelvis aldrig vända sig om efter en kvinna på gatan. Att vissla efter henne kunde med lite otur leda till fängelsestraff.

Gällande regler behövde hamras in i skallen på killarna så vi försåg var och en med en skriftlig instruktion om bl.a. kvinnofrågan.

Kontroverser med den algeriska befolkningen hade vi inte, utom i ett fall.

Killarna umgicks nästan som bröder med ägaren till restaurangen där dom käkade. Det var inte ovanligt att någon gick in ensam i matförrådet och hämtade något han tyckte om. En hjärtlig stämning rådde. Montörerna betalade i tid och gav dricks så ägaren gillade dom förstås av den anledningen också.

I arbetslaget fanns ett par finska bröder och den ena fick en dag för sig att han skulle förföra restaurangägarens yngsta fru. Hon var gravid men hade gett honom en del ögonkast. En dag när hon gick in i förrådet följde han efter och började krama och kyssa henne. Mannen råkade också ha ärende dit och upptäckte det.

Ett väldigt ståhej följde. Lagbasen förhandlade intensivt med den förtörnade äkta mannen om lämplig bestraffning för oförrätten som han utsatts för. Förföraren dömdes till en sorts husarrest. Alla arabiska män höll ögonen på honom i fortsättningen.

Han kunde bara röra sig mellan bostaden och arbetsplatsen och tordes aldrig gå någon annanstans. Mat fick han även i fortsättningen på restaurangen men han vågade inte ens gå på muggen där av fruktan för hämnd.

Han ringde hem och begärde att jag skulle ta honom därifrån. Det ställde jag inte upp på, han behövdes i laget. Jag sa till honom att du känner till reglerna för umgänget med algerierna och får stå ditt kast. Ska du hem får du betala själv. Då får du sluta hos oss.

Beslutet att han skulle stanna och jobba togs inte av mig ensam utan av hela ledningen. Tjejerna på kontoret tyckte också att det var rätt åt honom eftersom han gjort sig skyldig till en gravt ovänskaplig handling. Så fick ingen KBA:are göra.

Hans bror ringde också och bönade. Jag hade förstås pratat med Erik, lagbasen. Han och resten i gänget utom brodern tyckte att förföraren fick skylla sig själv och ta sitt straff. Dom var förbannade för att han skadat det goda förhållandet på platsen.

När killarna åkte och badade satt han på sitt rum, bevakad av någon utanför. Brodern höll honom sällskap. Bägge var f.ö. gifta och hade familj i Sverige.

Några månader senare var vi färdiga med själva bygget. Då det var dags att börja ta hem folk fick bröderna lämna arbetsplatsen. Vid det laget hyste båda stort agg till mig.

Ibland hade jag besvär med mina egna bröder också. Två stycken var anställda, ibland tre. En av dom tyckte illa om mig för att han inte fick dominera och själv bestämma vilka jobb han skulle ha.

Jag höll benhårt på att ingen skulle ha speciella rättigheter för släktskaps skull, en attityd som övriga i företaget uppskattade. Svågerpolitik som bl.a. florerar mycket i partipolitiken hatar jag.

– Hur gick det för krögarens yngsta fru?

– Jag vet inte vad hon fick för straff. Enligt koranen har visst mannen rätt att ta lagen i egna händer och t.o.m. slå ihjäl en hustru som varit otrogen. Fast för det krävs tre eller om det är fyra vittnen som sett otroheten förverkligas och en så extrem otur har nog ingen.

Yngsta frun lyckades kanske övertyga mannen om att finnen överrumplat henne eller något i den stilen. Killarna sa att hon jobbade som vanligt i restaurangen.

– Fick förförarens fru hemma i Sverige reda på vad som hänt?

– Det vet jag inte heller. Han berättade kanske om det. Hos oss var det en stenhård regel att aldrig skvallra på en arbetskamrat för ett snedsprång eller något annat. Sådant fick man reda ut själv.

Under tiden vi monterade fabriken hade vi 10-12 unga araber med oss. Jag antar att dom kom från en yrkesskola. Dom lärde sig snabbt trots att vi inte kunde prata med dom.

– Snappade inte någon montör upp en del arabiska ord?

– Det tror jag inte. Arabiska är nog ett mycket främmande språk för oss.

– Ja otvivelaktigt. Jag bodde ett par månader i Kairo en gång och lärde mig bara nödtorftigt räkna till tio. Deras halsljud är väldigt svåra.

– Arabkillarna kunde sitta och somna när som helst. Det berodde inte på lättja utan på långvariga verkningar av undernäring. Vi hade studerat FN-skrifter om saken under förberedelserna inför jobbet i Algeriet. Under det franska kolonialväldets tid åt befolkningen mindre för varje generation p.g.a. växande fattigdom.

Vi kontrollerade aldrig om samtliga montörlärlingar kom till jobbet eller ej. Det var inte vår sak. I början firade dom vid minsta regndroppe. Våra killar tyckte det var skönt med en smula regnväder till omväxling och araberna lärde sig efterhand att acceptera lite väta.

Vintern var ungefär som svensk sommar. Våra killar gick i shorts när dom andra var tjockt påbyltade. Även sommartid när det var hett som helvetet hade araberna mycket kläder.

När fabrikshallen var klar efter c:a två år fick ett par man från KBA stanna kvar och vara med på monteringen av maskinerna också. Lagbasen Stor-Erik fick uppdraget tillsammans med Lill-Erik. Det var fina jobb som gick på löpande räkning.

Stor-Erik och Lill-Erik blev kvar därefter på Medelhavskusten ett och ett halvt år till. Det tar tid att trimma in maskinerna i en ny fabrik och att få organisationen att fungera.

– Så Lill-Erik kunde fortsätta att sova i sitt harem.

– Det kanske förnyades efterhand, jag frågade honom inte. Han gifte sig med en algeriska sedan och bodde med henne i en lägenhet i Kungsbacka. KBA hade fått bostaden av kommunen att ha montörer i. Han fick överta kontraktet.

Det påstods att han haft 15 000 kr med sig till brudens föräldrar vid bröllopet. Äktenskapet höll inte så länge, dom kunde ju inte ens prata med varann.

Algeriet blev en ny erfarenhet både för KBA och montörerna. Vi klarade av att arbeta i en främmande miljö med andra vanor och tänkesätt. Visst var det påfrestande ibland men vi har ingen anledning att förhäva oss. Deras kultur har funnits mycket längre än vår häruppe vid polcirkeln.

– Gjorde Medelhavskulturen något bestående intryck på killarna?

– Dom blev nog lite ödmjukare. Och några blev som sagt vinkännare. Det tog flera år innan dom gick över till starksprit igen.

28

KBA höll på att växa ur kostymen. Verkstan i ladan blev otillräcklig och vi började planera ett nybygge. Alternativet var att låta företaget stagnera.

Vi köpte en tomt i Fjärås av Kungsbacka kommun till hyfsat pris. Men vi hade otur. Det behövdes pålning i leran för bärpelarna till traverserna, gjorda för lyft på 20-25 ton. Vi fick också påla för fundamenten till två tunga maskiner, en gradsax (plåtklippare) och en bockmaskin för plåt.

Pålningen blev dyr. Saxen också, den kostade en halv miljon vilket var mycket pengar 1975 då verkstan blev klar. Den hade s.k. flytande golv bestående av en betongsula ovanpå leran. Stommen var ett stålbygge vi tillverkat själva och monterat.

Vi lånade inte så värst mycket till bygget utan utnyttjade investeringsfonden av obeskattade intäkter från tidigare år.

Bockmaskinen köptes begagnad. Vi hade också valsmaskiner och universalklippmaskiner, först på avbetalning men sedan ändrat till leasingköp. Det var billigare än att ta lån. Numera är ju leasing svindyrt.

I byggnaden rymdes också ett nytt kontor, cafeteria, värmeskåp för matlådor, omklädningsrum, bastu osv. Bygget tog ungefär ett år. Tomten var på 10 000 kvadratmeter. En del skolungdomar fick sommarjobb med målning, rengöring och andra skitjobb som yrkesarbetare inte vill hålla på med.

KBA hade bytt bank och anlitate Föreningsbanken i Kungsbacka. Direktör Fagerholm där var oss till god hjälp på flera sätt, bl.a. genom att rekommendera tjejer till vårt kontor som han kände från banken och visste vad dom gick för. Tjejerna hade hand om ekonomin och kassan till dess företaget blev så stort att vi anställde en kamrer.

I samband med flyttningen till nybygget fick hustomten Börje Persson som delvis arbetade på kontoret i uppdrag att gallra ut och bränna onödiga papper. För sent upptäckte vi att han inte var rätt man till jobbet. Då hade han eldat upp två års bokföring. Missödet anmäldes till vederbörande myndigheter.

– Hur många fick plats i den nya verkstan?

– Det skiftade beroende på vad vi tillverkade. En stor konstruktion upptog mer av utrymmet och då fanns det inte plats för lika många. I genomsnitt var det plats för mellan 30 och 40 gubbar.

Vi fick en ingenjör till utom Janne. Han och kamrern ingick i företagsledningen. Och vi utökade till två verkmästare. Det var inte alltid samma personer. Folk som inte klarar sina uppgifter måste man byta ut.

En verkare måste vara en mångkunnig person som gubbarna kan fråga till råds och diskutera tillverkningsproblem med. Hos oss skulle han också köpa in material till det löpande arbetet:

balk, plåt, gas, färg, svetspinnar etc. Större inköp svarade Sivert för. Han fungerade som kontorschef och samordnare.

När vi bytt bank började vi samtidigt anlita en revisionsbyrå i Halmstad som var knuten till Föreningsbanken på något vis. Advokaten Bergqvist kom också att spela en allt större roll sedan KBA fått flera delägare. Vi expanderade och behövde juridisk assistans.

På kontoret hade vi en skicklig kvinna som kunde stenografera och behärskade svenska, finska, tyska, engelska och en del spanska. Hon hette Märia Brown. Datorn hade hon också hand om.

Vivianne Axelsson skötte faktureringarna och tog hand om alla tidlappar och listor som montörerna skickade hem till kontoret, ofta med mig som postiljon. Den tredje tjejen skötte telefonväxeln och hjälpte till med skrivandet och räknandet.

Janne hade som viktigaste sysselsättning att sköta våra entreprenader i Göteborg och trakterna däromkring. På Volvo gick ett lag av våra montörer för jämnan, dels på anbud och dels på löpande räkning. Där var det ständiga ombyggnader i produktionskedjorna. Vi hade också smidesarbeten på många byggen, mest ingjutningsgods.

Det tog tid att räkna på olika jobb. Samtidigt gjorde vi upp listor på materialåtgången. När vi räknat hem ett jobb hade vi en färdig lista över det som behövde köpas in för tillverkningen. Vi hade kapacitet att ta en smäll, dvs om vi lagt ner en massa förarbete på en stor entreprenad och sedan inte fick den.

– Vad var din funktion i det växande KBA?

– Jag for land och rike kring hela tiden. Det var nödvändigt med ständig tillsyn på våra många arbetsplatser. Så fort jag kom fram drog jag på mig overallen för att kunna vara med ordentligt. Behövdes det stannade jag en dag eller två och jobbade i arbetslaget.

Det lagbasen och jag hade kommit överens om blev det en hederssak för killarna att hålla. Ofta åtog dom sig så mycket att dom hade svårt att hinna med det. Alla var genomsyrade av en laganda som omfattade hela företaget, inte bara det egna gänget.

– Tröttnade du inte på bilkörningen?

– Aldrig. Dödstrött var jag naturligtvis då och då. Men när jag sovit hemma en natt och varit en förmiddag på kontoret kände jag lust att ge mig av igen.

Jag var som montörerna, längtade ständigt till nästa ställe. Det var samma sak med rallarna förr. Dom var alltid på väg någonstans, också med själva jobbet. Vi montörer blev nomader.

När Janne och Sivert och jag beslutade att bygga den nya verkstan sa vi till varann, att det här innebär också större ansträngningar för oss i fortsättningen.

Företaget fyllde snabbt ut den nya kostymen. Under tiden kom vi underfund med att det fanns ett alternativ till ytterligare expansion hemmavid och det var att anlita underleverantörer. Därmed slapp vi utöka verkstan, kontoret och administrationen.

Fördelen med underleverantörer är att man slipper ansvara för folks sysselsättning. Efter fullgjord beställning tackar man underleverantören för hjälpen och saken är ur världen.

När det någon gång saknades jobb åt våra egna verkstadsgubbar tillverkade dom KBA:s standardhallar på lager. Men vi hade aldrig någon större anhopning, alla gick åt ganska snart. Vinsten på hallarna var inte så lysande men det var en bra bufferttillverkning.

Medan vi hade verkstad i ladan tillverkade vi lyftbord. Vi köpte tillverkningen från ett företag i Norrköping som hette Lyfo någonting. Anledningen var att många lyftbord behövdes vid våra ombyggnader inne på Volvo Torslanda.

När t.ex. en motor kom på rullbanan och skulle gå i en annan riktning på en annan rullbana svängde bordet. Låg den banan på en lägre nivå sänkte sig bordet dit. Lyftborden användes också som arbetsbänkar på Volvo och i många andra verkstäder. Tunga saker kunde makas på från golvet och lyftas till lämplig arbetshöjd.

Hydrauliken till borden köpte vi, resten tillverkades i ladan och monterades. När vi byggde den nya verkstan flyttades produktionen till Gävle där KBA:s tidigare verkmästare Erik Andersson öppnat eget. Han fick överta tillverkningen för två kronor!

29

I flera månader efter skilsmässan var jag praktiskt taget bostadslös. Rummet i härbärgat på Hisingen hade jag ingen lust att bo i. Jag var förresten ute på resor nästan oavbrutet. Ibland knackade jag dörr på olika industrier för att skaffa KBA nya jobb.

En gång tittade jag på ett radhus till salu men gillade inte omgivningen. Föreningsbanken i Kungsbacka hade en fastighetsförmedling och jag bad direktör Fagerholm hålla ett öga på utbudet där. Han lovade höra av sig om något kom in som motsvarade mina önskemål.

Biltelefonen ringde utanför Piteå. Fagerholm sa att han hade ett hus på gång som skulle passa mig. Det passar särskilt bra eftersom en konkurrent till dig äger det, sa han. Vem då? Edvardsson. Jag måste stöka undan ett jobb häruppe först, sa jag. Han skulle se till att förmedlingen höll huset åt mig. Vad glad jag var.

Sune Edvardsson och jag var i samma bransch och goda vänner. Vi konkurrerade visserligen men hjälpte varann också. Han hade en hästtokig dotter och hade köpt en kåk på bondlandet där hon kunde ha sin häst.

Radhuset han lämnade låg i Lindome. Jag åkte dit och granskade det, tyckte kanske att det var onödigt stort, över 150 kvadratmeter om jag minns rätt. Men det hade jag råd med. Det låg fint. Jag hade lärt mig bo på landet igen och Lindome var ett mellanting mellan stad och land. Banken ordnade alla papper och jag slog till.

Färgerna inomhus och en del golv var inte i min smak. Jag köpte en slaf och flyttade in. Först beslutade jag mig för att renovera ett rum plus köket och sedan fortsätta med ett i taget. Kalle Johansson, en gammal kompis, hjälpte mig. Han hade blivit sjukpensionerad p.g.a. asbestlunga och hade inget att göra.

Jag försökte vara hemma rätt mycket en tid så vi kunde jobba om kvällarna. Kalle var väldigt glad att kunna komma ut lite och hjälpa mig. Två barnrum gjorde vi ett större rum av, för jag tänkte inte få nya barn och mina egna ville inte flytta till Lindome.

Vi höll på av och till under ett år med målning, tapetsering och nya golv. Det fanns en liten trädgårdstäppa också att hålla ordning i.

Första åren i radhuset var en underbar tid, den bästa under senare delen av mitt liv. Jag hade ett helt hus för mig själv, inrett efter mitt eget huvud. Du kan väl komma och bo hos mig en vecka kunde jag säga till mina kvinnliga bekanta. Dom ville gärna komma till Göteborg ett tag, särskilt norrländskorna.

– Visste dom om varann?

– Nej, jag var ju en ganska god organisatör och har inte haft svårt att hålla isär saker åtminstone. Men det hände ju att någon annan ringde under ett besök. Det störde sällan friden. Jag hade inte avgett några löften.

I Eskilstuna bodde en fränksild tjej jag gillade. Hon hette Anja och var 15-20 år yngre än jag. Vi var ute och gick när jag fick syn på en dubbelsäng i en affär. Den köpte jag och tog hem.

Vi hade en lastbil i KBA som kom uppåt landet med material emellanåt och sängen fick följa med på flaket till Lindome. En pick-up med dubbelhytt hade vi också.

Anja började prata mer och mer om vår gemensamma framtid i göteborgstrakten. Vi tyckte mycket om varann men jag var inte beredd att dela bostad med henne.

En dag kom hon helt sonika med sina två barn. Hon hade sagt upp sig på jobbet, lämnat lägenheten och magasinerat möblerna. Jag hade varit överens om att hon skulle göra det, påstod hon. Det är möjligt att jag pratat en del dumheter vid något tillfälle. Ett uns sanning, inte mer, fanns kanske i det hon sa.

– Vad gjorde du?

– Accepterade förhållandet under en övergångstid. Hennes barn började skolan i Lindome. Efter ett halvår tyckte jag att allting hade blivit lika besvärligt som när jag var gift. Samboförhållanden var heller inte godkända på samma sätt som nu.

Till slut blev jag tvungen att göra något åt saken. Jag har ju ingenstans att bo, sa hon. Det går inte att få bostad utan att ha arbete.

Jag kände en arbetsledare på ett företag i Eskilstuna som tillverkade knivar m.m. och bad honom hjälpa mig att skaffa Anja jobb så hon kunde få en lägenhet. Alternativet var att jag gick i borgen och tog ansvar för hyran. Det hade jag inte lust med.

Det går väl att ordna, sa killen på företaget och det gjorde han. Vi åkte upp till Eskilstuna. Anja fick anställningspapper av honom och nästa anhalt var bostadsbolagets kontor. Hon fick en lägenhet på stubinen i den stadsdel där hon helst ville bo.

Hennes väninnor bodde i närheten och även killen som gett henne jobb bodde där med sin familj. Barnen kunde börja i sin gamla skola. Anja och jag kunde sära på oss utan att bli fiender.

Ett par dagar innan hon skulle börja jobba tog jag lastbilen och stuvade hennes grejer och några av mina egna på flaket och körde till Eskilstuna. Telefon hade vi också hunnit ordna till lägenheten.

Hennes barn hade jag inte några större problem med under det där året. Jag har alltid tyckt om barn och aldrig sett dom enbart som andras ungar. Barn är det finaste och oskyldigaste som finns.

Anja och jag fortsatte att ha kontakt ett par månader efter flyttningen. En gång när jag låg över sa hon att hon slutat jobbet. Strax efter träffade hon en kille som hon gifte sig med. Våra vägar skildes.

Så var jag fri igen. Jag ville helst vara ensam och kunna bjuda hem mina vänner då och då, både manliga och kvinnliga. Eller bara odla min lilla täppa. Häcken runt gräsmattan var så tät att man kunde vistas där naken. Vilket gav möjlighet till ogenerade och trevliga stunder sommartid. Inga höga hus i närheten gav insyn. Rena paradiset.

Grannarna var trevliga. Vi hejade på varann men umgicks inte. När jag hade fest stördes ingen för det fanns tjocka brandmurar mellan husen.

Jag jobbade hårt, for fram och åter genom landet hela tiden. Ibland träffade jag en tjej som följde med mig hem ett par dagar medan jag jobbade undan på kontoret. Hon tittade på Göteborg under tiden och åkte sedan med mig hem till sitt när jag gav mig av på nytt.

Montörerna träffade förstås också tjejer. Min bror Elon och Fiskarn eller rättare sagt Feskarn hade var sin tjej i närheten av Hudik under ett jobb i Hälsingland. Dom protesterade mot att flyttas till Vaggeryd söder om Jönköping men behövdes där för ett jobb på massafabriken.

Från Vaggeryd till Gnarp är det 70 mil och det är inte mycket för en resemonter. Tjejerna hade hyrt var sin bungalow utanför Gnarp. Killarna jobbade in några dagar och stack iväg för att träffa dom.

Feskarn körde. Utanför Uppsala plockade dom upp en liftartjej på väg till Östersund. Killarna berättade att dom var på väg till Gnarp och varför. Feskarn blev mer och mer intresserad av den där tjejen. Dom kom till Gnarp i god tid.

Jag kör henne till Östersund, sa Feskarn, ta hand om tjejerna under tiden du. Kom tillbaka med detsamma, sa Elon. Jag vänder direkt, lovade Feskarn. Men det gjorde han inte. Feskarns tjej kom till bungalowen och Elon berättade för henne precis som det var. Hon väntade ett tag, sedan åkte hon hem.

Östersundsbruden jobbade i Stockholm och hade inte varit hemma hos föräldrarna på länge. Feskarn och hon kom överens om att säga att dom var förlovade. Då kunde dom ligga i samma säng utan att mamman och pappan kom med synpunkter.

Feskarn fastnade. Han gifte sig med henne, flyttade hem till Fiskebäckskil, började jobba på Uddevallavarvet och fick två barn. Nu har han blivit riktig fiskare med egen båt.

Han trivs storartat med att vara bofast och ha familj. Så kan det gå. Vi ringer och pratas vid ibland. Han är glad och nöjd.

– Vad gjorde ni i Vaggeryd?

– Byggde en ny barkningsanläggning på massafabriken. Det var i den vevan jag mötte Ulla Winblad.

– Och du var Bellman?

– Inte riktigt. Så här gick det till. Barkningsmaskinen vi höll på med slet sig. Jag stod inuti, Elon ovanpå. Vajrarna gick av. Jag klev ur på något obegripligt vis. Elon fick en smäll av en medbringare och föll rakt ner i makadamgården, bröt en arm och slog ut framtänderna i överkäken.

Vi for till lasarettet där han blev sydd och gipsad. Efter någon dag eller två körde jag honom till en tandläkare. Sköterskan där hette Ulla Winblad, men det visste jag inte då. Elon blev ordentligt reparerad.

Ett halvår senare såg jag henne på ett dansställe ihop med en väninna. Där blev vi bekanta och hade många sköna nätter ihop sedan. Vila vid denna källa...

Väninnan var gift och jag blev på köpet god vän med henne och hennes man. Dom kom och hälsade på ibland över ett veckoslut i Lindome. Vi håller fortfarande kontakt. Dom bor utanför Jönköping, i trakten där Komålarn har sin ateljé sommartid. Ulla har jag inte sett på länge.

– Och sedan gifte du dig igen.

– Ja senaste gången. Jag kan nog hinna med ett äktenskap till. Ifall någon vill ha mig vid det här laget. Jag är ledig för närvarande, skild.

– När träffade du Kerstin?

– 1975. Hon hämtade Göteborgs-Posten i en brevlåda nära verkstan på sin semester. Jag var där och jobbade ibland, körde balkar och annat med en stor truck. Vi hejade på varann där om morgnarna och började snart prata. Jag var nyfiken som jag alltid varit på kvinnor.

Hon visste vem jag var. Gården där vi hade verkstad i ladan var ursprungligen hennes föräldrahem. När hennes pappa dog sålde mamman till Kerstins farbror, Gustav. Han berättade lite om henne för mig.

Kerstin var skild när vi träffades. Jag kände hennes f.d. man lite. Tidigare, när han höll på och byggde en sommarstuga, brukade han komma och låna verktyg av oss. Mamman hade tagit undan en tomt när gården såldes.

Han lånade en Caterpillar också av oss till sitt bygge. Kerstin låg väl som vanligt och solade sig. Jag kände henne inte på den tiden. Deras barn Madeleine och Peter var små då.

– När gifte ni er?

– Till jul samma år. Jag tror inte någon av oss var redo för det egentligen. Hon bodde i Göteborg, hade en lägenhet i Biskopsgården. Efter vigseln flyttade hon till mitt radhus tillsammans med barnen. Jag blev deras pappa. Deras riktiga pappa träffade aldrig sina barn. Jag vet inte varför, frågade aldrig.

Madeleine kallas Madde. Hon var 16 och Peter 14 år vid giftermålet. Det är inte lätt för barn när mamman får en ny man men det gick faktiskt ganska smärtfritt. Vi står varandra mycket nära fortfarande. Förr hade föräldrarna många barn, numera har barnen många föräldrar.

Gifter man sig eller blir sambo tänker man sig inte att förhållandet kommer att spricka. Den som motar Olle i grind och tror att det här blir problem upplever aldrig något. Man måste ha mod på livet och ge sig lov att försöka.

Jag gissar att varken Annie, Kerstin eller jag förlorat på våra äktenskap. Det fanns trots allt så mycket som var positivt. Att leva ensam kan vara sagolikt skönt; ändå är det inte gott för människan att vara allena.

30

Nästa stora utlandsjobb efter Algeriet var i Angola. Vi fick det genom Volvo som granskat våra KBA-hallar. Deras avdelning för anläggningar i utlandet tog kontakt med oss och vi började diskutera utformningen av en bussterminal i Luanda.

När Volvo sålde lastbilar och bussar till ett u-land ingick serviceanläggningar för att hålla fordonen i trim. Strejkande fordon är dålig reklam.

Angolanska staten hade köpt ett 50-tal stora midjebussar till huvudstaden samt några förlängda personbilar, s.k. limousiner åt ministrarna i regeringen.

Terminalen skulle bestå av ett antal byggnader som rymde verkstad, lager, tvättanläggning för bussar, matsal, omklädningsrum och kontor. Entreprenaden omfattade även möbler och stängsel kring området. Det var ett ganska stort jobb och långt borta, söder om ekvatorn.

Vi räknade på det och diskuterade allting ingående med Volvos representanter Peter Selsvik och Olle Pettersson som kallades Alp-Olle. Smeknamnet kom av att han tidigare jobbat för Volvo i Schweiz. Båda var hedersprickar och mycket duktiga ingenjörer.

Andra företag deltog i anbudsgivningen men vårt pris passade tydligen bäst. Tekniskt klarade vi jobbet utan större problem. Ekonomiskt fick vi en uppgörelse med Volvo om betalning i terminer med en första utbetalning när vi köpt in material.

Torsten Lesley i Malmö gjorde ritningarna. Allting tillverkades hemma i Fjärås och tidningarna skrev om saken. Materialet skeppades ut i omgångar på angolanska båtar, ägda av ett statligt rederi. Transporterna gick utan missöden.

Bottenplattorna som byggnaderna skulle stå på göts i angolansk regi med viss hjälp av yrkesfolk från Kuba. Allt var noggrant utfört. Ingjutningsgodset satt där det skulle, varenda bult passade.

– Var kubanerna militärer?

– Civila rådgivare med vapen inom räckhåll kan man säga. Dom hade säkert militär utbildning också. Volvos folk därnere sa att det bara fanns fyra utbildade angolanska verkmästare i hela det väldiga landet. Inga ingenjörer.

Jag tror inte portugiserna hade samma rasdille som t.ex. engelsmännen i sina kolonier. Portugiserna gifte sig med svarta kvinnor och hade ofta jobb på verkmästarnivå. Skillnaden fanns mera mellan rik och fattig än mellan vit och svart.

Engelsmännen höll ju mycket klar distans i sina kolonier. Där föddes inte många mulattbarn, åtminstone inte till gifta föräldrar. Blandäktenskap förekom sällan eller aldrig.

Det var nog en fördel att engelsmännen inte ville arbeta. En del svarta utbildades till att klara även avancerade jobb så att dom vita kunde sitta i sina trädgårdar och få te serverat. Ingen engelsman ville vara något så simpelt som verkmästare eller förman, möjligen ingenjör men helst direktör eller administratör.

– Den där attityden stötte jag på i Senegal månaderna efter självständigheten 1960. Jag kom till huvudstaden Dakar med båt från Casablanca och hade inte råd att bo på hotell. Dom två som fanns var svindyra så jag gick in på en verkstad och frågade en mekaniker var man kunde bo. Du kan bo hos mig, sa han.

Några dagar senare hade jag ärende till svenska konsuln i Dakar. Han frågade var jag bodde. I Gueltapé, sa jag. Han stirrade på mig. Jag har aldrig hört talas om att någon bott där ute, sa han. Det bor i alla fall 40 000 där, sa jag.

I Togos huvudstad Lomé åt jag på en liten restaurang där det satt en fet fransyska i kassan. Jag frågade henne hur många som bodde i stan. Vi är bara 300 nu, sa hon. Va, utbrast jag innan jag fattat. Hon glodde misstänksamt på mig.

– Portugiserna i Angola var inte illa sedda trots många års väpnad kamp mot det vita kolonialväldet. När befrielse rörelsen segrat stannade många portugiser kvar. Några satt t.o.m. i regeringen.

Därmed inte sagt att portugiserna varit humanare än andra kolonialister. Bara några år före kolonialarméns uttåg såldes svarta i praktiken som slavar till plantagerna.

Tidigare var det naturligtvis värre. Det finns ett Slavarnas torg i Luanda och ett Slavarnas hus som nu är museum. Flockar av slavar tjuvdrades som djur vid pålar med rem om halsen och bakbundna händer. Dom granskades av hugade spekulanter och såldes sedan på auktion till högstbjudande.

Jag gick och tittade på museet vid mitt första besök i Luanda. Då var jag där för att få en uppfattning om hur det var att jobba i det tropiska Angola. All-Italia hade en bra flygförbindelse dit ner en gång i veckan från Paris. Resan tog nio timmar. Då fick man flyga till Paris kvällen före och övernatta. Det fanns också flyg från Lissabon.

När vi fått jobbet reste fem man ner i första omgången. Vi hade fått löfte om inkvartering av europeisk standard men därav fanns intet. Killarna ringde hem och klagade. Dom hade inte ens ett skithus utan fick smyga in i buskarna och huka sig.

Transportministeriet i Luanda var byggherre. Vi skickade ett telex dit att vi skulle ta hem montörerna om inte utlovat logi ordnades. Ministeriet svarade omgående och frågade om vi kunde hjälpa till att skaffa husvagnar. Vi återkommer så fort vi fått en offert, svarade vi.

Jag har för mig att det var Kabi vi vände oss till. Vi meddelade priset fritt Göteborg och fick svaret direkt att ministeriet accepterade. Allt skedde slag i slag och vi skeppade iväg 16 stora boggievagnar för vi skulle ha 15 man därnere som mest och en vagn behövdes som reserv och förråd.

Vi skickade också med ett par luftkonditioneringsaggregat extra, reservhjul osv. Det blir förbannat dyrt om man måste skicka saker efteråt med flyg. En gång blev en I14-balk bortglömd i en sändning och flygfrakten Göteborg–Luanda kostade skjortan.

Det fanns ingenstans att gå och äta med undantag för ett hotell där väntetiden i allmänhet var ett par timmar, så vi blev tvungna att ordna egen mathållning. Vi anställde en angolansk kock och inredde en kökscontainer och en kylcontainer i Fjärås att skeppas iväg till Luanda.

Vattnet där är inte hälsosamt så vi tillverkade ett vattenverk också av rostfria kärl. Efter kokning och kondensering tillsattes mineraltabletter. Vattnet blev både gott och hälsosamt. Varje montör kolkade i sig fem–sex liter dagligen i hettan. Drack man för lite fick man dundrande huvudvärk.

Kocken handlade matvaror på marknaden. Rotfrukter såldes på ett torg, kött på ett annat. Fisk fanns i mängder, färsk och fin. Samt läckra krabbor och kräftor med väldigt långa ben. Bläckfisk var stapelföda.

Potatis fanns inte, den fick vi från Danmark tillsammans med en rad andra matvaror som gick med kylbåtar. Och öl och sprit. Det lokala ölet smakade bra men tog slut då och då.

Volvos folk tipsade om den danska cateringfirman som försåg oss. Vi hade ofta nytta av Volvos erfarenheter från jobb i fattiga länder, erfarenheter dom beredvilligt lät oss ta del av. Kubanerna i Angola var också hjälpsamma och hyggliga.

Vi försökte få fram så mycket kunskap som möjligt om angolanska förhållanden före montörernas avresa. Förutom Volvo var FN-föreningen i Stockholm till god hjälp.

Ett par av killarna hade lätt för språk och gick på portugisisk intensivkurs i Mölndal. Jag var där själv och försökte men det var bortkastat för min del. Efter en tid i Luanda talade dom där två bra portugisiska.

Trots hettan måste killarna jobba i rätt tjocka overaller och skor. Vi svetsade och skar och man kan inte vara halvnaken när det stänker gnistor och flytande metall. Läger man takplåtar måste kroppen skyddas från att bli sönderbränd av solen. Killarna spolade overallen med vatten då och då, det hjälpte.

– Vad gjorde dom på fritiden?

– Slöade och drack öl. Såg på tv eller gick på dans. Det var praktiskt taget kolmörkt i danslokalerna och dom dansande var svarta så allting blev närmast kolsvart. Montörerna var brunbrända men lyste ändå som potatisgroddar i lokalen.

Sydatlanten bjuder på fina badstränder nära Luanda. Där gick det att bli bekant med tjejer, men det fanns inga restauranger att bjuda med någon till. Många svarta brudar var kontorister

på inhemska företag eller utländska firmor. I ministerierna arbetade kvinnliga sekreterare med hög utbildning och avlöning. Dom var svåra att få kontakt med.

Bordeller fanns inte. Hade det funnits skulle jag nog fått höra om det vid mina besök.

Montörerna bjöd på fest ibland. Kocken var med på noterna och stekte en hel gris som han köpt på torget. Han hade f.ö. bra betalt. Kubanerna kom på festen i sällskap med sina angolanska tjejer. Inga kubanskor fanns i Angola vad jag vet. Kubakillarna var i allmänhet lika svarta som angolanerna.

Jag tror våra killar låg bra till bland tjejerna därnere. Dom var främmande och lockande, generösa med gott om pengar. Kubanerna var också främlingar men skilde sig inte lika mycket från befolkningen ifråga om språk och hudfärg och tillgång på kontanter.

Montörerna och kubanerna bytte gärna varor. Det rådde ett gott förhållande mellan vår camp och deras. Vår bestod av husvagnar i ring vid byggplatsen där soldater gick vakt. Byggplåten kunde få fötter annars och bli byggmaterial på annat håll. Nattetid lyste en hög strålkastare upp området.

En i Volvogänget hette Kenneth och var egentligen serviceman för Volvo Penta men avdelningen fungerade inte. Han var hemmastadd i Luanda, talade god engelska och flytande portugisiska och kände folk överallt, bl.a. alla i regeringen och många andra myndigheter.

KBA behövde en fixare som kunde öppna en del dörrar och Kenneth var mannen. Volvo hade inget emot att släppa honom. Deras linje var att bara ha folk två år på samma ställe, sedan blev dom lätt insyltade med lokala affärsmän som ville köpa verktyg och annat.

Jag anställde Kenneth. Han kallades Kenneth Kaunda efter presidenten i grannlandet Zambia. När jag kom på besök kinesade jag hos honom. Han hade en lägenhet. Jag satte en potatis i en hink jord på hans balkong en gång och nästa gång jag kom var hinken full av ätbara knölar. Allting växte fort i värmen.

Kenneth som var dansk gifte sig med en angolanska sedan och stannade i Luanda. Han var av samma läggning som befolkningen och trivdes som fisken i vattnet.

31

Montörerna vi hade i Luanda var starka och friska. Utomordentligt renliga också av allt duschande i värmen. Ändå betalade vi för säkerhets skull en sjuksköterska att hålla ett vakande öga på killarna. Tropiska sjukdomar är inte att leka med.

Hon hette Fatima och var kunnig och bra. Killarna gillade henne. Både hon och hennes man, som hade en affär, hörde hemma i det övre inkomstskiktet i Luanda.

Vi hade också kontakt med en läkare som skulle hjälpa till om det blev nödvändigt. Han var dessutom viceminister i angolanska hälsovårdsministeriet.

Volvos folk hjälpte oss med sjukvårdskontakterna och tipsade också om en sommarstuga vi hyrde för rekreation. Den hade sannolikt ägts av någon portugis som stuckit därifrån när landet blev självständigt.

Stugan låg på en ö i Atlanten. Det tog ungefär en timme att åka dit med en motorbåt i 30 knops fart. Båten lånade vi av Fatimas man. Ön hette Isla.

– Det betyder ö.

– Jaså. Vi sa aldrig annat än Isla. Killarna brukade åka dit fredag kväll och stanna till söndag. Jag kom också dit några gånger. Det var nödvändigt att vila ordentligt för klimatet var mycket krävande.

Ön var verkligen paradisisk. Befolkningen därute levde på frukter och fisk. Vi låg i vattnet och solbadade. På land kunde man inte sola, då blev man uppbränd. Även i vattnet var solen stark.

Volvokillarna hade varnat oss för spottormar som påstods kunna spotta i ögonen på folk. Då blev man blind. Ingen hade sett en sådan orm och det fanns nog ingen heller. Men vi höll ögonen öppna och var vaksamma mot faror.

I kvällningen halstrade vi nyuppdragen fisk, drack öl och njöt av livet. Experter från Sovjetunionen höll till i ett lite större hus en bit från stugan. Dom verkade ha trevliga fester med mat och dryck och sång, fester som ibland pågick hela nätterna. Både experterna och deras fruar var i 50-årsåldern eller äldre. Det blev aldrig av för oss att gå dit och bli bekanta med dom.

Byggtiden för bussterminalen i Luanda beräknades till cirka två och ett halvt år. Vi hade också kontrakt på tillbyggnaden av Volvoverkstan i Huambo och på ett liknande bygge i Cabindaenklaven.

Till Huambo rullade bilarna i konvoj med militäreskort p.g.a. inbördeskriget. Norrut till Cabinda behövdes ingen eskort. Vägen dit var asfalterad men man fick ta det vackert genom byarna där det kryllade av barn och grisar, höns och kor. Hundar också. Det finns mängder av tama hundar i Angola. Vilda hundar är en landsplåga.

Cabinda ligger norr om den mäktiga Kongofloden. Det finns gott om olja där. Zaire har en landkorridor längs floden ut till kusten som man passerar på vägen dit.

Jag åkte ett par gånger med Kenneth Kaunda till Cabinda. Han kände vägen och visste var vi skulle stanna för att kunna se vilda djur av många slag, fåglar inte minst. Och apor.

Landskapet är storslaget. Afrika är en väldig kontinent, tre gånger större än Europa.

En gång följde jag med Volvos representanter i helikopter till Cabinda. Transportministeriet hade både flygplan och helikoptrar till förfogande.

Färden blev en berg- och dalbana. Helikoptern dök ibland mot trädkronorna så man fick hjärtat i halsgropen. Piloterna tyckte uppenbart att det var hemskt kul. Jag kan tänka mig att metoden var effektiv i strid.

– Märktes något av det pågående kriget i huvudstaden?

– På gatorna såg man f.d. soldater utan fötter. Att tillverka proteser i tillräcklig omfattning var ett av landets stora problem.

Nere i söder vid gränsen mot Namibia ockuperade sydafrikanska armén en del av Angola. Deras legoknektar högg fötterna av tillfångatagna angolaner, såg till att dom inte förblödde och lät dom krypa iväg, odugliga som krigare i fortsättningen. Landminor gjorde väl sitt till också.

Det fanns gott om föräldralösa barn från krigszonen på en rad barnhem i Luanda. Fatima hade en del med barnhemmen att göra och en kväll när vi pratades vid föddes idén att göra en insamling i Kungsbackatrakten till dessa barn.

Jag förde saken på tal när jag kom hem till kontoret i Fjärås. Märia och Vivianne blev eld och lågor för idén. Nästa gång jag kom till Luanda pratade jag med vice transportministern om saken och gjorde upp med honom att deras linjefartyg skulle ordna frakten utan kostnad.

Tidningen Nordhalland som kom ut två gånger i veckan hade ett foto på kontorstjejerna och en text som uppmanade folk att ringa och skänka barnkläder, leksaker och cyklar. Gensvaret blev på gränsen till vad vi orkade med.

Kubikmeter med kläder och annat vällde in. Vi sorterade allt i kartonger och köpte en 20 fots container för 10-12 000 kr och stuvade den full. Men den förslog inte långt. Det kom mer hela tiden.

En del kläder var fuktiga och fick hängas på tork för att inte mögla och en del var rena skiten, paltor vi måste slänga. Vi köpte också en laddning kläder billigt för insamlade medel. Under en period gick all fritid åt till insamlingen. Det blev fyra containrar sammanlagt.

Fatima tog hand om distributionen till barnhemmen och Kenneth var med förstås, bl.a. på tidningsbilderna. Han ville gärna synas. Texten berättade om KBA:s insats för barnhemsbarnen.

– Reagerade någon surt för att det handlade om välgörenhet?

– Nej för tusan, jag hade ju diskuterat igenom projektet mycket noga med myndigheterna för att undgå missförstånd.

Vi fick tackbrev från vice transportministern, en man som hann med allt, stort som smått. Ibland kom han till vår camp i Luanda, tog ett glas, pratade lite och for iväg till något annat ställe tio minuter senare.

När dom nya midjebussarna togs i bruk ställde han sig på busstorget med en megafon och lärde folk hur dom skulle användas för att inte bli förstörda. Oförtröttligt stod han där och ropade dag efter dag.

Det hade effekt. Folk lyssnade och lydde. Trängseln var förfärlig. Utan uppmaningar och tillrättavisningar hade nog rutorna tryckts ut precis som i dom gamla nedslitna bussarna. Anslag med text hade inte hjälpt. Många kunde inte ens tala portugisiska, mycket mindre läsa språket. Afrikanska skriftspråk finns inte i Angola.

Inför invigningen av bussterminalen diskuterade vi hur vi skulle kunna bidra till festen. Vi beslutade att skicka ner 10 000 ballonger. Bussterminalen i Luanda, stod det med portugisisk text på dom. Vi tryckte motsvarande mängd vykort med bild av terminalen och text om KBA, Volvo och byggherren.

Fatima sörjde för att barnhemmen fick sin beskärda del av kort och ballonger.

Transportministeriet fick några tusen kort som sedan skickades över hela världen. Reklamen kostade oss en del men det var väl använda pengar.

Terminalen invigdes av landets president. Det var en stor dag i Luanda. Jag var inte där men killarna berättade att ballongerna syntes överallt.

Montörerna hade jobbat hårt med bygget, i allmänhet från sex på morgonen när det blev ljusst till sex på kvällen då mörkret föll, minus någon timme för raster. Natten kom tvärt, skymningen varade högst tio minuter.

När solen försvann kom regnet. Körde man bil blev man tvungen att stanna, så våldsamt var det. Man såg ingenting. Skyfallet upphörde efter en kvart.

– I Conakry i Guinea var jag med om ett liknande fenomen. Jag besökte en östtysk som bodde ovanpå i ett gammalt hus. Det var i solnedgången.

Han kastade en blick på klockan, for plötsligt upp ur stolen och började stänga fönsterluckorna i rasande fart. Det var min första kväll i Guinea och jag trodde han hade fått spader. Två minuter senare kom kvällsvinden. Hela huset skakade och knakade.

En stund senare var allting tyst och stilla och jag traskade hemåt till lagerlokalen där jag fick bo gratis i sällskap med kackerlackorna. Skjulet ägdes av en libanesisk köpman som hamnat där under den franska kolonialtiden. Libanon var ju fransk koloni precis som Guinea.

Hur var det i Luanda förresten, fanns det mycket slum där?

– I utkanterna låg områden med hyddor, den traditionella afrikanska bostaden. Där, strax söder om ekvatorn, är dom kanske inte sämre att bo i än betongkåkar och tegelhus, tvärtom möjligen. Stan lär vara ungefär lika stor som Göteborg, men det är nog ingen som vet riktigt hur många invånarna är.

– Blev någon av er allvarligt sjuk därnere?

– Bara jag själv en gång. Jag hade varit ute på ön och blivit god vän med en svart man som tydligen bott där varenda dag i sitt liv. I Luanda hade han aldrig varit. Jag gav honom en skyddshjälm och den hade han på medan vi vandrade omkring. Vi åt olika frukter som han plockade. Pratas vid kunde vi inte.

Söndag eftermiddag åkte vi hem. Det blåste friskt. I Luanda drog vi som vanligt upp båten på en vagn. Jag stod bakom i det skitiga vattnet i hamnen och höll emot. Det var kraftig pålandsvind.

Båten kördes sedan på en kärra efter bilen och ställdes på bakgården där Fatimas man hade affär. Jag gick barfota i en massa hönsskit på gården trots att jag hade sprickor i skinnet av fotsvamp.

På kvällen kände jag mig alldeles slut. Kroppen var ganska röd så vi gissade att jag fått för mycket sol. Nästa dag kände jag mig fullkomligt groggy och höll på att svimma.

Alp-Olle och Selsvik tog det på allvar och hämtade Fatima som gav mig tabletter och ringde läkaren. Volvokillarna och dom andra tyckte att jag skulle ta ett ambulansplan hem. Kostnaden täcktes av våra försäkringar. Men sådana plan går ganska långsamt.

Jag hade mycket hög feber. Innan jag slocknade uppfattade jag några ord på engelska av läkaren. Jag svarar för honom om han stannar här, sa han, men törs inte garantera att han klarar sig om han ska flygas hem.

Efteråt fick jag reda på att dom röjt ur ett rum Volvo hade och bytt ut fönstret mot ett kraftigt aggregat för luftkonditionering. Dom sa att jag kylades ner till 34 grader.

Jag låg medvetslös i tre dygn, väcktes sedan och minns bara att det var fruktansvärt kallt. Strax efter blev jag flyttad till volvokillarnas matsal. Läkaren sa att faran var över och att jag skulle gå till ett sjukhus och bli undersökt så fort jag kom hem.

Redan dagen därpå följde jag med till ett oljeraffineri och tittade på ett holländskt containerhus som stod där. Jag ville veta om det kunde vara något för oss framöver. Vi blev bjudna på öl och smörgås. Jag kände mig trött och darrig men frisk och tog första flyg hem.

I Göteborg for jag direkt till Sahlgrenska sjukhuset. Beskedet löd på salmonella. Jag fick reda på vad läkaren i Luanda sagt, att en del frukter var infekterade av en sorts maskar som kallades ålar och var osynliga utan förstöringsglas. Maskarna spred salmonella.

Jag tänkte på att jag gått barfota i hönsskiten och undrade om man kunde få salmonella den vägen. Men dom tunna maskarna var nog förklaringen.

I ett hett klimat händer det lätt att man plötsligt drabbas av våldsam diarré. Det har jag fått erfara några gånger. Jag brukade ha med mig ett antal extra kalsingar att förbruka och slänga bort i värsta fall.

Jag hade inte tid att bli sjukskriven utan jobbade som vanligt och åt tabletterna jag fått. Dessutom hade jag en flaska desinficeringsvätska med mig med order att alltid vaska muggen noggrant efter mig.

Vi räknade just då på ett verkstadsbygge åt Scania Vabis i Luanda som jag fått nys om genom Kenneth Kaunda och transportministeriet därnere. Jag tog tåget till Södertälje och förhandlade. Scantias representanter insåg värdet av våra erfarenheter på platsen men ville pressa priset.

Jag sa att vi gärna ville ha jobbet men inte kunde sänka mer, då skulle vi inte klara av det. Totalbygge i Sundsvall prutade sitt anbud, fick jobbet och gjorde konkurs. En av cheferna tog över, nybildade firman och omförhandlade anbudet med Scania. Det blev nog dyrare än om vi hade fått det.

32

Sedan vi skaffat oss afrikanska erfarenheter blev det dags för asiatiska, närmare bestämt i Bai Bang. Projektet där drevs av folk som tagit tjänstledigt från Södra Skogsägarna. Flera av dom visste sedan tidigare vad KBA gick för.

Vi hade gjort olika jobb åt Södra, bl.a. på pappersbruket i Värö. Några med ledande funktioner i Bai Bang kom därifrån. Advokaten Erik Syll blev chef. Vad jag vet skickades han dit för att räta upp organisationen och han lyckades få bättre ordning på projektet.

Syll hade varit ordförande i Södra Skogsägarna och jag var bekant med honom. KBA fick småningom kontrakt på att håll 50 man i Bai Bang. Efter utbildning i Sverige inför Vietnamresan skickades några i taget iväg efterhand som dom behövdes. Endast ytterst kompetenta montörer kom ifråga.

Kraven som ställdes var stränga. Det dög inte att skicka killar till andra sidan jordklotet om det fanns minsta risk för att vederbörande inte klarade påfrestningarna.

Läkaren som undersökte dom viskade i örat på en av KBA:s tjänstemän att en kille hade spritproblem. Det syntes inte på honom och ingen hade annat något. Han uppfyllde alla andra krav.

Det var en delikat affär. Vi kunde inte avslöja det vi fått reda på, för då hade vi samtidigt avslöjat doktorn som brutit mot läkarsekretessen. Killen ville förstås gärna resa men vi förhalade och förklarade att han absolut behövdes hemma i verkstan.

– När började ni skicka montörer till pappersbruksbygget därborta?

– 1980 tror jag det var.

– Hur många?

– 20-25 man. Vi skickade ingen maskinell utrustning, allt som behövdes fanns redan där. I själva verket handlade det om utlåning av folk, dvs grå arbetskraft eller illegal arbetsförmedling vilket enligt lag är förbjudet. Men det blev ju inget bråk om saken eftersom Sida och staten stod för det. Inlåning av kunnigt folk var för övrigt det enda förnuftiga sättet att sköta saken på. Om varje inblandat företag hade skickat egen utrustning hade det blivit mycket dyrare. Enligt överenskommelsen vi hade med Sida skulle jag åkt till Bai Bang för att få en överblick men det hann jag aldrig med. Men killarna rapporterade förstås, bl.a. om att klimatet var ganska påfrestande.

– Det kan jag intyga. Jag var i Nord-Vietnam i maj 1962 och åkte bl.a. omkring i Röda flodens delta som är ett enda stort vattenland. På grund av hettan och den höga luftfuktigheten kändes kroppen klibbig, som om man var insmord med ett lager sirap.

Deltat var känt för att ha det värsta klimatet i hela det f.d. franska kolonialväldet. I höglandet där Bai Bang ligger är det väl något svalare.

– Killarna led inte bara av hettan utan också av isoleringen. Dom jobbade hårt och for till Bangkok på sin ledighet. Det var förbjudet att träffa vietnamesiskor. Dom amerikanska soldaternas framfart bland kvinnorna i söder fanns i färskt minne.

Utflykterna till Thailand var inte ruinerande. Killarna tjänade bra i Bai Bang. Jag har för mig att snittet låg på drygt 30 kr i timmen och det var högt då.

– Hur mycket tjänade KBA på varje montör?

– Lika mycket ungefär, c:a 30 kr i timmen. Då ska man komma ihåg att våra killar verkligen var specialister, inte bara i allmänhet utan på både massafabriker och pappersbruk. Det hade tagit oss många år att skaffa den renommé vi hade. Många slogs om jobben i Bai Bang. KBA kom ifråga för att cheferna därborta visste vad våra montörer kunde.

– KBA hade alltså folk i Angola och Vietnam. Vad höll ni på med i Sverige?

– Vi gjorde monteringsjobb som förut men det nya var ett jordvärmeprojekt. KBA behövde flera strängar på sin lyra, ansåg vi.

Det började med att jag var på semester i Israel i mitten av 70-talet. Jag hade läst om deras vattentankar och tunnor på taken som värmdes av solen. Nyfiken som jag är klättrade jag upp på taket där jag bodde och tittade på behållaren som försåg hotellduscharna och köket med varmvatten.

När jag kom hem började vi prova solvärmeanläggningar vid verkstan. Kärnkraften ifrågasattes och vi inbillade oss att alternativa energikällor stod på dagordningen. Vi ville bredda vår verksamhet, pröva nya vägar och inte enbart syssla med monteringar.

En norrman vi fick tag i var lite uppfinnare och hade ritat en värmepump. Eftersom vi inte visste mycket om sådana köpte vi hans konstruktion och gjorde därmed en inbrytning på detta relativt nya område.

Vi trodde pumpen var färdigutvecklad och tillverkade några stycken. Norrmannen var med som konsult. Pumpen visade sig vara mycket mera invecklad än vi hade föreställt oss. Ett helt år arbetade vi intensivt med att skapa förbättrade versioner av den.

Det kostade en massa pengar. I en värmepump finns en hel del komponenter och alla är dyra när man bara ska ha en av varje. Vi byggde provbänkar till dom alternativa modeller vi höll på med och grävde ner slangar i marken för vattnet att cirkulera i och värmas upp av jorden.

Konsulten förstod sig också på att ta ordentligt betalt för sina tjänster.

Kompressor kunde vi inte tillverka så vi köpte några av skilda fabriker för att se vilka som passade bäst. Olika mätinstrument köpte vi också. Vi gjorde många förändringar innan vi fick fram en riktigt dimensionerad pump med bästa möjliga proportioner. Allting kostade.

Sivert Åsberg var drivande när det gällde att ta reda på verkningsgrad osv. Han var noggrann som en revisor och satt kvar långt in på nätterna och kontrollerade pumpar vi hade i provbänkarna. Till slut fick han hjärtinfarkt av allt arbete och av trassel i äktenskapet som ledde till skilsmässa.

Det är tidsödande att testa värmepumpar. Provar man slitaget på en madrass exempelvis kan man öka tempot och minska på tiden det tar, men det går ju inte med en värmepump.

Vi belastade förstås pumparna så hårt som möjligt och anställde en särskild montör med erfarenhet från ett värmepumpsföretag. Målet var att få fram en slitstark produkt som vi kunde sälja med gott samvete.

Den skulle hålla lika länge som en värmepanna, dvs minst 15 år och helst dubbelt så lång tid. Rostfria vattentankar för lagring av värme tog vi också fram.

Som alternativ till slangar i slingor på frostfritt djup för att absorbera jordvärme utvecklade vi betongpålar med rör inuti. Flera sådana kunde slås ner bredvid varann och kopplas ihop. Vi tänkte oss också att metoden skulle gå att använda vid pålning av grunder och så att säga ge jordvärme på köpet.

I början uppfattades värmepumpar nästan som ett slags trolleritrick. Många hade svårt att tro på dom. Ytterst få kände till att man kan komprimera freongaser till 120-125 graders värme.

Vi började sälja en och annan värmepump till villaägare i närheten. Att värmepumpar hade framtiden för sig tvivlade vi inte ett ögonblick på. Staten gav signaler om fördelaktiga villkor vid installation av alternativa värmesystem.

Signalerna visade sig vara rent bedrägeri. Fälldin nådde som bekant inte upp till sina stora ord. Han satt hellre kvar och lät kärnkraften byggas ut. Elpriset hölls så lågt att folk lockades att satsa på direktverkande eluppvärmning istället för solfångare, värmepumpar och liknande.

En sådan utveckling var vi ur stånd att förutse. Vi stretade som arbetsmyror med vårt pumpprojekt. Första året kostade det oss en miljon.

Då var det bevisat att pumpen gick att sälja och gav vinst. Men vi kunde inte själva tillverka den i större skala eftersom fabrikationen skulle inkräkta för mycket på vår övriga verksamhet. Därför började vi undersöka andra möjligheter.

33

Den 7 februari 1979 ringde polisen i Kungsbacka till KBA och ville prata med mig. Jag var i Angola sedan ett par veckor och skulle jobba där lika länge till. Janne var i London för diskussioner med företaget som levererade transportörerna vi monterade på Volvo Torslanda.

Sivert tog bilen och åkte till polishuset i Kungsbacka för att få reda på vad det handlade om. Länsåklagaren Brynolf Wendt satt bland poliserna. Han frågade var jag befann mig. Sivert sa att jag var i Angola. Efter ytterligare några frågor anhölls Sivert.

Han och Olga hade flyttat isär vid den tidpunkten. Olga bodde i deras sommarstuga. Där kunde inte sonen bo, den låg för långt från skolan. Han bodde hos Sivert i lägenheten.

Största problemet för Sivert var hur han skulle få kontakt med sonen. Han nekades att låna telefon. Efter mycket krusande och vädjande fick han i nåder lov av åklagaren att ringa ett kort samtal till Olga. Sedan kördes han till polishuset i Halmstad och låstes in.

Dagen därpå blev han häktad. Janne och jag anhölls i vår frånvaro. Wendt höll presskonferens och sa att vi var misstänkta för skattefiffel i miljonklassen. Sivert förklarade efteråt att han blev våldsamt upprörd över att han inte fick vara med och framföra sin syn på anklagelserna.

– Man kunde väl också begära att journalisterna skulle kräva att Sivert fick komma till tals? Han fanns ju i huset.

– Dom ville väl inte förstöra en god historia. Journalister är alltför ofta maktens papegojor.

– Ja inte är dom på allmänhetens sida annat än när det passar. Självt har ju Wendt sagt senare att han anade ugglor i mossen överallt och såg skattesmitare i varenda buske.

– Hur fick du reda på vad som hänt?

– Olga ringde till KBA:s kontor och talade om att Sivert blivit inburad. Märia ringde till Kenneth i Luanda som satt i ett lånat kontorsrum på transportministeriet. Jag var där när

samtalet kom och trodde först att hela historien var ett skämt. Märia tog mig ur den villfarelsen.

Jag var orolig för Siverts hälsa. Han var fortfarande svag efter hjärtinfarkten ett halvår tidigare. Vi kom överens om att advokaten som tillsatts skulle ringa mig. Han hette Björnberg och jag bad honom rådgöra med Sivert om min hemresa. Kom jag hem skulle Sivert antagligen släppas. Han satt som någon sorts gisslan i mitt ställe.

Sivert var starkare än jag trodde och höll ut. Björnberg ringde mest varenda dag och sa att Sivert tyckte jag skulle stanna och bli klar med jobbet. Man kan inte påstå att jag kände någon arbetsglädje under dom två veckor det tog. Händelserna hemma malde oavbrutet i skallen.

Jag kom hem en torsdagskväll. Fredag morgon klockan åtta klev jag in på polishuset i Halmstad. Vad fan, är du här, är inte du i Angola, sa poliserna när jag presenterat mig. Kommissarierna som hade hand om mitt fall hade inte kommit än.

Dom kom snart och jag fördes upp till förhörslokalen. Bägge var i min egen ålder eller något yngre. Ett halvår tidigare hade jag fyllt 53. Jag vädjade genast till dom att släppa Sivert och sa att jag var så jävla trött att dom gärna fick behålla mig.

Vi behåller er nog båda två, sa dom i stöddig ton. Förhöret höll på hela förmiddagen. Jag hade ingen svårighet att svara på frågorna. Vi hade ingenting att dölja i KBA. Vid lunchdags frågade jag var dom åt och tyckte vi kunde äta tillsammans. Vi ska se till att du får mat, svarade dom.

En polis jag inte sett förut kom och sa att jag skulle följa med. Vi åkte ner i källaren och där blev jag inlåst i en cell. Svängrem, fickkniv och plånbok tog polisen hand om. Jag hade kommit dit frivilligt och tyckte det var en märklig behandling. Inte kunde jag vinna något på att springa och gömma mig om det var det dom trodde.

Jag fick käk och sedan fortsatte förhöret. Merparten bandades. Taktiken dom använde gick ut på att den ene var snäll och den andre en buffel. Den snälle gav sken av att stå på min sida och tro på mig medan den andre inte trodde ett dyft på det jag sa.

Emellanåt turades dom om att förhöra. Oftast var det buffeln som lämnade rummet. Det är lika bra du erkänner så får du åka härifrån med detsamma, sa den hyggelige. Det är ju nästan inga straff på sådana där brott, upplyste han vänligt.

Han upprepade att jag borde erkänna. Dina kompisar har lagt alla kort på bordet och sagt precis som det är, sa han. Jag har inget att dölja eller ändra, svarade jag för jag var övertygad om att Sivert och Janne gett klara svar på frågorna.

Janne hade förhörts några timmar när han kom hem från London och sedan släppts. Jag hade inte hunnit prata nämnvärt med honom innan jag åkte till polisen i Halmstad.

Vid halvfemtiden sa kommissarierna att dom skulle ringa till Wendt och fråga om jag fick åka hem. Det kanske var spel det också. Jag kan tänka mig att dom bara gick ut och rökte.

Den ene kom och sa att jag var fri och att Sivert Åsberg släppts ur häktet i Göteborg klockan tre. Jag visste inte att Sivert hade flyttats dit. Men det var en stor lättnad att han kom ut. Jag åkte hem i lugn och ro och tyckte det var skönt att vara i Lindome igen efter en månad söder om ekvatorn.

Långt senare kallades jag till ett kompletterande förhör hos polisen i Kungsbacka. Det tog en timme. Sedan hörde jag inget mer från polismakten. Inte Janne och Sivert heller. Sivert sa att han knappast förhörts alls under häktningstiden. Han hade bara suttit och haft långtråkigt.

– Så reportern Per Nygren visste inte vad han talade om när han skrev i Gefle Dagblad (14.9.81) apropå värmepumpsfabriken ni byggt i Sandviken, att du delade din tid mellan polisförhör och förhandlingar med myndigheterna i Gävleborg?

– Den där Nygren är ju inte precis något sanningsvittne. Han tillhör förresten gruppen grävande journalister som det fattades 100 000 kr för i kassan härom året.

– Vad ansåg du om Wendts agerande?

– Ärligt talat så trodde jag till en början att allt var ett misstag som snart skulle rättas till. Wendt borde ju fatta att Sivert, Janne och jag talade sanning eftersom våra uppgifter stämde överens. Man kan aldrig repetera ett ljugande så att tre olika individers uppgifter stämmer. Det var ju lassvis med siffror det handlade om.

I en del detaljer skilde vi oss naturligtvis åt men till den övervägande delen stämde våra redogörelser.

Själv träffade jag inte Wendt, han intresserade sig aldrig för mig. Men han fanns och använde sin makt mot oss. Så fort han såg en journalist gjorde han uttalanden. Det började gå upp för mig att han hade politiska ambitioner och agerade springpojke åt sossarna och regeringen.

Den socialdemokratiska ledningen har alltid gått dom storas ärenden och gynnat storföretagen på småföretagarnas bekostnad. Deras industripolitik är egentligen obegriplig. Småföretagen sysselsätter ju många fler. Men socialdemokratiska ministrar tänker likadant som direktörer i stora monopolföretag gör.

Då, i februari 1979, hade regeringen Palmes kommission mot ekonomisk brottslighet funnits till ett par år i all sin glans. Jag tror att den först och främst hade en ideologisk funktion. Den skulle ge sken av att regeringen stod på småfolkets sida mot skojarerna. Avsikten var att stärka det socialdemokratiska partiet och Wendt var en ideologisk kampanjbroder.

Han tänkte sig nog inte att gå i pension som regionåklagare i Göteborg. Ambitionen var säkert större än så. Flera än jag antog att han siktade på att bli justitieminister.

Bakgrunden till razzian mot KBA var att länsrevisor Nilsson i Halmstad året innan gått igenom papperen i firma Ånäs Montage, en underentreprenör till oss. Ånäs hade ingen hållbar förklaring till att dom underlåtit att deklarerera och skatta för c:a 600 000 kr av den dryga miljon KBA betalat firman för utfört arbete 1976 och 1977.

För att om möjligt rädda sitt eget skinn påstod ägaren att KBA utställt luftfakturer som han tvingats kvittera för att få behålla underentreprenaden. Han gjorde gällande att han lämnat en bunt blanka papper påtryckta med firmamärket Ånäs Montage till oss att skriva hans fakturer på. Wendt ansåg tydligen dessa slingrande förklaringar trovärdiga.

Anklagelserna gick ut på att KBA:s ägare, dvs Sivert, Janne och jag, skulle ha skott oss och tagit ut ungefär 200 000 kr var i svarta löner. Genom kontroll av otaliga tidlistor som montörerna skickat in till kontoret misstänktes några av dom också för att ha fått ut en del av sin lön svart.

Tidlistorna stämde inte alltid exakt med tidpunkten för löneutbetalningarna, men det berodde på att killarna jobbade in kanske en vecka eller två när dom låg vid något kraftverk långt ute i ödemarken. Det var etablerad praxis sedan länge i branschen för att dom skulle kunna vara hemma hos sina anhöriga ibland.

– Vad gjorde du för motdrag när det stod i tidningarna att ni var misstänkta skattesvindlare.

– Den 27 februari skrev jag ett brev till våra uppdragsgivare och redogjorde för vad som hänt. Volvo, Ringhals, Värö Bruk och Nyby Bruk m.fl. svarade att dom inte var några domare och

inte ville ha någon ändring i samarbetet med KBA. Men det var givetvis irriterande att civilklädda poliser snokade i deras pärmar efter bevis mot oss.

Jag kan inte påminna mig att någon hoppade av och bröt något kontrakt. Dom var tvärtom mycket angelägna om att våra montörer skulle fortsätta då deras yrkesskicklighet och noggrannhet var välkänd.

På Volvo Torslanda t.ex., där det finns gott om olja och färg och andra brandfarliga ämnen, hade våra killar aldrig något brandtillbud vilket cheferna där givetvis uppskattade. Det är ju inga dumskallar som sitter och styr industrins tillverkningsprocesser.

Vi fick däremot svårigheter med inköp av material. Våra leverantörer blev misstänksamma och krävde garantier för betalningen. Inte så förstått att vi klipptes av direkt, för vi var trots allt gamla kunder. Dom tog kontakt med oss och diskuterade situationen.

I vanliga fall hade vi fri leveransmånad plus 30 dagars kredit. Vi brukade beställa allt vi behövde i början av månaden och hade alltså nästan två månaders kredit vilket var normalt.

KBA förbrukade mycket material och det var svårt för oss att få loss tillräckligt med pengar när leverantörerna ville ha betalt direkt. Själva fick vi inte full betalning förrän jobben var färdiga och ibland fick vi vänta flera månader ytterligare.

Det fanns förstås en del som ville vara domare. Till och med en firma som Bröderna Edstrand, där vi köpte allt stål och all plåt, vägrade plötsligt att leverera på kredit.

Föreningsbanken i Kungsbacka uppträdde korrekt men kunde ju inte låna oss hur mycket som helst. Utvägen blev att vi fick förhandla med våra kunder om förskott, något vi aldrig behövt tidigare. Volvo m.fl. ställde upp och hjälpte oss att klara likviditeten. Men ekonomin ingav oss efterhand mer och mer bekymmer.

– Hur reagerade dom anställda?

– Den ende som slutade var fackföreningens ordförande Börje Persson, som förresten var moderat. Han hade pratat så mycket skit om KBA under polisförhören att han blev utfrusen av dom andra.

– Han var ju hustomte, hur kom det sig att han blev fackordförande?

– Kanske för att han pratade mest av alla. Dessutom fanns han i Fjärås hela tiden.

Det var faktiskt jag som tog initiativet till fackföreningen. Vi hade blivit så många att det inte längre gick att hålla på och förhandla med var och en om lönehöjningar och annat, det blev för mycket spring.

Finns det en fackförening så utser den förhandlare som representerar samtliga. Jag ringde Metalls ombudsman i Kungsbacka och han kom till verkstan och bildade föreningen. Samtliga var redan fackligt anslutna, det var som sagt ett villkor för att få jobb hos oss.

Vid förhandlingar tvingades Persson ideligen jama med av brist på tekniska kunskaper. Han satt vid bordet och sa bara ja ja. Den andre förhandlaren hette Arvidsson och var skicklig både som yrkesman och förhandlare.

KBA drabbades hårt av skatterazzian men inte lika hårt som vi tre ägare. Många människor jag kände slutade hälsa, sådana som jag normalt träffade på Kungsbacka torg och i affärerna.

Även familjen drabbades. Vi umgicks med åtskilliga familjer men nu var det inte många som ringde och ännu färre som bjöd hem oss. Några av dom jag räknat som mina verkliga vänner försvann också. Till slut kunde jag räkna dom på mina nio återstående fingrar.

Själv blev jag inte skygg, i alla fall inte i början. Jag pratade gärna om razzian, säker som jag var på att ha rätt. Men massmedias makt över sinnena var större än jag anade. Folk undvek mig, ville inte lyssna på det jag hade att säga.

Somliga släktingar drog sig undan t.o.m. En gång åkte jag med färjan från Göteborg till Frederikshavn. Då kom en kille som en systerdotter till mig är gift med fram och sa, att hon inte ville hälsa på mig för att jag var en skatteskojare.

Sådana episoder återupplever jag ibland när jag läser om någon oskyldigt anklagad som blivit frikänd. Man kommer aldrig riktigt över minnen av den sorten.

Hatisk blev jag inte men jag kände stark aversion mot myndigheterna. Jag menar inte polisen utan maktfullkomliga figurer som Wendt, vilka är destruktiva för samhället.

Det smärtsammaste var att Kerstin tog intryck av det tidningarna skrev. Från henne som jag var gift med hade jag verkligen behövt allt stöd jag kunnat få. Att andra blev misstänksamma kunde väl vara begripligt men inte att hon blev det.

– Hyser du trots allt en smula förståelse för att hon reagerade som hon gjorde?

– Jag vet ju att hon på sitt jobb blev utpekad som gift med en skojarare. Hon trodde väl inte blint på Wendt men tyckte ändå att en sådan höjdare inte kunde ha alldeles fel.

I all denna bedrövelse var jag faktiskt glad över att mina föräldrar inte längre var i livet. Pappa dog sommaren 1967 vid 90 års ålder och mamma ett halvår senare. Hon blev 74 år.

Mina söner trodde i alla fall på mig och gav mig stöd. Dom visste hur hårt jag arbetat och hade också själva jobbat i KBA och kände till att företaget aldrig myglat med skatter och socialavgifter. Resemontörer är yrkesarbetare som vet att man minsann blir äldre och behöver sin pension.

När någon blir orättvist behandlad går man ju den människan till mötes och ger hjälp. Kerstin kom istället med stickord om odugliga företagare, oskicklighet osv. Jag gav svar på tal förstås. Hon var mer intresserad av sitt sociala anseende än av mig. Det var som om hon inte ville fatta att jag blivit orättvist behandlad.

Sådant sätter djupa spår i hjärtat och ledde senare till skilsmässa.

34

Sivert tappade sugen efter skatterazzian. I häktet höll han humöret uppe men när han kom ut blev han dyster. Svårigheter tornade upp sig. En stor del av våra papper och pärmar på kontoret hade t.ex. tagits i beslag och det underlättade minsann inte arbetet.

Janne och jag ältade naturligtvis orätten vi drabbats av precis som Sivert. I mörka stunder kände vi oss fullkomligt maktlösa. Men vi trodde att det skulle bli rättegång inom ett år och var övertygade om att vi då skulle bli friade från anklagelserna. Till dess gällde det att arbeta ännu hårdare.

Siverts bedömning var mera pessimistisk. Han blev sjuk och håglös och tyckte det var lika bra att lägga ner företaget. Till slut blev Janne och jag tvungna att avsätta honom som vd.

Vi annonserade efter en ny vd och fick många svar. En stor del höll inte måttet, tyckte vi, så dom fick tillbaks sina betygskopior. Några sökande sparade vi tills vidare.

Själv kunde jag inte vara vd, jag reste för mycket. Vi behövde någon som kunde fatta beslut när jag var utomlands. Janne hade händerna fulla med det tekniska och var inte särskilt bevandrad i det ekonomiska och hade f.ö. inte tid heller.

En dag sa Janne att hans granne Bill Wright nog skulle passa som vd. Vi bjöd in honom och diskuterade en hel dag för att se vad han kunde. Det visade sig att han inte visste någonting om verkstadsbranschen. Han hade varit fastighetsmäklare och gjort en del tvivelaktiga affärer, enligt vad våra efterforskningar visade.

Bill, eller William som han egentligen heter, sa att han kom till Sverige som försäljare av amerikanska böcker på originalspråket samt jukeboxar och enarmade banditer. Hans pappa är amerikan och mamman danska.

Han hävdade att han tidigare varit i Tyskland men blivit utvisad. Jag vet inte om det stämmer för ibland ljög han som en häst travar. På fyllan blev han t.ex. amerikansk soldat i Vietnam.

Fördelen med honom var att han behärskade engelska ordentligt. KBA hade en rad förhandlingar på lut utomlands och jag behövde en bra tolk. Vi ansåg honom inte riktigt rumsren men anställde honom som konsult.

Jag hade haft flera ingående samtal med vice hälsovårdsministern i Angola som samtidigt var vår läkare därnere. Kenneth Kaunda var tolk när ministern presenterade sina idéer om ett hälsocenter. Jag antecknade och ritade skisser.

Centret skulle vara anpassat till den afrikanska verkligheten. Blir någon sjuk följer flera anhöriga med till doktorn. Om han eller hon läggs in på sjukstugan stannar några som sällskap och campar på utsidan, lagar mat osv. Patienterna måste nämligen klara mathållningen själva.

KBA:s specialité var att bygga hus av stål. Vi kunde ingenting om medicinsk utrustning och allt vad därtill hörer men sådana kunskaper går att köpa. Jag var övertygad om att vi skulle kunna leverera kompletta hälsocentra till Angola.

Torsten Lesley ritade enplansbyggnaden när han fått mina skisser. Offerter på medicinsk utrustning var tidsödande att få fram. Det är lite mera komplicerat att utrusta ett sjukhus än en bilverkstad.

Till slut var alla ritningar klara och lassvis med broschyrer beskrev utrustningen. Men svaret från Angola dröjde. Det skulle väl först utformas av en rad instanser kan jag tro.

På en resa Bill och jag gjorde till London i ett annat ärende träffade vi en svart man med familj på hotellet. Han presenterade sig som Zimbabwes hälsovårdsminister. Vi förhöll oss avvaktande först för det fanns afrikaner på besök i Europa som kallade sig ministrar utan att vara det.

När vi pratats vid en stund i baren försvann våra tvivel. Jag berättade för honom om hälsocentret vi projekterat i Angola. Han blev mycket intresserad.

Efter hemkomsten skickade vi utförlig information till honom i Harare eller rättare sagt Salisbury som huvudstaden fortfarande hette då. Efter en skriftväxling per telex inbjöds vi till Zimbabwe. Det var inga dåliga grejer att bli inbjuden av en i regeringen.

Jag tog ut dubbelpass för att eventuellt ta en titt på Sydafrika när vi ändå var i närheten. Man kunde inte komma in där med stämplor från Angola i passet. Det går inte heller att komma in i en del arabländer om man har israeliska stämplor. Så där är det på andra håll i världen också. Därför kan man få ut fyra pass om man behöver.

Vi kom till Zimbabwe och började förhandla strax före pingst. Under helgen hade ingen tid med oss så vi flög till Kapstaden och hälsade på hos Bills bror Karsten. Visum hade vi skaffat i Sverige.

Karsten Wright var gift med en fransyska. Dom hade två barn och två svarta hembiträden. Han hade varit anställd i en dansk trävarufirma och sedan övertagit den. Vi sticker härifrån så

fort jag får loss mina pengar, sa han, det här landet kan explodera när som helst. Dom flyttade senare till USA.

I Kapstaden var det fridfullt, åtminstone där vi höll till. Större delen av besöket tillbringade vi i huset och på Karstens kontor. Vi gjorde bara en biltur genom stan och gick till fots några kvarter i centrum. Det rådde slö helgstämning överallt.

Jag hade en polaroidkamera och plåtade Karsten mellan familjens båda hembiträden. Bägge hade egna barn i s.k. hemländer. Dom fick åka hem och hälsa på ibland och fick även ta ut semester. Karsten sa att dom två svarta tjejerna hade samma rättigheter och skyldigheter som anställda har enligt dansk lag.

På kvällarna skötte dom serveringen men var också med när vi satt och pratade. Rullgardinerna var nerdragna. Apartheidsystemet tillät inte fraternisering mellan svarta och vita. Att ta en drink ihop som vi gjorde var olagligt.

En vit polis bodde i huset bredvid och han var skyldig att ingripa mot varje form av rasfraternisering. Om myndigheterna får se bilderna du tog får jag skaka galler i tre månader, sa Karsten. Vita och svarta fick inte heller sitta bredvid varann i en bil. Men det gick för sig att en satt i framsätet och en i baksätet.

Vi firade pingst i ett Absurdistan. På annandagen återvände vi till Zimbabwe.

Hälsovårdsministern var huvudperson i våra förhandlingar men han hade bara tid med oss då och då. Vi diskuterade mest med hans underordnade som var skickliga tekniker och kunde ställa kniviga frågor om den medicinska och kirurgiska utrustningen.

Jag gjorde klart från början att vi KBA var byggspecialister och inte kunde så mycket om det övriga. Det förstod dom. Men vi hade med oss broschyrer på engelska om varenda pryl så dom kunde orientera sig.

Vi offererade en utrustning som inkluderade röntgen, tandläkaravdelning, steriliseringsugn, kyl, frys och köksutrustning m.m.

Medföljande förråd var avsedda att räcka tre månader från starten. Jag minns inte hur många miljoner ett sådant hälsocenter eller sjukhus skulle kosta. Vi hade förhört oss om garantier från statliga Exportkreditnämnden i Stockholm och fått besked om att projektet kunde komma ifråga. Vi skulle återkomma när vi hade en beställning.

– Hur länge förhandlade ni?

– Vi var i Zimbabwe sammanlagt en månad. Landet hade nyss fått en svart majoritetsregering utan någon erfarenhet av att regera. Byråkratin fungerade trögt, hälften av tiden satt vi och väntade. Dom hade en annan tidsuppfattning och vi var inte i stånd att sätta hårt mot hårt och tvinga dom att passa tider.

En dag fick vi en inbjudan att följa med vice finansministern till hans hemtrakt och valkrets. Han körde regeringsbilen själv. Vi åkte söderut eller åt sydöst från huvudstaden. Först ska vi hämta hövdingen, sa han när vi kom fram.

Hövdingen satte sig i framsätet bredvid ministern. Han hade kostym som vi och var ingen utklädd 1800-talsfigur. Vi hämtade också en kvinnlig läkare som konstigt nog kallades nurse, sjuksköterska. I kommunalhuset visade vi ritningar och ministern presenterade projektet för lokala politiker och tjänstemän.

Efteråt blev det diskussion om lämplig placering. Doktorn representerade den medicinska fackkunskapen.

Vi fortsatte med ett besök på det lokala sjukhuset. Det liknade vårt projekt men var fruktansvärt nedslitet. På utsidan bodde anhöriga till patienterna. När någon dog blev det stora ceremonier inför likfärden till hembyn, fick vi veta.

Hövdingen hade tydligen betydande makt som representant för befolkningen. Överallt där vi stannade stod människor och väntade. Hövdingen hälsade ministern välkommen på varje nytt ställe. Ministern fick applåder, höll tal på sitt stamspråk och fick nya applåder. Det var säkert en triumf för honom att komma hem och ha ett tänkbart nytt sjukhus i bakfickan.

På resan såg vi ett område med väldiga klippblock. Somliga öppningar liknade portar men var inte byggda av människor. Naturkrafterna hade placerat två block stående och ett på tvären som överliggare.

Vi såg också boskapshjordar på resan, tusentals djur som tillhörde vita jordägare, vaktade av svarta cowboys. En del boskapsrancher ägdes av staten, beslagtagna förmodligen.

Jordägare som skjutit oppositionella underlydande hade säkert anledning att sticka när Mugabe kom till makten i Zimbabwe efter gerillakriget och den överväldigande valsegern.

Jag hade ingen aning om att landet hade en så omfattande köttproduktion. På restaurangerna fick man stora saftiga biffar, rikligt med grönsaker och lite potatis, allt väl tillagat. Mitt intryck var att det mesta fungerade i Zimbabwe. Befolkningen såg välmående ut jämfört med det krigshärjade Angola.

Service på hotellet t.ex. var perfekt. Våra skjortor och underkläder låg i prydliga högar, tvättade och nystrukna, när vi återvände om kvällarna. Prisnivån var låg för oss svenskar.

Min önskan att få se Victoriasjön och vattenfallen blev aldrig infriad. Förhandlingarna drog ut på tiden. Vi hade åtminstone hunnit presentera sjukhusprojektet ordentligt innan det blev dags att flyga norrut över två kontinenter.

35

Parallellt med sjukhusprojekten i Angola och Zimbabwe undersökte vi möjligheterna att bygga en fabrik någonstans för jordvärmepumpar. Det verkade mest lovande på Nord-Island. Vi flög direkt dit från Zimbabwe.

Förhandlingarna där hade vi påbörjat tidigare. Nord-Islands myndigheter var på hugget och inbjöd företaget att etablera sig. Startbidrag och befrielse från skatt i början och låga skatter i fortsättningen var lockbetet.

Det började med att vi kände en amerikansk affärsman i London som hade en del försänkningar i Nord-Island. Han hette Ty Snuffer och kontaktade två irländska affärsvänner i Belfast som flög till London för att diskutera värmepumpar med mig och Bill.

Island och England lämpar sig bra för jordvärmepumpar. Grundvattennivån är hög och det blir ingen tjäle i marken på vintern. Slangarna för det cirkulerande vattnet som tar upp jordvärme behöver inte grävas ner lika djupt som i Sverige. Ännu bättre är det när dom kan placeras i vatten vilket ofta går däröver.

I likhet med många andra hade dom båda irländska affärsmännen svårt att tro på underverket värmepumpar. Men en av dom var tekniskt kunnig. Han fattade snabbt principen och snart var båda entusiastiska.

Varken vi eller dom hade pengar till ett fabriksbygge. Därför tog dom kontakt med folk i Nord-Islands delstatsregering och planerade idén om att bygga en fabrik där för jordvärmepumpar. Dokumentationen på engelska om pumparna som vi skickat hade kostat oss en hel del pengar men det var en nödvändig satsning.

Snart nog fick jag en inbjudan från delstatsregeringens lokaliseringsmyndighet att komma till Belfast och diskutera.

Utlänningar på besök i Belfast brukar bo på Hotel Europa och där tog Bill och jag in. En mur av cementsten skyddar hotellet någorlunda mot skottsälvor och handgranater, vanliga argument i den politiska kampen om Nord-Irlands tillhörighet.

Vakter kontrollerar väskornas innehåll och kroppsvisiterar alla som går in på hotellet så att ingen gömmer vapen och sprängämnen. Samma procedur upprepas överallt i affärer och varuhus, offentliga byggnader osv. Armén av kontrollanter kostar förmodligen mastiga summor.

Utlänningar brukar placeras 8-9 våningar upp i hotellet för säkerhets skull. Det har hänt att handgranater kastats över muren och hamnat i någon av dom nedersta våningarna.

Affärsmännen vi samarbetade med kom och väckte oss tidigt första morgonen för att vi skulle hinna äta frukost ihop före åtta, då mötet med myndigheterna började. Båda var utomordentligt artiga, åt frukost med oss varje morgon och följde oss hela dagarna ända till sena kvällen om vi så önskade.

Förhandlingarna slutade vid lunchtid. Då bjöds man på whisky eller öl och sedan mat. Alla stannade hela eftermiddagen i restaurangen eller baren, pratade och drack. Deras öl var gott och billigt. Något egentligt arbete utträttades tydligen inte efter 12-slaget. För oss var det ett ovant beteende.

När vi satt på Utvecklingsbanken och förhandlade var det samma sak, efter lunch bara informellt prat och en mera lössläppt stil. Vi höll på en vecka på det viset.

– Kom ni fram till något?

– Tågordningen är att motparten ska lägga fram saken för sina överordnade och sedan träffas man igen vid ett senare tillfälle. Vi för vår del sa att vi skulle diskutera förslagen i KBA:s företagsledning.

Det är inte lång bit från Göteborg till Belfast så vi for dit ganska ofta. Reslusten ökade av att vi träffat ett par brudar i Belfast. Det gjorde vi i baren till en restaurang i väntan på lunch som någon av myndigheterna bjöd på. Tjejerna satt där med var sin drink. Vi kom i snack och fick deras telefonnummer.

Samma kväll ringde vi och bjöd in dom till hotellets restaurang. Dom kom gärna. Det var två fränskilda brudar i 35-årsåldern med var sin unge och egna lägenheter. Sedan träffades vi varenda kväll. Våra irländska affärskompanjoner gladdes sig förmodligen när dom slapp oss och kunde gå hem till sina familjer.

Båda tjejerna jobbade på kontor och verkade tjäna hyfsat för dom hade var sin bil bl.a. Mat och dryck kostade inte mycket på krogarna men dom ville sällan ha något käk. Ibland bjöd någon av dom hem oss på mat.

Det var kallt i deras lägenheter. Man satt vid kolelden och blev stekt på ena sidan och kyld på den andra. Tjejen jag uppvaktade hade en 10-årig son. Han höll till i sitt rum för det mesta. Hon hade någon sorts eluppvärmning under slafen som gjorde sängkläderna glödheta.

Tjejerna var katoliker och höll rätt starkt på Nord-Irlands frigörelse från Storbritannien. Det var den enda yttring av deras katolicism vi märkte, annars var dom som vilka kvinnor som helst. Engelsmän gillade dom inte förstås. Man fick vara försiktig i Belfast så man inte blev tagen för engelsman.

Vi for till republikens huvudstad Dublin någon söndag i en av tjejernas bil. Man kände sig friare där. Dublinborna levde utan skräck för bombattentat.

Andra gånger åkte vi ut till västkusten som är mycket vacker med sandstränder, höga klippor och fågelberg. Londonderry och andra platser med hårda motsättningar mellan folkgrupperna besökte vi också.

Även våra affärskompanjoner bjöd på bilresor till skilda platser. Den ene var troende katolik, den andre protestant. Om han var troende vet jag inte. Dom hade inga problem att jobba ihop, sa dom. Katoliken var helt igenom motståndare till IRA.

Vi kom överens med dom om att hyra in oss på en mäsas om uppvärmning och ventilation som skulle äga rum på ett stort utställningsområde i Belfast. Där gjorde vi en utställning om jordvärmepumpar och den blev en succé. Ingen annan utställare hade värmepumpar.

Alltihop kostade rätt mycket pengar. Vi anlät professionellt reklamfolk i Belfast för utformningen. Jag och specialmontören vi anställt åkte dit och monterade några pumpar, värmelement, behållare och kranar som besökarna kunde tappa 55-gradigt varmvatten ur.

Våra värmepumpar behövde en genomströmning av 50 liter vatten i minuten för att fungera. Rörsystemet som mässan skulle svara för var inte färdigt så vi kunde inte ordna ett slutet cirkulationssystem utan fick istället ta vatten från vattenledningarna och låta det forsa ut i avloppssystemet, tre kubikmeter i timmen per pump.

Mässbesökarna kände på varmvattnet och tyckte det var ett hokus pokus vi åstadkom med värmepumparna. Flera tusen fyllde i formulär vi hade till intresserade som ville veta mer om saken senare.

Våra irländska kompanjoner sa att praktiskt taget varenda en i delstatsförvaltningen varit och tittat på pumparna och att många företagstekniker besökt vår utställning. Den pågick i tre veckor och jag var där hela tiden.

Irländarna såg till att formulären vi fått in analyserades, så vi fick reda på vilken sorts tänkbara kunder och vilka företag som var intresserade. Rörkrökarfirmor förekom naturligt nog ofta bland svaren.

Det stora intresse vi mött var ett bra argument nästa gång vi förhandlade med myndigheterna. Vi hade då kommit så långt att vi börjat titta på lämpliga industritomter. Vårt syfte var i första hand att få igång pumpproduktionen och importera största delen till Sverige, eftersom tillverkning hemma var mycket dyrare.

Samtidigt byggde irländarna upp en försäljningsorganisation i Belfast. Dom bearbetade villamarknaden och tog kontakt med många företag, tänkbara som framtida pumpköpare.

Vi fastnade för en tomt vid en sjö ett par mil från Belfast. Riklig tillgång på vatten var en förutsättning när pumparna skulle provköras och justeras. Där fanns också tomtmark för villor åt anställd personal.

Den lokale borgmästaren ordnade ett ceremoniellt mottagande för oss och tevenyheterna hade ett inslag om saken. Vi blev visst hedersmedlemmar i ortens golfklubb också.

Utvecklingsbanken ställde upp med 22 miljoner som delstatsregeringen gick i borgen för. Det var ju ett startbidrag som hette duga. Vi hade en noggrant utarbetad plan för fabriksbygget och till slut, efter ett års ansträngningar, skrevs kontraktet under. Då kände jag mig barnsligt lycklig.

Snart nog kom eftertankens kranka blekhet. Klarar vi av det här, tänker man, vad har vi gjort för fel i beräkningarna? Man vaknar mitt i natten, huvudet mal och kroppen svettas. Fast jag var naturligtvis ändå övertygad om att det skulle gå bra, annars hade jag inte skrivit på.

36

Patentet på vår jordvärmepump ägdes av KBA Trading, ett dotterbolag vi hade. Tillverkningen placerade vi i ett annat bolag som döptes till Lyfotherm. Namnet kom från det bolag i Norrköping, Lyfoverken, som tillverkade lyftbord och som KBA köpte och hade några år. Senare övertogs lyftborden av Erik Andersson, vår f.d. verkare i Gävle, som öppnat eget.

På KBA:s verkstad i Fjärås producerade vi jordvärmepumpar för glatta livet. Vi sålde fler i Sverige än vi hann tillverka och dessutom låg irländarna på oss och ville köpa pumpar. Vi skickade över några.

Det är hemskt att hamna i en situation där man inte kan tillfredsställa efterfrågan. För att öka kapaciteten skaffade vi underleverantörer som tillverkade komponenter åt oss. Det fungerade bra. Varenda pump vi hann montera gick åt omedelbart.

Verkstan passade egentligen dåligt för sammansättningen. Takhöjden var avsedd för dom stora grejer vi också höll på med, inte för pumpar som bara var ett par meter höga.

Ett företag i Johnsonkoncernen för tillverkning av betongpålar till pålning vid byggen blev intresserat av vår idé om värmeslingor i pålarna. Dom insåg att det kunde bli en stor grej. Värmepumparna blev dom också så nyfikna på att dom ville träffa oss och diskutera.

Vid den tidpunkten hade vi redan så smått börjat förhandla med Ahlsells om försäljning av vår värmepumpstillverkning. Den höll på att växa oss över huvudet.

Samtidigt tog jag kontakt med Erik Andersson i Gävle. Han hade tidigare jobbat med Norrahammars värmepannor som hade en verkstad i Gävle för tillverkning av Parkapannan.

Egentligen gjorde jag mig skyldig till ett tankefel där. Vi borde ha sökt oss till kyltekniker istället för värmetekniker. Sådana fanns i Electrolux men vi var för blygsamma för att ta kontakt med ett sådant jätteföretag.

Erik Andersson sa att han inte trodde på uppvärmning utan eld av något slag. Svaret gjorde mig hemskt besviken för han var ju en klok karl. Efter en vecka hade han kommit på andra tankar. Han ringde och förklarade att värmepumpen var den bästa idé han stött på i sitt liv.

Vi kom överens om att han skulle kontakta ledningen för Gävle kommun. Jag räknade med att kommunen skulle vara villig att ställa upp med en industritomt och betala bygget av en fabrik för tillverkning av jordvärmepumpar.

Utvecklingsfonden borde kunna lämna några miljoner i bidrag. Landshövding Hagnell skulle säkert ge sitt stöd, han var djärv ifråga om nyetableringar.

Erik sökte upp berörda kommunalråd i Gävle och presenterade projektet. Men kommunalrådet ställde sig helt kallsinnig och förklarade att värmepumpstillverkning inte var något för Gävle och att landshövdingen inte skulle nappa på idén heller.

Efteråt ringde Erik och sa att jag måste komma till Sandviken så att vi tillsammans kunde resonera med ett kommunalråd där. Alltid redo, sa jag och for dit.

Erik hade ett litet bra företag med en handfull anställda i Sandviken. Det hette ATA Industrier. Han hade köpt det av två gubbar vars initialer i förnamnen antagligen gett upphov till namnet. Det är rätt vanligt.

Kommunledningen i Sandviken nappade direkt när Erik och jag presenterade idén om tillverkning där av värmepumpar. Efter några förhandlingsomgångar kom vi överens om att kommunen skulle finansiera en fabrik, byggd av KBA, och hyra ut den till ATA Industrier AB som skulle fabricera pumparna.

Vi hade ju redan en fabrik projekterad för Nord-Irland så det var inte så märkvärdigt att rita en liknande för Sandviken. När alla nödvändiga överenskommelser var gjorda satte vi igång med bygget. Det blev en rätt stor lokal till en kostnad av 8,5 miljoner kr. Vårt dotterföretag KBA Stålbyggen hade hand om entreprenaden.

Avtalet gav ATA ensamrätt på tillverkning och försäljning av Lyfotherm värmepumpar i Norden. Samtidigt ombildades ATA till Lyfotherm AB. KBA skulle ha viss royalty på försäljningen av pumparna.

Största problemet för oss efter skatterazzian var att klara likviditeten. När vi byggde den nya verkstan i Fjärås tog vi bara ett mindre lån men efter razzian och tidningarnas klappjakt blev vi tvungna att belåna byggnaden så högt det gick. Vilket samtidigt innebar dryga låneräntor att betala.

Utvecklingskostnaderna på en miljon för värmepumpen låg KBA fortfarande ute med. Vi behövde få in den summan för att klara andra projekt, bl.a. i Afrika. Därför förhandlade vi med Johnsonföretaget Cinderella (=Askungen). Det ägdes av Mildred von Platen, en av gubben Johnsons döttrar.

Ledningen för Cinderella insåg att vi låg långt framme ifråga om värmepumpar och att det gav oss kort på hand. Vi hade inte bara utvecklat en bra pump och betongpålarna med värmeslingor i, utan också en kombination med solpaneler.

Upphettat vatten från panelerna skulle sommartid gå ner i pålarnas slingor, värma upp jorden och därmed magasinera värme för vinterbruk. Vi hade också utvecklat ett rör med invändiga slingor att placera i bäckar och åar som inte blir bottenfrusna på vintern. Sjökollektorer döpte vi rören till.

En annan idé vi utarbetat var att ta vara på värmen i avloppsvatten. Dessa avloppsrör kunde seriekopplas för att suga upp all spillvärme. En pump med luft som värmekälla var vi också på god väg med. Värmen skulle antingen tas ur vanlig luft eller s.k. frånluft vid industrier t.ex., luft inifrån som är varm och går ut till kråkorna.

I en försäljning till Cinderella skulle överenskommelsen vi gjort på Irland ingå och även uppgörelsen med Sandvikens kommun och Erik Andersson. Vi förhandlade bl.a. om att Johnsonkoncernen skulle sälja pumparna från Sandviken när tillverkningen kom igång.

Till slut blev vi överens. Cinderella köpte patentet av KBA Trading för 1,5 miljoner kr. Därmed hade vi fått igen utvecklingskostnaderna och en halv miljon i vinst.

Vi enades vidare om att bilda ett gemensamt bolag där Cinderella AB ägde 55% av aktiekapitalet på 500 000 kr och KBA 45%, d.v.s. 225 000 kr. Två av oss från KBA skulle anställas för att driva upp företaget som fick namnet Cinab Energi AB.

Kompanjonskapet var inte precis jämlikt. Johnsonkoncernen är ett världsföretag med miljardomsättning och väldiga finansiella resurser, medan vi måste räkna tusenlappar mycket noga.

Cinderellas avsikt var att i ett givet ögonblick göra en nyemission och höja aktiekapitalet till exempelvis det dubbla, det förstod vi. För oss var det i den rådande situationen omöjligt att skaka fram 225 000 kr till. Andra som köpts upp på liknande sätt varnade oss vänligen för att en nyemission var på gång.

I det läget beslutade vi oss för en fint. Vi meddelade Cinderellas representanter i Cinab att våra aktier var till salu. Enligt hembudsklausulen hade dom förtur till köpet.

Att vi förhandlade med Ahlsell AB visste dom men inte att Ahlsells tackat nej. Cinderella tackade ja och bjöd 225 000, dvs det nominella värdet.

Vi accepterade budet. Visserligen förlorade vi cirka 11 000 genom inflationen under det dryga halvår vi ägt aktierna, men vi behövde pengarna och vågade inte spela mera poker. Vi hade också lärt oss mycket under tiden med värmepumparna utan att betala lärpengar och på köpet haft kul.

Vårt försäljningsbolag KBA Trading hade samtidigt andra järn i elden. Ett var att eventuellt bygga billiga bostäder på ön Dominica i Karibiska havet.

Den internationella fixaren Ty Snuffer kände Mrs Charles, premiärministern på Dominica. Hon brukade träffa honom när hon var i London.

Vi tog med oss Snuffer till Barbados och fortsatte med ett mindre plan till Dominica, vars flygfält bara kan ta emot små plan. Vi hade mest tekniska diskussioner med statsförvaltningen där om vilka komponenter till bostäderna, små tvårummare, som kunde köpas på ön. Att köpa på platsen brukar bli billigast.

Jag hade presenterat projektet för Exportkreditnämnden i Stockholm och fått positiva reaktioner. Gick det i lås skulle det bli en mångmiljonaffär.

På hemvägen stannade vi till i USA och tittade på ett monteringshus som vi eventuellt skulle börja sälja i Sverige. Det var lättmonterat om man hade färdiga grunder. Huset transporterades på en trailer och veks s.a.s. ut vid framkomsten.

Jag konstaterade att det måste ändras alltför mycket för att uppfylla svenska säkerhetskrav. Isoleringen på elkablarna var t.ex. helt undermålig. I USA måste tydligen ett antal människor dö innan det kommer säkerhetsbestämmelser till köparens fördel och tillverkarens nackdel.

– Du har berättat om olika dotterbolag. Varför hade ni sådana?

– KBA:s struktur växte ut efter hand av praktiska skäl. Avsikten var att skilja på tillverkning och försäljning men också på olika sorters tillverkning.

– Hur många anställda hade ni vid den här tiden i 80-talets början?

– Ungefär 80, det varierade lite i takt med olika projekt. Som mest var vi 87, spridda över tre världsdelar.

37

På en hotellbar i London träffade Bill och jag en av bröderna Keyian, ägare till ett handelshus i Teheran. Vi bekantade oss och drack öl. Jag berättade om det vi höll på med.

Resultatet av bekantskapen blev att vi skickade vårt material om det sjukhus/hälsocenter vi ansträngde oss att sälja till Angola och Zimbabwe. Snart började det komma frågor per telex som vi besvarade.

På hemväg från förhandlingar i Luanda gjorde Bill och jag en avstickare till Teheran. Det blev inte mycket dyrare än att flyga rakt hem. I Teheran stod en rad ofullbordade stålbyggen som amrisarna hållit på med under shahens tid. Allt arbete på dom låg nere efter revolutionen.

Bröderna Keyians handelshus handlade med kaffe och maskiner och allt där emellan. På deras kontor satt ett 10-tal personer och arbetade. Jag kom till Teheran närmast för att få en

uppfattning om vad bröderna gick för. Den internationella affärsvärlden har ju sin beskärda del av skojare och man vill ju inte gärna bli blåst.

Intrycket från London bekräftades. Dom båda bröderna verkade mycket pålitliga. Resan var samtidigt en artighetsvisit.

Vi diskuterade bl.a. om KBA skulle kunna ta över något eller några av stans spöklika stålskelett och bygga färdigt. Bröderna skaffade fram ritningar som jag fick med mig hem.

Sedan kom en av bröderna till Sverige ihop med en annan man för att ta en titt på KBA, kontrollera att vi fanns kanske. Dom bodde ståndsmässigt på Park Avenue i Göteborg för dom var inte precis några fattiglappar.

När vi gjorde vår andra resa till Iran hade Khomeini kommit i gurgel med EG. Några timmar innan planet landade hade iranska regeringen beslutat att ingen från EG-länderna skulle släppas in i landet. Eftersom Bill var dansk medborgare stoppades han och beordrades att återvända till Europa med vändande plan.

Vi viftade med våra visum och en inbjudan från iranska hälsovårdsministern men det hjälpte inte. Jag skulle få komma in men inte Bill. Jag stannade hos honom på plattan utanför hallen. Vi såg en av bröderna Keyian bakom glasrutan och vinkade. En vakt bevakade Bill. Vi visiterades och jag fick lämna ifrån mig min pennkniv.

Lite senare fördes vi vänligt ut till planet igen. Avresan närmade sig men våra väskor stod fortfarande kvar på plattan. Vi förstod att våra värdar kontaktat myndigheterna, men skulle dom hinna utverka någon ändring? Minuterna tickade iväg och spänningen steg.

Då kom en polisbil farande in på plattan och i den satt hälsovårdsministern. Han hade papper med sig som fick gränspoliserna att släppa oss utan andra kontroller än en hastig stämpel i passet.

Sedan bar det av till hotellet där det kryllade av utlänningar, mest japaner.

– Hur verkade folk ha det i Teheran?

– Ganska normalt. Då i början hade inte alla kvinnor tvingats klä sig i sådana där hucklen. Vi såg t.o.m. någon i kort kjol, men det var sällsynt. Alla långskäggiga präster tyckte nog det var fruktansvärt omoraliskt att visa dom ben Allah har skapat.

Vårt egentliga resmål var Ahvaz, en stad några mil från Persiska viken, där det första av våra sjukhus eventuellt skulle byggas. Guvernören där hade skickat oss en inbjudan.

Dessvärre var alla flygbiljetter slut. Planen, tillverkade i USA, stod på marken av brist på reservdelar som USA vägrade sälja. Enda möjligheten var att åka bil 85 mil i hettan.

Mohammed Buhkari, kompanjon av något slag till bröderna Keyian, skulle eskortera oss. Han var från Pakistan och gift med en iranska.

Buhkari hyrde en bil med chaufför åt oss och det kostade en del pengar förstås. Chauffören kom till hotellet vid tretiden på morgonen men vägrade lämna stan innan det blev ljust. Mujahedingerillan sköt på bilar nattetid och gömde sig på dagarna.

Vi åkte till ett kafé. Buhkari förhandlade med chauffören och vid femtiden kom vi iväg. Den resan ska jag aldrig glömma. Chauffören började snart klaga över trötthet. Han hade inte sovit något på natten. När vi kom ner i öknen framåt eftermiddagen piggade han upp sig med att jaga djur.

Vägen var asfalterad och fort körde han. Hundar och andra kräk låg eller sprang på asfalten och han siktade och körde över dom, dödade en del och skadade andra som vrålade av smärta. Karlen var fullkomligt galen och jag var rädd hela tiden.

Mohammed försökte övertala honom att köra som folk men han gapskrattade bara och fortsatte som en dåre. Till slut kom vi fram till Ahvaz och ett hotell som var 40 grader varmt. Det var ont om både mat och dryck. Veckan där blev en olidlig tid. Vattnet liknade en brun soppa och var odrickbart men gick att duscha i åtminstone.

Var dag började med en halv grillad kyckling per man, ris, en coca cola och en kopp pulverkaffe. Samma till lunch och samma till middag. Kyckling och ris morgon, middag, kväll hela veckan.

Vi klagade på dieten när vi träffade guvernören. Han såg olycklig ut och bjöd oss på en kopp riktigt kaffe. Något annat hade inte han heller. Alla varor hade tagit slut i Ahvaz och jag undrade i mitt stilla sinne hur ett sjukhus skulle kunna fungera där. I Teheran däremot fanns allt att köpa.

Guvernören ordnade i alla fall flygbiljetter åt oss så vi kunde göra oss av med chauffören. Han förklarade att det var många flygolyckor eftersom planen var i så dåligt skick. Många störtade. Det var ju trevligt för oss att höra, allrahelst för Bill som hade kronisk flygskräck. Han brukade dricka sig närmast redlös före start.

– I Iran finns väl inga sådana botemedel.

– Nej landet är torrlagt på alkohol, inte hemma hos överklassen förstås, men annars.

– Fick du bära Bill ombord på planet?

– Trots den påtvingade nykterheten lyckades han bemästra sin skräck, för alternativet var en ny dårfärd genom öknen.

Vi kom tillbaka till det fina hotellet i Teheran och beställde så mycket drycker att betjäningen häpnade. Vi kolkade i oss otaliga flaskor mineralvatten och läskedrycker. Efter några dagar var vätskebalansen återställd. Jag har nog aldrig druckit så mycket i mitt liv.

På dagarna förhandlade vi med hälsovårdsministeriets tjänstemän och med ministern själv. Guvernören i Ahvaz och myndigheterna därnere såg fram mot sjukhusbygget fick vi veta. Jag tänkte med en viss bävan på hur våra montörer skulle klara av situationen.

Ministeriet gjorde en beställning på ett sjukhus till att börja med och tog option på nio till. Det artade sig till en jätteaffär på bortåt en halv miljard och det var inga problem med krediter via Exportkreditnämnden. Iran betraktades som mycket kreditvärdigt p.g.a. sina oljetillgångar.

Jag var givetvis jävligt glad över beställningen. Livet verkade lovande trots svårigheterna hemma med skatterazzian. Sivert hade också kvicknat till sedan en tid och återupptagit sitt jobb som vd med ny energi.

Bröderna Keyian bjöd hem oss innan vi lämnade Teheran. Bägge hade flotta villor i flera våningar med marmorgolv, terrasser utanför och stora trädgårdar. Vi fick massor av god mat och frukt. Sprit hade dom hur mycket som helst och stora vinkällare.

Bill och jag var överens om att avstå från sprit i Iran för att inte riskera att bryta mot deras lagar och bli kvarhållna. Bröderna Keyian förklarade för oss att man omedelbart arresterades om man uppträdde berusad på gatan. Hemma kunde man göra vad som helst.

Vi följde dom andra gästernas exempel och drack oss berusade. Stämningen var uppåt och några kastade tomflaskor över häcken till grannen. Så gick det till i dom rikas stadsdel. Endast

Mohammed Buhkari var lika återhållsam som vanligt. Alla kvinnliga gäster hade västerländska kläder och även flickorna som serverade.

Trötta och nöjda flög vi hem. Efter en kvart i luften meddelade högtalarna att det var fritt fram för alkoholhaltiga drycker. Vi hann dricka mängder av öl före mellanlandningen i Frankfurt.

Veckan därpå beordrade Saddam Hussein sin armé att överfalla Iran. Som så många andra angripare trodde han på ett kort och segerrikt krig. Alla rika länder höll på Irak och Saddam.

Kontraktet vi hade med oss hem blev värdelöst. Det hade i vanlig ordning en klausul om force majeure.

38

Högst ett år trodde vi blåögda optimister att det skulle ta från skatterazzian fram till rättegången mot oss och det frikännande vi var övertygade om att uppnå. Sivert var ur leken större delen av det året sedan han släppts ut från häktet men Janne och jag kämpade allt vi förmådde och humöret var på topp.

Våra anställda slöt helhjärtat upp vid vår sida. Jag tror alla hade en känsla av att det skulle gå att ta en jävla sats och hoppa över hindret. Men det lyckades inte.

– Ni snavade?

– Hindret flyttades undan hela tiden. Myndigheterna hörde inte av sig. Vi som framställts som stora brottslingar kunde ju inte föreställa oss att vi skulle möta det kompakta tigandet sedan skadan var skedd i och med razzian.

Man tycker ju att Brynolf Wendt som åklagare i målet skulle ha känt ett ansvar och gjort något för att hjälpa företaget. Är en företagsledning skyldig till kriminella handlingar ska den straffas naturligtvis. Men om företaget är solitt och bra borde det få chansen att fortsätta oavsett ledningens bravader, först och främst för dom anställdas skull, men även för kommunens och statens skull som får in skatter och avgifter.

– Det är nog inte åklagarnas bekymmer.

– Nej, men det borde faktiskt vara det när dom utrustats med så stor makt. Det minsta man kan begära är att dom åtminstone såg till att skattebyråkraterna fick ändan ur vagnen och blev färdiga med sina undersökningar i rimlig tid. Men dom lunkar väl i sin egen takt, annars skulle det inte behövas så många.

Andra året efter razzian började vi känna allt tydligare hur den ekonomiska strypsnaran drogs åt. Offentligt var vi ju stämplade som skumma fifflore, vilket helt naturligt gjort alla leverantörer misstänksamma. Våra krediter ströps gradvis både från leverantörshåll och bankhåll.

Det är svårt eller omöjligt att tillverka för miljontals kronor utan löpande krediter. Svårigheterna med att klara likviditeten stegrades dessutom av att företaget var inne i ett mycket expansivt skede.

Vi hade börjat dela upp KBA i olika bolag eller sektioner för tillverkning respektive försäljning för att få en bättre struktur på verksamheten. Jobben utomlands tänkte vi t.ex. lägga i ett särskilt bolag: KBA Repair & Montage.

En del av verksamheten tänkte vi flytta till Ringön i Göteborg. Vi hyrde utrymmen där, på Kalkbruksgatan.

Jag tyckte nog att vi växte för fort men den processen gick inte att hejda. Jobben måste rulla på. Man kan inte tacka nej när man får erbjudanden om nya jobb p.g.a. gott anseende. Då

måste man anställa mer folk istället. Själva låg vi också i som bävrar för att skaffa flera jobb och därmed bättra på våra finanser.

Det är ingen sinekur att syssla med tillverkning och reparationer. Utan ärvda pengar är det förbannat svårt att driva upp ett företag. Det är nästan omöjligt att klara det med lånade medel.

– Du borde ha sett till att födas med en rik farsa.

– Ja jag gjorde ett stort misstag då i begynnelsen. Men jag var inte lagd för grubbel. Inte Janne heller.

Sivert hade återvänt med förnyade krafter till jobbet som vd i KBA. Han sammanställde bl.a. en mängd fakta inför den rättegång vi väntade på, ett svårt jobb eftersom bokföringen beslagtogs.

Advokaten som tingsrätten anvisat oss hette Lars Björnberg. När han börjat sätta sig in i målet förklarade han en vacker dag för mig att straffet skulle bli lägre om jag erkände.

Han sa det inte som en upplysning. Jag insåg att han var starkt påverkad av tidningsskriverierna där vi redan var dömda.

Det uppstod en förtroendekris och vi i företagsledningen diskuterade ett advokatbyte. På 50-talet när jag startade som egen företagare på Ringön tog jag en advokat till hjälp som hette Bengt Jerlov, antagligen för att han var hallänning. Vi hallänningar var lite stolta över honom.

Jag ringde till hans kontor och berättade om Björnberg och att vi tänkte byta advokat. Han ville att vi tre misstänkta skulle komma upp till honom och prata om saken. Eftersom det skulle bli ett stort mål hade han tagit med sig en kollega som hette Einar Höier Harksen och frågade mig om jag kunde acceptera honom.

Själv var Jerlov beredd att sköta Jannes och Siverts försvar. Jag fick ett bra intryck av Harksen från första början och han visade sig vara en skicklig advokat, en av den hungriga sorten som genast satte igång och energiskt tog reda på allt som hänt. Han ansökte omedelbart om fri advokat, som man har rätt till eller hade då i alla fall.

Vi hade många sammanträden och han läste allt material, inklusive det som stått i tidningarna. Han eller Jerlov skrev omgående till Varbergs tingsrätt om vårt bristande förtroende för Björnberg och tingsrätten godkände advokatbytet.

Mitt uppe i allt besvär som länsåklagare Wendt ställt till för oss började vi med en helt ny verksamhet vid sidan av allt det övriga. Vi startade utvecklingsarbetet på en flodbåt.

I Angola används floderna ofta till transporter. Det var anledningen till att Volvo Penta hade en avdelning i landet. Kenneth Kaunda var god vän med den angolanske transportministern och vi tre diskuterade transportproblemen i landet.

Transportministern önskade sig flatbottnade båtar som kunde ta sig över sandrevlarna i floderna och inte fick propellern sönderslagen av halvsvjunkna träd och annat vrak gods, t.ex. grova grenar.

KBA hade en verkmästare som varit med om att bygga mindre båtar. Heikki Sukki hette han. Själv hade jag bara hållit på med stora fartyg på Götaverken. Vi gnuggade våra geniknolar, läste facklitteratur och kom fram till att en tolv meter lång trimaran var lösningen, alltså ett skrov på tre pontoner eller kölar.

Båten skulle drivas med en vattenjet som sög in vatten genom en turbin. Efter åtskilligt letande fick vi tag i en fransk motor som passade. Båten skulle kunna användas både på floderna och i hamnarna när containrar skulle fraktas från fartyg på redde.

Den såg ut som en sorts landstigningsbåt och hade fällbar brygga så en lastbil kunde köras ombord. Maxfarten låg kring 35 knop.

När vi begärde in offerter på motorer lärde vi oss åtskilligt av det fabrikanterna hade att säga om skrovet. Vi ändrade en hel del efter deras anvisningar.

Olika experter konsulterades förstås under utvecklingsarbetet. Vi förbrukade också mycket pengar på ritningar för att få trimaranen godkänd av norska Veritas som klassar och godkänner båtar.

Tillverkningen borde ligga vid havet. Därför förhandlade vi med Strängbetong om att köpa deras nedlagda verkstad i Kungsbacka. Det gav vi upp och tänkte oss istället att bygga båtarna i vår egen verkstad i Fjärås. Styrhytten kunde sättas dit när skrovet körts ut på gården. Båten var inte större än att den kunde fraktas på landsväg.

Heikki konstruerade också en enmansfiskebåt. Den kunde manövreras från långsidan av relingen när man la ut och tog upp trål. Vi fick ritningarna till den godkända. Den skulle ha en pentamotor. Det låg en riktig tanke bakom konstruktionen för tendensen gick mer och mer mot enmansfiske.

Själv var jag i Angola flera gånger och förhandlade. Transportministern frågade om KBA kunde åta sig utbyggnaden av oljeterminaler, hamnanläggningar, bryggor etc, jobb för en halv miljard eller mer.

Erbjudandet höll på att ge mig svindel. Jag svarade att vi i så fall måste ha en stark partner och nämnde Skåningarna, alternativt västtyska Salzgitter som jag via tidigare kontakter visste var intresserade av att bygga i Angola.

Ministern sa på sitt diplomatiska vis, att han nog skulle välja någon annan om han vore i mina kläder. Jag gissade att båda byggjättarna kanske jobbat åt den portugisiska kolonialmakten.

Jag föreslog BPA istället. Det föll i god jord. BPA hade ingen kolonial belastning. En representant för BPA och jag reste senare till Angola och granskade platserna för projekten. Men hela härligheten föll på att Exportkreditnämnden inte ville garantera så stora summor.

– Varför?

– Kanske för att det var inbördeskrig i landet. Om regeringssidan förlorade vore dom nya makthavarna kanhända mindre pigga på att signera gamla skulder.

Men jag förhandlade också om ett 20-tal kommunikationscentra för radio, teve och telefonförbindelser, spridda över landet. Det krävde inledande kostnader förstås, vi skickade bl.a. vår arkitekt till Angola för att ge honom en klar uppfattning om villkoren där. Grunderna skulle angolarnas gjuta, KBA skulle bygga husen.

Till slut fick jag en beställning på kommunikationsbyggnaderna, ett kontrakt värt 20 miljoner kronor. Det var en stor dag i mitt liv.

39

Nyårsklockorna ringde in det nya året 1981 men skattmasarna hade ännu inte avslutat sina undersökningar. Dom fortsatte att rota efter bevis mot oss.

Skatteskattena fann inget nämnvärt, bara några tidlistor vars datum inte stämde exakt med löneutbetalningarna. Killarna som låg ute jobbade in tid och tog sedan komplodigt hemma. Några listor var försvunna trots att Sivert och Vivianne var ganska pedantiska med ordningen. Tidlistor gick ibland genom flera händer så enstaka kanske försvann på vägen till kontoret.

Resultatet av den pågående razzian var för magert för en rättegång men skam den som ger sig. Skattebyråkratin gav inte upp, deras resurser var tydligen obegränsade.

In på tredje året efter razzians start insåg vi att det krävdes ett under om vi skulle klara företaget. Men under inträffar som bekant inte. Det var en sjuk tid. Vi led av att se hur företaget underminerades och jobbade ständigt mer och mer.

Ibland trodde vi inte det skulle gå att fortsätta men tvingade oss att tro. Vi hade en stark självkänsla. Då och då vällde svart hat fram i sinnet. Varför skulle maktfullkomliga individer i statsförvaltningen ha lov att kvadda KBA?

– Tappade du sugen?

– Nej. Men till slut insåg vi att det inte gick att driva företaget längre. Trots det försökte vi skjuta upp beslutet om konkurs.

Våra fordringar var visserligen större än skulderna men det hade vi ingen nytta av när KBA fick svårigheter med löneutbetalningarna. Vi blev efter med skattebetalningarna och hade ständiga diskussioner med kronofogden.

Våra anställda informerades hela tiden. Arvidsson var fackordförande och höll alla underrättade om läget. Det var en sorglig tid.

Till slut fick vi kasta in handduken. KBA-Montage AB försattes i konkurs vid Varbergs Tingsrätt den 30 juli 1981. Tingsrätten kallade till borgenärssammanträde den 21 september. Skulderna inklusive skatteskulder uppgick enligt förvaltarberättelsen till nio miljoner kr.

– Ringde fordringsägarna och gormade om konkursen?

– Inte så farligt. Flertalet hade varit med förr och var beredda på det värsta. Många hade hoppats att vi skulle klara oss för vi var bra kunder.

Det var inte många små fordringsägare som drabbades. Dom minsta hade vi försökt betala så långt det gick. För ett tvåmansföretag var även en liten förlust kännbar, t.ex. 10 000 kr i dåvarande penningvärde. Dom små låg över oss mera än andra för att få betalt så dom fick mestadels sina pengar i tid.

Konkursförvaltaren anklagade oss för mannamån men det ströks så småningom av Wendt som kom fram till att vi inte favoriserat någon otillbörligt.

– Hur reagerade lokala representanter för t.ex. Metallarbetarförbundet?

– Eftersom det inte fanns bevis mot oss betraktades vi inte som skurkar från fackligt håll. Dom visste att vi betalade skatt och sociala avgifter. Facket hade enligt lag vetorätt mot underleverantörer som fuskade med sådana betalningar men vi hade aldrig varit underkända.

Vi bekämpade firmor som höll på med svartjobb därför att deras anbud blev billigare än våra. Svartfirmorna betalade ju varken moms eller inkomstskatt, socialavgifter eller ATP.

Ofta hade ägarna kontoret på fickan. Dom hade inga verkstäder. Somliga hade inte ens egna verktyg. Det enda dom hade var overaller med firmanamnet i stora bokstäver på ryggen. I KBA hade vi bara en smal skylt på overallens framsida så att folk vi pratade med skulle veta vilka vi var.

Svartfirmorna åkte fast då och då men det blev sällan mycket till straff. Det lönade sig säkert bra för dom att betala böterna istället för skatterna.

– Hur går det till vid en konkurs?

– Tingsrätten tillsätter en konkursförvaltare. Det är visst alltid en advokat. Jag tycker det borde vara en revisor. Som det nu är måste konkursförvaltaren i allmänhet ta hjälp av en revisor som kan siffror och affärer. Två istället för en blir bara dyrare.

I KBA:s fall var konkursförvaltaren en advokat vi hade anlitat tidigare. När vi började med entreprenader utomlands bytte vi ut honom. Vi tyckte inte han var tillräckligt kompetent ifråga om utlandsaffärer och andra länders affärsjuridik. Han blev förbannad förstås. I ett brev till KBA skrev han att vi bar oss lumpet åt som tog en annan.

Visst kan jag förstå att han blev sårad, men man kan ju inte räkna med att ha ett uppdrag på livstid. Alla har vi vår överman.

– Har den som går i pottan inget inflytande på valet av konkursförvaltare?

– Man kan nog föreslå en annan. En av fordringsägarna påpekade att han hade varit KBA:s advokat. Jag svarade att det hade gått lång tid sedan dess. Vi och tingsrätten godkände honom och därmed blev han tillsatt. Jag kunde inte föreställa mig att han gick och ruvade på gammalt groll.

När en konkursförvaltare tillsatts är det han som bestämmer. Vi försökte tala med honom och påverka honom att vidta vettiga åtgärder men han bara slog ifrån sig. Vi hade ingen talan längre.

Jag erbjöd mig att vara med och arbeta gratis om så vore för att rädda företaget. Det kan man ju göra även efter en konkurs, rädda det eller åtminstone delar av det. Men han var sig själv nog. Vi tre spolades helt, portförbjöds på företaget och måste lämna ifrån oss nycklarna i tingsrätten.

KBA hade ju pågående entreprenader på olika håll som var lönsamma. Våra försök att få konkursförvaltaren att inse det och driva jobben så effektivt som möjligt var fruktlösa, han gjorde precis tvärtom.

Killarna vi hade i Bai Bang tog han hem med alla kostnader det medförde, trots att jobbet där var en stadig inkomstkälla för KBA. I stället för att jobba fick dom lön i sex månader från statens lönegarantifond som rycker in vid konkurser. Den finansieras med avgifter från företagen på 0,2% av lönesumman.

Likadant med flertalet av dom övriga anställda. Alla var urförbannade på klantigheten i konkursförvaltarens åtgärder. Minst 60 stycken gick ett halvår med full lön på statens bekostnad utan att göra något. Alldeles i onödan. Våra killar var bland dom högst betalda specialarbetarna i landet så det var inga småsummor det handlade om.

Den ytterst ansvarige var förstås länsåklagaren Brynolf Wendt. I intervjuer efteråt sa han, att när han gav order om skatterazzian visste han att företaget skulle gå åt helvete. Samt att KBA säkert hade varit ett blomstrande företag idag om vi lämnats i fred.

Konkursförvaltarens allvarligaste blunder var att han skrev till vår uppdragsgivare i Angola om konkursen och förklarade att KBA inte kunde fullfölja beställningen av kommunikationsbyggnaderna.

Kontraktet på 20 miljoner kr var skrivet i dollar när dollarn stod i 4,20 kr. Sedan steg dollarkursen till nästan 10 kr! Om jobbet fullföljts hade det kunnat ge 20 extra miljoner p.g.a. kursstegringen.

Volvo grep in därnere och såg till att våra montörer i Angola och en elfirma i Göteborg, som var underleverantör till oss, kunde ta över jobbet. Dom köpte ut stålbyggnaderna vi höll på med i Fjärås och köpte väl även verktygen kan jag tro. Killarna håller fortfarande på i Angola, med andra jobb.

- Avbröts samtliga arbeten i och med konkursen?
 - Nej, dom mindre jobben fullföljdes. Avvecklingen efter en konkurs ska ske i sansade former. Alla anställda blev omedelbart uppsagda men uppsägningstiden gällde ju. För arbetsledarna och tjejerna på kontoret var den tre månader.
 - Vad sa dom anställda till er? Tyckte dom synd om er?
 - Vi pratade ju med samtliga om hur det låg till, ända fram till konkursen. Jag tror nog dom tyckte synd om oss, även om det sällan uttrycktes öppet. Men dom tyckte det var synd och skam att KBA kvaddades.
 - Så dom hade respekten kvar för er?
 - O ja! Tjejerna på kontoret som hade insyn i ekonomin visste att inget fiffel förekommit. Om vi hade fifflat skulle ju dom varit indragna och kunnat anklagas för medverkan genom att exempelvis dölja saker och ting. Dom skötte ju alla utbetalningar.
- I förhören sa dom säkert ungefär samma som vi tre delägare. Förhørsledarna måste ha dragit slutsatsen att inget skumt förekommit eftersom vi aldrig kallades till ytterligare förhör.
- Vad hände när pågående entreprenader avvecklats?
 - Utförsäljning! Bortslumpning! Vi hade ansenliga mängder verktyg av god kvalitet i KBA och en hel del maskiner. Alltihop såldes till rena skrotpriser. Konkursförvaltaren var kort sagt okvalificerad.
- Han drog ut på konkursen i flera år genom anklagelserna mot oss för mannamån, hade arvode under tiden och gjorde slut på alla tillgångar. Föreningsbanken hade inteckningar och fick sina pengar men staten fick ingenting. Konkursen kostade däremot staten flera miljoner p.g.a. konkursförvaltarens agerande.
- Vem kontrollerar en konkursförvaltares arvode?
 - Det gör väl tingsrätten. Fast revisorerna dom anlitar arbetar nog inte lika flitigt då.
 - Nyligen frågade jag en kronofogde om konkursförvaltarnas kvalifikationer och arvoden. Flertalet har otillräcklig kompetens, sa hon, men är tillförsäkrade goda arvoden. Om tillgångarna i konkursen inte räcker till arvodet betalar staten mellanskillnaden.
 - Ja själva behöver dom säkert inte riskera något.
 - Hur gick det med trimaranen?
 - Projektet havererade i konkursen. Men en fiskebåt byggdes i alla fall. Jag vet att skrovet kom i sjön och till användning.
 - Vad var det för sorts avskedsцерemonier när ni tre lämnade KBA-skutan?
 - Inga alls. Vi blev ju portförbjudna och fick inte komma dit.

40

Konkursen förvandlade mig från hårt arbetande människa till paria, utstött. Konkursförvaltarens fientliga behandling var nära att knäcka både mig och mina kompanjoner för gott.

Sivert och Janne blev skygga och drog sig undan. Själva blev jag också lite underlig och ur balans. Jag befann mig i en sorts chocktillstånd.

Ingen av oss hade ens en arbetslöshetsförsäkring. Sådana finns även för företagare, men vi som alltid var överlupna med arbete kunde inte föreställa oss att vi någonsin skulle bli utan. Vi fick lära om. Ingen ville anställa oss.

Jag kände många företagare. Alla visste vad jag dög till men ingen tordes ha med mig att göra av rädsla för att själv bli nedsvärtad och få dåligt anseende, så mycket begrep jag. Ärligt talat så hade jag förståelse för deras tveksamhet.

Konkursförvaltaren gjorde vad han kunde för att ytterligare svärta ned oss och särskilt mig. Han njöt tydligen av journalisternas uppvaktning och påstod att KBA gjort affärer som inte var av denna världen. Det fanns starka misstankar om brott, sa han och kallade oss fähundar bl.a.

Anledningen var att KBA Stålprodukter ägde två mindre hyresfastigheter i Skara samt en i Örebro och en i Värmland. Vi köpte husen när vi hade god likviditet. Ändamålet var att ha en finansiell reserv.

Konkursen innebar att PK-banken avvaktade med lån till den upprustning av husen i Skara som redan beslutats, vilket fick hyresgästföreningens ombudsman på krigsstigen.

NY GÖTA FINANSSKANDAL stod det med trästil på Göteborgs-Tidningens löpsedel en lördag. Skaraborgs Läns Tidning hade en artikel över sju spalter på första sidan och andra tidningar lämnade också frikostiga bidrag till brasan.

Underlaget för deras sensationer visade sig vara obefintligt. Jag hade utan tvekan blivit lovligt byte i jakten på säljande nyheter och kände mig som en utsparkad hund.

I 25 år hade jag använt all min energi och kunskap till att bygga upp företaget. Det var mitt livsverk som raserades och förskingrades. Jag hade blivit Donald Fredlös. Nerverna sviktade.

Arbetsförmedlingen kunde inte skaffa mig något jobb men jag fick reda på att det fanns något som hette kontant arbetslöshetsunderstöd. Femtio kronor om dagen var vad jag fick. På femtilappen skulle jag dessutom betala skatt.

Äktenskapet knakade. Jag som sällan haft tid att vara hemma blev plötsligt hemmaman. Sjukling vore kanske en sannare benämning. Jag var sjuk i själen och kände mig spöklikt ensam.

– Hur gick det för Sivert och Janne?

– Dom var lika nertryckta i skorna som jag. Vi pratades vid mycket, både per telefon och hemma hos varann. Sivert hade fortfarande kännning av hjärtinfarkten och blev sjukskriven.

När han hade repat sig efter tiden i häktet och återvänt till företaget som vd hade han fått tillbaks sitt goda humör men kroppen var inte fullt återställd. Konkursen kvaddade humöret på nytt.

Jannes äktenskap gick i kras. Dom lämnade lägenheten i Masthugget och han fick tag i en i Majorna åt sig och sonen. Frun fick en bostad ute i Angered där många lägenheter stod tomma. Janne hade också sin lilla dotter hos sig till en början. Han var skötsammast av föräldrarna så barnen ville nog helst bo hos honom.

Försörjningen klarade han genom att köra taxi på nätterna.

– Du sa att ditt äktenskap också knakade.

– Kerstin reagerade väldigt inskränkt på konkursen. Jag föll många klasser nedåt i hennes ögon.

– Handlade det om prestige, var hon rädd att mista sitt sociala anseende?

– Ja det var säkert det och ingenting annat som styrde hennes reaktioner.

– Hon drabbades väl också av klappjakten på dig.

– Ja det är klart. Alla hade ju läst om mig i tidningarna. På jobbet hade hon det nog inte så lätt. Hon var föreståndare inom åldringsvården. Möjligen hade hon blivit chef inom handikappvården då, jag minns inte riktigt.

– Hur gick det med ditt radhus i Lindome?

– Både det och sommarstugan i Frillesås var skrivet på Kerstin. Det hade vi ordnat långt innan skatterazzian började. Skälet var att jag mycket väl kunde räkna fel på något stort jobb och komma i svårigheter. Då skulle inte familjen bli lidande.

En revisor ordnade det juridiska åt oss. Kerstin fick husen som gåva. Det var ingen skatt på det, bara en mindre avgift. Strax efter konkursen flyttade vi från Lindome. Kerstin ville hemskt gärna bo i centrala Göteborg. Hennes två barn likaså. Dom var i tonåren och ville vara ute i svängen. Det gick inte när vi bodde i Lindome med usla kommunikationer.

Vi fick tag i en lägenhet på Kristinelundsgatan, en sjourummare på 200 kvadratmeter. Det var en bostadsrätt och den kostade 600 000 kr. Radhuset var också stort men priserna var i en svacka. Det såldes för omkring 400 000 kr. Mellanskillnaden lånade vi.

Några månader efter flytten fick jag sota för en dumhet jag gjort. Den 9 mars 1982 gick jag i personlig konkurs. Bill som var konsultanställd i KBA och min tolk på utlandsresorna hade en skatteskuld på 260 192 kr. Jag gick i borgen för skulden dagen före julafton 1980, sedan han visat papper på en stor fastighetsaffär som skulle ge honom en massa pengar.

Han lyckades övertyga mig om att papperen var fullgod säkerhet men i helvete heller. Det kom inte in några pengar på hans fastighetsaffärer så kronofogden började jaga mig istället. Att få något av Bill var utsiktslöst. Han hade också gjort personlig konkurs.

Fast det spelade egentligen ingen roll att jag skrev på åt Bill. Personlig konkurs hade jag tvingats till ändå p.g.a. myndigheternas agerande i samband med skatterazzian.

Janne, Sivert och jag misstänktes ju för att ha tagit ut 209 000 kr var svart från KBA genom falska fakturor, skrivna på Ånäs Montages firmapapper. Med straffavgifter osv blev summan c:a 300 000 kr som var och en av oss skulle betala. Därför att Ånäs Montage falskdeklarerat och sedan skyllde på oss!

Både Sivert och Janne gick i personlig konkurs av den anledningen och det skulle jag också gjort ifall inte Bill redan sörjt för den saken.

Siverts konkursförvaltare fick för sig att Olga och han skilt sig av ekonomiska skäl. Hon hade fått sommarstugan som i stort sett var obelånad och han fick villan i Mölndal som var belånad upp över tegelpannorna.

Förvaltaren sa åt Sivert att den här skilsmässan får vi låta gå tillbaka. Ja, svarade Sivert på sitt karaktäristiska vis, det får ni göra vilket faen ni vill bara jag slipper få tillbaks kärringen!

Sivert blev av med kåken vilket ingen tjänade på, inte staten i alla fall. Konkursförvaltarna intresserar sig mycket mer för sina arvoden än för att få in pengar åt fordringsägarna.

När villan såldes fick Sivert och hans son en lägenhet av kommunen. Senare fick han jobb i Sandviken på verkstan vi byggt för tillverkning av värmepumpar. Han var mycket kunnig på det området så Erik Andersson anställde honom och skaffade en lägenhet. Sonen bodde kvar i Mölndal.

Erik var en av dom större företagarna i Sandviken och hade lätt att få tag i bostäder. Sivert tog bara ut minimal lön. Det var ingen idé med en hög inkomst. Då tog fogden pengarna.

Någon chans att betala 300 000 kr hade han ändå inte, lika lite som Janne och jag. Han skulle ju först skatta för inkomsten och sedan betala från det som blev kvar. Så småningom flyttade han tillbaka till lägenheten i Mölndal.

Jag hade samma trassel med min konkursförvaltare som Sivert med sin. Eller ännu värre. Han fick det till att min gåva till Kerstin var för lågt värderad och godkände inte dom papper revisorn upprättat. En värderingsman kom hem och synade lägenheten, en annan värderade sommarstugan och en från Auktionsverket värderade tavlor och möbler.

Resultatet blev att jag måste ta ett lån och betala 100 000 kr till förvaltaren i min personliga konkurs för att Kerstin skulle få nya papper på att hon ägde lägenheten och resten. Men en bandit som jag hade inte en chans att låna på vanliga villkor.

– Kerstin kunde väl låna?

– Ja, men hon var väldigt passiv. Hon var väl rädd för att mista skiten kan jag tro. Själv hade jag väl kunnat låna pengarna genom någon släkting men det ville jag inte. Även vi svenskar är ju rädda att förlora ansiktet.

– Hur fixade du lånet?

– Jag fick tag i en frireligiös kille med bankkontakter. Han ordnade lånet.

– Vad kostade förmedlingen?

– 50 000 kr.

– Det låter vansinnigt.

– Så var villkoren.

– Om du kunde betala honom 50 000 kunde du väl fått låna lika mycket någonstans och betalat konkursförvaltaren.

– Jag hade inga 50 000. Lånet var på 150 000 för att jag skulle få loss 100 000, resten tog förmedlaren. Kerstin visste om det och var med på det.

Vi hade väldiga besvär med att betala dom där 150 000 kronorna men klarade det så småningom.

– Så hon var med och betalade det.

– Hennes utgifter började i samband med min personliga konkurs kan man säga. Förut hade hon aldrig bekymrat sig om våra utgifter eftersom jag betalade allting. I stort sett hade jag köpt allt vi ägde men det hade ingen betydelse i sammanhanget eftersom vi var överens om det.

Min konkursförvaltare ställde till med allt detta elände för att han var fixerad vid tidningarnas version av KBA-konkursen och handlade därefter. En gång mellan skål och vägg sa han åt mig att jag var en skojar.

Han sprang omkring mig där jag satt och skrek av upphetsning, ungefär som jag föreställer mig att nazisterna i Tyskland gjorde när dom förhörde politiska fångar.

Till slut reste jag mig upp och sa åt honom, att om du inte sätter dig ner så kommer jag jävlar anamma att sätta dig! Och det hade jag väl orkat med. Men det gagnade mig inte att börja ryta, han blev naturligtvis ännu mer förbannad.

Efteråt blev jag tvungen att anlita en annan advokat, en bra kille som hjälpte oss så att Kerstin fick giltiga papper på bostadsrätten och det övriga.

– Då fick du en advokat till att förhandla med.

– Som jag minns det var det något med advokater varenda dag. Om jag mot förmodan fått ett jobb skulle jag haft svårt att hinna med det p.g.a. allt det juridiska jag var insnärjd i. Jag var lovligt byte och tyckte att alla roffade åt sig.

– Hur klarade du dig med pengar, hade du några vänner kvar att få handlån av?

– Några hade jag men ingen som kunde ge ett större handtag. Men jag hade fortfarande några kronor tillgängliga, såpass att det räckte till min andel av hyran och lite mat. Jag är inte en person som är särskilt dyr i drift.

Eftersom jag inte hade någon inkomst behövde jag inte betala något till kronofogden just då. Ur ekonomisk synvinkel hade det varit bäst för mig att gå arbetslös för evigt. Men jag blev sjuk i själen av det.

Fram till konkursen i KBA fungerade jag bra. Efteråt fick jag bl.a. svårt att sova. Jag gick till företagsläkaren vi haft och fick lugnande tabletter. Sömntabletter och insomningstabletter kunde jag inte äta. Han skickade mig till en docent som lät mig prova olika sorters mediciner med lika negativt resultat.

Efter att ha varit arbetslös nästan ett år blev jag sjukskriven. Ersättningen från försäkringskassan var 90% av min tidigare lön. Därmed lättade åtminstone mina ekonomiska bekymmer lite. Jag kallades till kassan ett par gånger för kontroll. Folk där var vänliga och trevliga.

Docenten sa att han var förtroendeläkare åt försäkringskassan. Vill du bli sjukpensionerad så ska jag understödja det, lovade han. Jag var 59 år, arbetslös och dålig, så det var ingen anmärkningsvärd åtgärd. Men jag tackade nej.

Jag förklarade att jag måste få något att göra. Det kunde tydligen ingen hjälpa mig med. Jag fick ordna det själv. En jag kände ägde Roos & Hagströms varv och mek. verkstad. Företaget var till salu.

En annan kille var villig att stå för det. Själv blev jag aldrig delägare. Vi startade en liten verkstad där och skaffade jobb på Stenalinjens Tysklandsbåtar. Sådant kunde jag ju.

Kronofogden jagade mig som vanligt. Jag förhandlade mig till att betala 1 200 kr i månaden. Jag fick börja med Bills skatteskuld. Dom tar en konkurs i taget.

Sysselsättningen medförde att jag blev människa igen. Det juridiska kriget höll på som vanligt. Jag hade dömts i Länsrätten att betala omkring 300 000 kr och överklagat till Kammarrätten.

Lagom till jul 1982 kom Kammarrättens dom: avslag. Jag överklagade till Regeringsrätten och fick så småningom avslag där också. Skattedomstolarna behöver inte bevisa att jag har fel, jag ska själv bevisa att jag har rätt. Det är faktiskt en omöjlig uppgift.

Hur skulle jag kunna bevisa att jag har rätt när taxeringsrevisorerna hävdar att Ånäs Montages kvitteringar på checkar och fakturor inte gäller och skattedomstolarna dömer likadant?

Under tiden malde undersökningarna vidare i KBA-konkursens kölvatten. Rättegången sköts upp gång på gång, sammanlagt nio gånger. Sju gånger av brist på bevis förmodligen, en gång för att Sivert var sjuk och en gång för att jag var utomlands.

KBA:s tröga konkursförvaltare fördröjde rättegången i fem år för att han misstänkte oss för mannamån och gäldenärsbrott m.m.

– Hur kunde sådant fördröja rättegången så lång tid?

– Åklagaren måste ju vänta tills det blev klarlagt om vi gjort oss skyldiga till det konkursförvaltaren misstänkte oss för. Det hölls inga förhör med oss i samband med undersökningarna, bara med andra. Till slut stod det klart att vi inte gjort oss skyldiga till några oegentligheter.

Hösten 1985 blev det äntligen rättegång. Nästan sju år hade gått sedan razzian i februari 1979.

Åklagaren bad närmast om ursäkt inför tingsrätten.

Egentligen borde detta mål inte tas upp vid domstolen idag, utan läggas ner, sa han. Hade händelsen inträffat idag så hade behandlingen av ärendet inte fått sådana proportioner. Men på den tiden vi gjorde tillslag var det helt annorlunda.

Jag tyckte det hedrade honom att han kommit till insikt om klappjaktens politiska drivkrafter.

Den rapport länsstyrelsens revisorer samlat material till i årtal underkändes. Domaren ansåg att det inte fanns tillräcklig substans i anklagelserna.

Varbergs tingsrätt meddelade dom i målet den 3 oktober 1985. Domen var kort och lakonisk:

Åtalet ogillas.

Vi var frikända!

Jubla förmådde vi inte. Vi var tilltufsade och ruinerade.

41

Åren går oavbrutet. Nästan allt man varit med om sjunker undan i tidens flod och mister sin betydelse. Jag har levt ett bra liv. Smällarna får man ta. Jag har barn och barnbarn, resten spelar inte så stor roll.

Kända människor brukar få frågan vad han eller hon skulle göra om det gick att leva om sitt liv och svarar oftast att dom skulle välja precis detsamma. Det tycker jag låter fantasilöst, som om dom inte gjort en enda erfarenhet värd att lära något av.

– Du låter nöjd.

– Ja, fast inte så att jag pöser över. Jag har gjort ett ärligt försök att åstadkomma något och haft skoj under tiden. Varenda morgon i stort sett har jag tyckt att det var härligt att börja jobba, oavsett om jag varit anställd eller företagare. Jag har haft ett yrke jag trivts med.

– Vad är det som får en välbetald yrkesarbetare att öppna eget på osäkra villkor?

– Ja inte är det pengarna. Inkomsten blir i allmänhet mindre under ett antal år när företaget ska konsolideras. Arbetstiden blir längre, ofta mycket längre. Ur bekvämlighetssynpunkt bär man sig åt som en idiot. Du som författare är ju också din egen. Varför tar inte du ett välbetalt journalistjobb på en stor tidning istället?

– Jag har väl vant mig vid att vara en ekonomisk dumbom och hanka mig fram. Som byggjobbare i början av 60-talet hade jag rätt skaplig inkomst. Sedan följde ett dussin magra år som författare tills jag plötsligt blev halvberömd ett tag i slutet av 70-talet och under ett par år tjänade nästan lika mycket som en arbetare.

– För mig var smedjan i Fjärås den förebild jag hade redan som grabb. Jag fascinerades av att se smeden forma det glödande järnet hur han ville. Var järnet kallt gick det inte att göra något alls med det egentligen. En sådan liten smedja ville jag ha.

Min morfar var smed. Jag var för liten att minnas honom men har kanske påbrå därifrån. Hans förfäder hade också varit smeder, en smedsläkt som härstammade från invandrade vallonier.

På min mormors sida var dom skräddare och mamma blev ju sömmerska. Jag hade en dragning åt att vara hantverkare precis som dom.

När jag startade eget på Ringön drömde jag inte om något KBA med många anställda. Jag tänkte bara ha en liten firma där jag kunde rå mig själv och klara försörjningen. Men jag sögs in i den stora expansionen som accelererade efter kriget.

Det var bara att tuta och köra. Bromsa går inte, då blir man lämnad vid väggkanten. Det är uppdragsgivarna som bestämmer takten. Du kan inte tacka nej när en uppdragsgivare har förtroende för ditt företag och beställer ett jobb. Tackar du nej försätter du den andre i en besvärlig situation eftersom han har räknat med dig.

Att tacka nej är en ovänlig handling som man får sota för senare. Åker du till en verkstad för att reparera bilen och får till svar att dom inte har tid så tar du någon annan istället och återvänder inte. Bevarat förtroende är det viktigaste av allt i ett företag. Kostnaderna är inte det avgörande, förutsatt att dom är rimliga.

KBA var ju både ett tillverkningsföretag och ett servicedito. Vår styrka låg främst på montagesidan och berodde framförallt på att vi inte var fastlåsta i något bestämt mönster. Jobbet utvecklades hela tiden genom ett flöde av idéer. Ändringar och förbättringar av konstruktioner och arbetsmetoder diskuterades oavbrutet.

Vi hade aldrig någon förslagslåda och inte heller några belöningar. Praktiskt taget alla var så engagerade i företaget att sådana morötter aldrig behövdes. Jag tror man med fog kan säga att vi i ledningen var ytterst lyhörda och vidarebefordrade varenda ny idé till konstruktörerna och arkitekterna som ritade åt oss.

– Det låter förträffligt. Hur är det, har du inga lik alls i garderoben?

– Jag står för vad jag gjort och har redovisat det öppet för dig. Har jag glömt något så handlar det om oväsentligheter. Allt det viktiga minns jag. När jag kompromissat med moralen och gått med på mutor i någon form, då har det varit förutsättningen för att få en entreprenad. Det är ett oskick som jag aldrig själv tagit initiativet till.

Hos svenska folket finns en utbredd tro att företagare är någon sorts skumraskfigurer. Uttrycket bilskojare har häftat vid enmansföretagare även i andra branscher. Det har förvisso funnits ohederliga bilnasare som lurat okunniga att köpa värdelösa rishögar, men antalet sådana skojare har inte varit särskilt högt.

Det är alltid småföretagare som blir misstänkta. Är företaget bara tillräckligt stort upphör sådana anklagelser, för då går det inte att utpeka någon enskild person längre.

Den som startar ett företag måste ha ett stort mått av självöverskattning, annars går det inte. Man har faktiskt många odds mot sig och måste vara helt övertygad om att man i motsats till alla andra klarar tre meter i höjdhopp.

Värsta hindret är den väldiga snårskog av bestämmelser som olika myndigheter utfärdat och ständigt vidgar. Småföretagaren som startat en tillverkning av något slag och behöver ägna all uppmärksamhet åt den drunknar i papper, formulär som ska fyllas i.

Om han eller hon har ett par anställda blir det ännu värre. Det handlar inte enbart om att fylla i blanketterna, först måste man räkna ut det som ska fyllas i.

Övertid t.ex. ska rapporteras så man inte överskrider tillåtet antal timmar. Räknar man med att överskrida måste man ansöka om det i förväg, en månad i taget. Hur ska en småföretagare kunna veta att det kommer en beställning om tre veckor som är större än väntat?

Sådant leder till att småföretagaren betraktar myndigheterna som det största hindret i verksamheten och det med rätta. Han frestas att kringgå byråkratins bestämmelser för att överleva. Den sortens tämligen oskyldigt lurendrejeri leder ibland till ekonomisk brottslighet av allvarligt slag.

– Kan du nämna fler exempel på obligatorisk rapportering?

– Den ordinarie arbetstiden för varje gubbe ska myndigheterna ha uppgifter om, antal arbetade timmar alltså. Löneuppgifter ska lämnas för var och en, traktamenten och andra eventuella förmåner ska rapporteras, liksom reseersättningar förstås.

Företagaren ska också hålla reda på och betala in dom anställdas skatter i tid. Restskatt ska dras, annars blir företaget skyldigt att betala den. Obligatoriska statliga försäkringar ska betalas osv, osv.

Större företag har särskilt anställda att sköta allt sådant och har dessutom alla uppgifter på data. Småföretagaren får ta nätterna till hjälp och göra allt själv. Hyra in sig på data är ofta en alltför tung kostnad.

I stora företag finns det större marginaler att ta av för att serva den statliga byråkratin. Men vinstmarginalerna bör ju inte ätas upp av byråkratin utan användas till företagets utveckling.

– Har du något alternativ att föreslå?

– Varje anställd skulle kunna rapportera själv om sitt arbete. Ifall det nu ska vara nödvändigt med alla dessa sifferuppgifter. Som det nu är sker all rapportering från företagen bakom ryggen på dom anställda. Dom får aldrig några kopior att granska.

Sverige som är så amerikaniserat i andra avseenden skulle kunna lära sig en del av USA, där sifferexercisen mellan företag och myndigheter är mycket enklare än här såvitt jag vet.

Tänk om varje mindre företag kunde ha en kassör/ekonom på heltid eller deltid till att planera företagets utveckling istället för att fylla i blanketter!

– Hur ser du på säkerhetsbestämmelser?

– Sådana måste givetvis finnas. Men kraven är ofta överdrivna. Det räcker med tredubbel säkerhetsmarginal, den behöver inte vara tiodubbel. Men det sitter så många förståsigpåare i byråkratins kanslier som räknar och kalkylerar utan att någonsin lämna skrivbordet och gå ut och rådfråga dom som jobbar med sakerna.

Om politikerna röjde upp i förvaltningarna och begränsade dom höga tjänstemännens makt skulle snart massor av nya företag uppstå. Det finns tusentals människor som har en bra företagsidé i huvudet och skulle vara kapabla att förverkliga den om hindren blev färre. Vilken fart det skulle bli på ekonomin!

– Politikerna rekryteras ju till stor del just från förvaltningarna.

– Ja dom tillhör dessvärre samma skrå så man ska nog inte hoppas på några snabba förändringar. Egenintresset hindrar dom från att störa byråkraterna. Dom verkar mer angelägna att höja sina löner och pensioner. Yrkespolitikernas inkomster följer ju tjänstemännens.

– Har du andra förslag till att underlätta starten av företag?

– Staten kunde ge någon form av belöning åt den som startat eget och har fem anställda inom ett par år. Sådana morötter kan vara en väldig drivkraft. Staten kunde också sörja för att det fanns startkapital i form av billiga lån.

– Det är väl bankernas uppgift.

– Ja men det klarar dom ju inte av, allraminst nu när dom ruinerat sig på fastighetsspekulationer så staten måste rädda dom. Vilka genier det finns i toppen! Så korkade får inte småföretagare vara. Men det där frälset belönas med flera miljoner i avgångsvederlag när dom gjort bort sig.

Då Lindholmen och Eriksberg här i Göteborg och andra varv i landet slog igen under varvskrisen betalade staten c:a 30 miljarder i avvecklingskostnader om jag minns rätt. Vilket slöseri med våra pengar!

Hade staten istället gett varje varvsanställd en halv miljon skulle det kanske kostat en fjärdedel men skapat massor av arbetstillfällen. Somliga skulle antagligen supit upp pengarna men väldigt många skulle ha startat livskraftiga företag.

En mycket viktig sak för att underlätta företagandet vore att begränsa åklagarnas makt. Även Brynolf Wendt är tydligen överens om det numera.

I en intervju i Svenska Dagbladet 29.1.86, några månader efter att vi frikänts av Varbergs tingsrätt, framställde han sig själv närmast som ett offer för systemet, men sa också att hans förtroende för rättsväsendet hade urholkats. Systemet är otäckt. Jag ångrar att jag valde åklagaryrket, sa han.

En annan känd åklagare, Bengt Harding Olsson, är också kritisk till rättsväsendet. I en paneldebatt jag och Halvard Alvgaard, som fick förhinder, var inbjudna till i Malmö i mars 1992, arrangerad av företagarföreningen i Skåne, talade Harding Olsson om klyftan mellan allmänhetens och juristernas rättsuppfattning och sa att den måste överbryggas.

Botemedlet borde vara att ge allmänhetens representanter ökad insyn i frågor som rör den personliga integriteten, särskilt då beslut om tvångsåtgärder.

Ifråga om skatterazzior som t.ex. den mot KBA skulle en åklagare inte vara ensam om att bestämma, två eller tre borde kanske gemensamt överväga beslut om tillslag och dess konsekvenser. En alltför ivrig och karriärsugen åklagare skulle kunna kylas av några grader om han måste ta del av en eller ett par kollegers omdöme.

Åklagarnas roll i skattemål, var paneldebattens tema. Professor Ulla Jacobsson sa att åklagaren är ett psykologiskt offer för makten och blir maktberusad. Men det protesterade åklagaren Olle Montan mot och även Harding Olsson.

– Och Stålan från f.d. KBA, vad sa han?

– Jag berättade lite om dom sju åren mellan skatterazzian och den frikännande domen då KBA och dotterföretagen gick i pottan.

– När gick KBA Stålprodukter och KBA Trading i konkurs?

– I slutet av 1982 respektive 1983. Det är praktiskt taget omöjligt att hålla liv i dotterbolag om moderbolaget knäckts.

– Uppmärksammade tidningarna det faktum att ni blev frikända?

– Det stod små artiklar här och var i bladen, kanske en tjugondel av det spaltutrymme som tidigare ägnats åt vår påstådda skurkaktighet.

Jag minns att en journalist på Hallands Nyheter ringde och ville intervjua mig några veckor efter frikännandet och jag fråste något om all skit tidningen skrivit om oss. Men han lyckades övervinna min misstro och skrev sedan tre artiklar om KBA-historien som gav mig full upprättelse.

Redan 1982 vann jag förresten ett förtalsmål mot Skaraborgs Läns Tidning som publicerat konkursförvaltarens karaktäristik av mig som fähund. Det lutade åt fällande dom när tidningen valde förlikning och förhandlade med min advokat Höier Harksen om ersättning.

Jag fick 5 000 kr i ideellt skadestånd men tog aldrig ut det eftersom kronofogden vid den tidpunkten beslagtogs allt som kom till mig. Under flera år kunde jag inte ens ha ett sparkonto någonstans utan att slantarna togs i beslag. Jag fick ha pengarna i plånboken eller madrassen.

När Kerstin och jag flyttade isär köpte jag en insatslägenhet i Masthugget för pengar jag fick av Kerstin sedan hon sålt den stora lägenheten på Kristinelundsgatan. Då jag senare flyttade till Källtorp behövde jag ett banklån för att betala mellanskillnaden.

Allt var klart och underskrivet när jag plötsligt fick meddelande från banken att lånet inte kunde betalas ut. Jag ringde och frågade varför och fick veta att jag inte var betrodd. Så skatterazzians följder får jag tydligen dras med resten av livet. Det räcker inte att bli frikänd i domstol.

I december 1991 var Per Nygren från Göteborgs-Posten här och intervjuade mig. Han frågade ut mig som om han utsetts till ny åklagare i det gamla nedlagda KBA-målet. Resultatet blev en rätt snaskig artikel på en hel sida i GP.

Sanningen bakom Ståhls skadeståndskrav: Svarta löner och luftfakturor, löd rubriken.

Han hade tydligen suttit och läst alla anklagelser som åklagaren och skatterevisorerna samlat under dom där sju åren, anklagelser som tunnades ut efterhand som granskningen fortskred och som slutligen befanns ohållbara av domstolen. Men rättens utslag imponerade tydligen mindre på honom än anklagelserna.

Din artikel om mig i DN (13.10.91) tog han förresten också upp och framställde dig som i bästa fall godtrogen och i värsta fall lika skum som jag.

– Han borde läsa Säpos dossier om mig för att få veta vilken ruslig typ jag verkligen är. Men han hade en journalistisk poäng när han gick mot strömmen med sina artiklar om Alvgaard. Murvlarna är ju annars som lämlar enligt Koivistos karaktäristik. Den där Nygren har kanske ambitionen att bli en ny socialdemokratisk skatteideolog.

– Efter artikeln i GP ringde en massa människor till mig. Dom flesta var hyggliga att prata med men några ropade oförskämtheter och var typiskt nog för feiga att säga vad dom hette. Artikeln trycktes en onsdag och på fredagskvällen ringde flera som fått lite sprit i sig och undrade om jag verkligen blivit frikänd.

Expressen hade dessförinnan haft en serie tycka-synd-om-Donald-artiklar om mitt fall. Då ringde också många, ofta kvinnor jag inte kände, och tyckte att jag blivit hemskt illa behandlad. Så nog har pressen makt över sinnena. Självt är jag ganska härdad vid det här laget.

– Du har ju rest en del och sett många fattiga länder. Vad tror du om framtiden?

– Det är svårt att spå om vad som kommer att hända. En rad nya krig förefaller oundvikliga. Världen är fruktansvärt orättvist inrättad. Religionerna gör inte saken bättre. Jag tänker bl.a. på skarorna av iranska pojkar som drevs ut i dom irakiska minfältet under det åttaåriga kriget.

– Vet du det säkert? Världen är smockfull av propaganda.

– Mohammed Buhkari, som var guide åt mig och Bill när vi besökte Iran, förlorade en av sina söner på det viset. Även grabbens kusin sprängdes sönder. Iranska staten betalade efteråt rätt hög ersättning till drabbade familjer.

Buhkari som är från Pakistan blev senare religiös flykting i Sverige tillsammans med sin iranska fru och dotter och två återstående söner. Dom har slutat att vara muslimer och är kristna nu.

– Har du rest något på senare år?

– När jag jobbade hos Roos & Hagström fick jag och Lennart Ström som är vvs-ingenjör i uppdrag att undersöka grundvattnet på en liten korallö i Maldiverna. Ett turisthotell planerades på ön. En svensk var inblandad i projektet.

Vi gjorde en topografisk karta. Skillnaden var bara 30 cm mellan högsta och lägsta punkten. Det tog inte mer än 20 minuter att gå på sandstränderna runt ön, så liten var den.

Restaurang och bungalower fanns redan. Sötvattnet från regnen hindrade saltvattnet att tränga in i atollen och vice versa, det rådde balans.

Vi tog en massa vattenprover och det visade sig vid analysen att slaskvattnet från avloppsbrunnarna och toaletterna blandades med färskvattnet som var så förorenat att analytikerna bleknade. Men avloppsvatten går ju att rena och filtrera.

Efter fullgjort uppdrag for vi hem. Vi reste med charterflyg på 10 dagar. Om det byggdes något hotell vet jag inte. Tunga hus är svåra att bygga på en atoll. Problemet är att få tillräcklig bärighet.

Kulturkollisionen var rätt våldsam på atollen. Tjejer härifrån sprang omkring praktiskt taget nakna. Unga muslimska killar som skötte matlagning och städning stirrade. Det fanns inte en enda maldivisk kvinna på atollen.

Moskén på huvudön Male gnistrade av rikedom medan folket till stor del levde i armod. Det är visst Libyens Khadaffi som skänkt det mesta till moskén.

Ett annat av mina uppdrag var att projektera en tandkrämsfabrik i Kina.

– Vad innebar det?

– Allt från tom lokal till full produktion, skaffa maskiner, frakta dit dom, montera, få fram godkända råvaror, göra ekonomiska kalkyler, få personalen utbildad, trimma in till full produktion. Det skulle vara omkring 15 anställda i själva fabriken, utbildade i Sverige. Kontorssidan ingick inte, det var kinesernas sak.

Det behövs inte många i en tandkrämsfabrik. Maskinerna sköter praktiskt taget allt, inklusive förpackningen av tuberna i kartonger.

Kineserna skickade vattenprover; det mesta i tandkräm är vatten. Recept på tandkräm fick jag av kemisten Rune Fast som jobbat på Jod-Kaliklora i Göteborg innan tillverkningen flyttades till Ungern.

Man tager 60-gradigt vatten och blandar i fastställda kvantiteter Bonomold OM, cyklammat, sodiummonofluorofosfat samt Tylosepulver. Nästa dag tillsätts glycerin, saltlösning av kaliumjodid, natriumjodid och vatten, aerosil, aroma, krita....

– Kom du till Kina?

– Tyvärr inte. Finansieringen havererade. Då hade jag hållit på ett halvår med förberedelser och visste åtskilligt om tandkräm.

– Är det någon världsdel du inte varit i?

– Australien. Jag funderar på att fara dit. Min bror Leif bor där. Som ung åkte han till England och träffade en tjej. Efter många brev och flera resor gifte dom sig och emigrerade till andra sidan klotet. Han har bott i Australien hela sitt vuxna liv men längtar hem hela tiden.

– Håller ni kontakt?

– Jag ringer till honom en gång i månaden eller så. Det kostar pengar så vi pratar inte om vädret men jag ringer hellre än skriver. Hans båda barn kan inte svenska, frun talar bara engelska.

– Du som är en flitig myra, vad håller du på med nu?

– Numera gör jag bara skulpturer. Det har jag förresten hållit på med ett bra tag, i 40 år åtminstone. En kasserad bit järnskrot har ofta en vacker form. Jag svetsar ihop några bitar och formar något nytt. Det ger mig stor tillfredsställelse.

Alltid när jag varit ute på jobb i olika landsändar har jag hållit på och komponerat ihop skrotbitar på rasterna för nöjes skull. Någon eller några kanske kom och tittade och tog en eller ett par skulpturer med sig hem. Resten slängde jag tillbaka i skrotbingen.

Jag brukade sätta upp en liten skrotskulptur som avskedshälsning på vartenda ställe jag jobbade, ett bomärke för en metallare. Det gjorde jag förstås med ledningens tillåtelse och jag blev aldrig nekad.

På Vaggeryds bruk stod jag en rast och svetsade ihop halvmåneformade skrotbitar från medbringarna vi tillverkat (stora ståklor som tar med sig stockarna). Överingenjör Sandberg kom förbi och tittade intresserat. Törs man fråga om priset utan att du blir orimlig, sa han, den där skulle jag vilja ha hemma.

Du får den om du vill men jag ska måla den först, sa jag. Han bjöd på lunch när jag kom hem med den till disponentvillan och han ställde den på hedersplats vid öppna spisen i representationsmatsalen. Skulpturen var ungefär en halv meter hög.

Jag har skänkt bort otaliga skulpturer. För några år sedan tyckte Komålarne att jag skulle ha med några stycken när han hade utställning på sina tavlor. Jag har även deltagit i andra utställningar på olika ställen. Dom sista åren har Komålarne färgsatt skulpturerna efter att vi först diskuterat saken.

På hans tomt i Sågartorpet har jag ställt sex stora skulpturer. Flera sprutar vatten. En vattentrappa har jag också gjort och ett åtta meter högt klocktorn.

Dåvarande kulturministern Bengt Göransson var där och invigde tornet sommaren 1991 och sa till Komålarne att du är fantastisk. Komålarne blev så smickrad att han nästan förstummades och glömde tala om att jag gjort tornet och att det var min idé. Han sa bara att jag hjälpt till.

– Du kunde sagt det själv.

– Sådant spelar ingen roll för mig, jag är mera intresserad av minspelet. Vi är gamla vänner sedan 50-talet och har haft kul ihop jämt. Han har byggt en verkstad på Sågartorpet åt mig att hålla till i.

Skulptören Ståhl gör sina skulpturer av stål.